Μπάμπη Άννινου

ΟΙ ΦΙΛΕΛΛΗΝΕΣ ΤΟΥ 1821

Αθήνα

1925

11790

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Α. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
117906π c.2

ΟΙ ΦΙΛΕΛΛΗΝΕΣ ΤΟΥ 1821

Α΄

Χαρακτηρισμὸς τοῦ φιλελληνισμοῦ. — Ἡ λέξις Φιλέλλην. — Οἱ φιλέλληνες τοῦ Ξενοφῶντος, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Κοραῆ. — Ὁ πρῶτος φιλέλλην. — Οἱ βασιλεῖς τῆς Ἀσίας καὶ τὰ μνημεῖα τῶν Ἀθηνῶν. — Ὁ φιλελληνισμὸς ἐν Ρώμῃ. — Δωρεὰ καὶ ἀφαίρεσις τῆς ἐλευθερίας. — Ὁ οἶκτος τοῦ Σύλλα. — Ὁ δεύτερος Θησεύς. — Αἱ σάτυραι τοῦ Γιουβενάλη. — Βυζαντινὴ παρακμή. — Οἱ Σταυροφόροι καὶ ὁ Τάσσος. — Ἡ ἀναγέννησις. — Ἡ Νεωτέρα ἐποχή. — Οἰωνοὶ ἐξεγέρσεως.

Ὁ φιλελληνισμὸς εἶναι ὅλως ἰδιαιτέρα δύναμις τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Δὲν εἶναι φῶς αὐτόματον, ἀλλ᾽ ἀνταύγεια τοῦ μεγάλου πλανήτου τοῦ ἀθανάτου ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὅστις ἐκλάμψας καὶ καταγλαΐσας τὴν οἰκουμένην εἰς παρῳχημένην ἐποχήν, παραμένει ἔκτοτε τηλαυγὴς εἰς τὸ στερέωμα τῆς ἀνθρωπότητος, φωτίζων καὶ καθοδηγῶν τὴν ἀκοίμητον αὐτῆς πρόοδον ἀναμέσον τῶν αἰώνων. Ἑλκυόμενοι ἐκ τῆς λάμψεως καὶ τοῦ κάλλους τῆς ἑλληνικῆς εὐφυΐας οἱ ξένοι ἀπὸ πάσης χώρας καὶ κατὰ πᾶσαν ἐποχὴν διετράνωσαν παντοιοτρόπως τὴν ἑαυτῶν ἀγάπην καὶ τὸν θαυμασμὸν πρὸς τὴν γενέτειραν αὐτῆς γῆν, κληροδοσία δὲ τῶν αἰσθημάτων τούτων ὑπῆρξεν ἡ συμπάθεια καὶ ἡ συνδρομὴ ἣ παρασχεθεῖσα ἐν κρισίμοις ὥραις παρ᾽ ἀλλοφύλων πρὸς τὸν ἐπίγονον λαόν, τὸν κατοικοῦντα τὴν ἱερὰν τοῦ Ἑλληνισμοῦ κοιτίδα.

Οὐδὲν ἄλλο ἔθνος, ὅσον καὶ ἂν διέπρεψεν ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ, ἔσχε τοσούτους καὶ τηλικούτους εἰλικρινεῖς φίλους, οἵους τὸ ἑλληνικόν. Ἡ λέξις φιλέλλην ἀπὸ ἐπιθέτου κατήντησεν ὄνομα προσηγορικόν, σημαντικὸν τάξεως εὐρείας ἀνθρώπων, ἥτις ἐν δεδομένοις καιροῖς διὰ τοῦ σφοδροῦ ζήλου καὶ τῆς ἐξάψεως τοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἀπέκτα τὸν χαρακτῆρα κοινωνικῆς ἢ πολιτικῆς αἱρέσεως. «Καὶ τὸ ὅτι ἐπλάσθη καὶ προφέρεται ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς ἡ λέξις Φιλέλλην, γράφει ὁ πρό τινων ἐτῶν παρέργως περὶ φιλελληνισμοῦ γράψας σοφὸς καθηγητὴς κ. Κουμανούδης, φέρει τιμὴν εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος, διότι ἔγνω τοῦτο καλῶς τὴν εὑρεῖαν ἀρετὴν λαοῦ, κατὰ θείαν εὐδοκίαν ἐμφανισθέντος ἐπὶ τῆς γῆς, ἵνα διδάξῃ πολλοὺς καὶ πληθυνθῇ ἡ γνῶ-

σις. Ὅσαι δὲ ἄλλαι λέξεις ὅμοιαι τῇ φιλέλλην ἐπλάσθησαν καὶ ἦλθον εἰς χρῆσιν ἐν παλαιοτέροις ἢ νεωτέροις χρόνοις, οἷον ἡ Φιλοπέρσης Φιλομακεδών, Φιλολάκων, Φιλορρώμαιος, Φιλόρρωσσος, Φιλότουρκος καὶ εἴ τις ἄλλη τοιαύτη, ἔχουσι τὸ μέν, σπανιωτέραν πολὺ τὴν χρῆσιν καὶ στενωτέραν τὴν σημασίαν, τὸ δέ, ἐπήγασαν ἢ ἐκ φόβου καὶ κολακείας, ἢ ἐξ αὐθαιρέτου ἰδιοτροπίας, ἢ κατὰ πολιτικῆς φατρίας πνεῦμα».

Ἡ λέξις φιλέλλην ἐν ἀρχῇ ἦτο ἐν χρήσει οὐχὶ ἀποκλειστικῇ διὰ τοὺς ξένους, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς Ἕλληνας τοὺς ἀγαπῶντας ἰδιαζόντως τὴν πατρίδα, καὶ τοὺς ὁμογενεῖς αὐτῶν. Οὕτω φιλέλληνα ἀποκαλεῖ ὁ Ξενοφῶν τὸν Ἀγησίλαον, φιλέλληνας δὲ ὀνομάζει τοὺς πολίτας τῆς ἰδανικῆς αὐτοῦ πολιτείας ὁ Πλάτων. Ὥστε κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην τὸ φιλέλλην ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ φιλογενοῦς, ὑπὸ τὴν τοιαύτην δ' ἔννοιαν τὸ μετεχειρίσθη καὶ ὁ Κοραῆς, προσαγορεύων ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν του φιλέλληνα τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον. Φιλέλληνας ἀπεκάλουν οἱ ἀρχαῖοι καί τινας ἡγεμόνας ἑλληνικὰ μὲν ἔχοντας τὰ αἰσθήματα, ἀλλὰ βασιλεύοντας εἰς χώρας μὴ κατοικουμένας ὑπὸ ἀμιγοῦς καὶ γνησίου ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, οἷον Ἱέρωνα τῶν Συρακουσῶν καὶ Ἀλέξανδρον τὸν υἱὸν τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀμύντα, ἐπιδείξαντα κατὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους αἰσθήματα φιλελληνικώτατα καὶ συνδραμόντα τοὺς Ἕλληνας κατὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην. Ἀνάλογα αἰσθήματα ἐξεδήλωσε κατὰ τὴν αὐτὴν περίστασιν βασιλεύς τις τῶν Θρᾳκῶν, τοῦ ὁποίου δυστυχῶς δὲν διεσώθη τὸ ὄνομα καὶ ὅστις, καθὰ ἀναφέρει ὁ Αἰλιανός, κατὰ τὴν διάβασιν τοῦ Ξέρξου, ἐπερχομένου κατὰ τῶν Ἑλλήνων, κατέφυγεν εἰς Ῥοδόπην, παρήγγειλε δὲ εἰς τοὺς ἐξ αὐτοῦ υἱοὺς νὰ μὴ παρακολουθήσουν τὸν μέγαν βασιλέα, καὶ ἐπειδὴ οὗτοι παρήκουσαν, μετὰ τὴν ἐπιστροφήν των τοὺς ἐξετύφλωσε πάντας.

Ὁ πρῶτος κατονομαζόμενος φιλέλλην ἐκ τῶν καθαυτὸ ξένων εἶνε ὁ μεγαλεπήβολος τῆς Αἰγύπτου βασιλεὺς Ἄμασις καὶ ὁ τίτλος του εἶνε τοσούτῳ μᾶλλον σεβαστός, ὅσῳ ἀπεδόθη αὐτῷ ὑπὸ τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας, τοῦ Ἡροδότου. Φιλέλληνες ἔν τινι μέτρῳ ὑπῆρξαν τινὲς τῶν σατραπῶν, ἢ καὶ μέλη τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῆς Περσίας, ὅπως ὁ νεώτερος Κῦρος. Ἀλλ' ἔτι γνησιώτεροι καὶ ἀληθεῖς φιλέλληνες ὑπῆρξαν ἡγεμόνες πολλοὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῶν ἀσιατικῶν χωρῶν, ἀκμάσαντες κατὰ τὸν κατόπιν ἀναπτυχθέντα μιγάδα μακεδονικὸν πολιτισμόν, οἵτινες προσηταιρίσθησαν τοὺς Ἕλληνας, ἐπροστάτευσαν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὰς ἑλληνικὰς τέχνας, κατέλιπον δὲ μνημεῖα περιφανῆ, μαρτύρια τοῦ φιλελληνισμοῦ των. Τοιοῦτοι ἦσαν:

Πτολεμαῖος ὁ Φιλάδελφος, βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου, Ἄτταλος καὶ

Εὐμένης, βασιλεῖς τῆς Περγάμου, Ἀριοβαρζάνης ὁ Β' βασιλεὺς τῆς Καππαδοκίας, ὁ οἰκοδομήσας ἐν Ἀθήναις Ὠδεῖον, ὁ Μιθριδάτης καὶ ἄλλοι βασιλεῖς Πάρθων, Ἀρμενίων καὶ Ἀράβων, οἵτινες δὲν ἀπηξίουν νὰ προσθέτουν τὸ ἐπίθετον φιλέλλην ὡς τιμητικὸν εἰς τὰ ἑαυτῶν νομίσματα. Ἐν Ῥώμῃ ὁ φιλελληνισμὸς ἀρχίζει ν' ἀναφαίνεται μετὰ τὴν πλήρη ὑποταγήν, ὅτε διὰ τῆς μεταγγίσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ διὰ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως δαμάζεται βαθμηδὸν ἡ πρόσθεν

ΕΫΝΑΡΔΟΣ

ῥωμαϊκὴ τραχύτης καὶ ἡ ἁλοῦσα Ἑλλὰς ἁλίσκει τὸν ἄγριον νικητήν, Graecia capta ferum victorem vicit. Αὐτοδικαίως τὸν τίτλον τοῦ Φιλέλληνος κατέκτησεν ἐκ τῶν Ῥωμαίων πρῶτος ὁ ὕπατος Τίτος Κοΐντιος Φλαμινίνος, ὁ προκηρύξας τὴν ἑλληνικὴν ἀνεξαρτησίαν, εἰ καὶ τὸ δῶρον ἦτο δέλεαρ μᾶλλον, ἐκ πολιτικῆς ὑστεροβουλίας προερχόμενον καὶ οὐχὶ ἐξ ἀγάπης πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος. Φιλέλληνες δὲ εἰλικρινέστεροι ἐχρημάτισαν πολλοὶ τῶν μετὰ ταῦτα ἐπιφανῶν ἀνδρῶν καὶ δι' ἔργων ἐκδηλώσαντες τὰ πρὸς τὴν Ἑλλάδα εὐμενῆ αὐτῶν αἰσθήματα. Εἰς τούτους καταλέγονται ὁ Κικέρων, ὁ ἐκ τῆς τριανδρίας

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Μάρκος Ἀντώνιος, ὁ σεμνυνόμενος μάλιστα ἐπὶ φιλελληνισμῷ, ὁ Αὔγουστος Καῖσαρ καὶ ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ Ἀγρίππας. Στιγμὰς φιλελληνισμοῦ, ἀλλὰ φεῦ! πολὺ βραχείας, ἔσχε ποτὲ καὶ αὐτὸς ὁ ὠμότατος Σύλλας, ὅστις, κυριεύσας τὰς Ἀθήνας, τὰς ὑπὸ τὴν τυραννίαν τοῦ ἀχρείου Ἀθηνίωνος διατελούσας καὶ φόνον πολὺν ἐνεργήσας, ἐπείσθη νὰ παύσῃ τὴν αἱματοχυσίαν, ἐνδίδων εἰς τὰς δεήσεις καὶ εἰπὼν ὅτι «χαρίζεται πολλοὺς μὲν ὀλίγοις, ζῶντας δὲ τεθνηκόσιν», ὑπονοῶν ὅτι χάρις εἰς τοὺς ἀρχαίους καὶ ἐνδόξους τῆς πόλεως κατοίκους ἐσυγχώρει τοὺς συγχρόνους. Ἀλλ' ἔτι μᾶλλον ἤκμασεν ὁ φιλελληνισμὸς ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ πλεῖστοι τῶν Καισάρων, ἑλληνικῆς τυχόντες παιδεύσεως, εὐμενῶς διέκειντο πρὸς τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν, κατ' ἀντανάκλασιν δὲ καὶ πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος. Φιλέλληνες αὐτοκράτορες ἐχρημάτισαν ὁ Νέρων, «ὁ δωρησάμενος τοῖς Ἕλλησιν ἐλευθερίαν καὶ ἀνεισφορίαν», ἣν ὅμως ἀφεῖλεν ἐξ αὐτῶν βραδύτερον ὁ φλεγματικὸς Οὐεσπασιανός, προφασισθείς, καὶ δυστυχῶς οὐχὶ ἀδίκως, ὅτι ἦσαν ἀνάξιοι τοῦ δώρου, ὡς ἀπομαθόντες τὴν ἐλευθερίαν. Φίλος τῆς Ἑλλάδος, ἰδιαίτατα δὲ τῶν Ἀθηνῶν, ἀνεδείχθη ὁ Ἀδριανὸς ὁ διαδεχθεὶς τὸν εὔνουν ἐπίσης πρὸς τοὺς Ἕλληνας Τραϊανόν. Ὁ Ἀδριανὸς ὁ καλλωπίσας τὰς Ἀθήνας καὶ ἰσότιμος τῷ Θησεῖ καταστάς, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἐπὶ τῆς φερωνύμου πύλης ἐπιγραφή, ὅσον καὶ ἂν ὑποθέσωμεν αὐτὴν ὑπαγορευθεῖσαν ἐκ τοῦ δουλοπρεποῦς πνεύματος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐγένετο ἄξιος τῆς εὐγνωμοσύνης τῶν Ἑλλήνων διὰ τῶν δωρεῶν καὶ τῶν εὐεργετημάτων του. Ἀναλόγους δὲ ὑπηρεσίας προσήνεγκον πρὸς τοὺς Ἕλληνας οἱ μετ' αὐτὸν κυριαρχήσαντες, ὁ ἤπιος Ἀντωνῖνος ὁ εὐσεβὴς καὶ ὁ χρηστὸς καὶ σοφὸς Μάρκος Αὐρήλιος. Ἀλλ' ὁ φιλελληνισμὸς εἶχεν ἤδη λάβη ἐν Ῥώμῃ τροπὴν νοσηροῦ ἐκφυλισμοῦ ἐκ τῆς ῥαγδαίας ἠθικῆς καταπτώσεως ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐκίνησε τὸν χόλον τοῦ αὐστηροῦ Ἰουβενάλη, ὅστις δριμύτατα ἐκαυτηρίασε τὸ νόσημά εἰς μίαν τῶν σατυρῶν του. Ἔκτοτε ὁ φιλελληνισμὸς ἄρχεται παρακμάζων ἐν Ῥώμῃ. Τὸ κέντρον βαθμηδὸν μετατοπίζεται ἐκ τῆς Δύσεως πρὸς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ τὰ καρποφόρα σπέρματα ἐπιτελοῦν λεληθότως τὴν ζύμωσιν καὶ τὴν διάπλασιν κόσμου νέου. Τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα πρωτοστατεῖ εἰς τὴν δημιουργίαν ταύτην ὡς παράγων τεταγμένος ἀνέκαθεν ὑπὸ τῆς Προνοίας νὰ συντελῇ εἰς πᾶσαν δρᾶσιν προόδου· ἀλλὰ συναναφυρόμενον μετ' ἄλλων στοιχείων καὶ μετ' ἄλλων ἰδεῶν, ἀποβάλλει τὸν ἀρχικὸν αὐτοῦ χαρακτηριστικὸν τύπον. Εἰς τὸ Βυζάντιον ὁ φιλοσοφικὸς τρίβων μεταβάλλεται εἰς καλογηρικὸν ῥάσον καὶ ὁ Ἑλληνισμός, παρά τινας κατὰ καιροὺς μετρίας ἀναλαμπάς, δὲν ἀπο-

τελεῖ λάμψιν ἱκανὴν νὰ προσελκύσῃ τὸ ἔκθαμβον βλέμμα τῆς ἐκβαρβαρωθείσης Δύσεως. Οἱ Σταυροφόροι ἐνθυμοῦνται μόνον νὰ ψέγουν καὶ αἱματηρῶς νὰ κολάζουν τὴν graecam fidem τοῦ Βιργιλίου, κατὰ τῆς ὁποίας βραδύτερον ἔρριψεν ἓν βέλος πικρὸν καὶ ὁ ὑμνητὴς αὐτῶν Τάσσος.

Ὅτε δὲ ἡ ἐξαντληθεῖσα ἐκ τοῦ μακραίωνος ἀγῶνος Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία ἔσπαιρε, πεσοῦσα ὑπὸ τὴν πτέρναν τοῦ θηριώδους νικητοῦ, οὐδεμία ἐδόθη βοήθεια εἰς αὐτήν, διότι εἰς τὰ ἰδιοτελῆ αἰσθήματα τῆς Δύσεως εἶχεν ἤδη ἀπὸ πολλοῦ προστεθῆ καὶ ἡ ἐκ τοῦ σχίσματος προκύψασα θρησκευτικὴ ἐχθροπάθεια, οἱ κατακτητικοὶ δὲ γύπες τῆς Ἑσπερίας ἐπέπεσον ἄπληστοι ἐπὶ τῆς βορᾶς, διαφιλονεικοῦντες τὰ ἐλεεινὰ τοῦ πτώματος λείψανα. Ὁ Ἑλληνισμὸς τότε, μόλις προκύπτων ἐναργέστερον ἐκ τοῦ βυζαντινοῦ χάους, συντασσόμενος εἰς διακεκριμένην ἐθνικότητα καὶ ἀποκτῶν τὴν ἰδιαιτέραν φυσιογνωμίαν τῆς νεωτέρας αὐτοῦ ὑποστάσεως, δὲν παρουσιάζει ἀκόμη δύναμιν αὐτενεργόν, οὐδὲ πράττει γενναῖόν τι, ὥστε νὰ προσελκύσῃ τὸν σεβασμὸν τῶν ξένων. Ἐὰν δὲ οἱ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως φυγάδες εὗρον ἀρωγὴν καὶ περίθαλψιν παρὰ τοῖς Μεδίκοις καὶ τοῖς ἄλλοις Μαικήναις τῶν ἡγεμονικῶν τῆς Ἰταλίας οἴκων, ὀφείλουν τὴν τύχην ταύτην εἰς τὴν προγονικὴν σοφίαν, τῆς ὁποίας ἐγένοντο φορεῖς καὶ δαδοῦχοι.

Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος κατάκειται ἤδη εἰς στυγνὸν κευθμῶνα δουλείας. Καὶ ἐπιτελεῖ μὲν ἐν ἀφανείᾳ ἐκεῖ τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν, ἀλλ᾽ οἱονεὶ διαγεγραμμένον ἐκ τῆς βίβλου τῶν ζώντων, ἀκούει μόνον ἑκάστοτε τὰς οἰκτίρμονας ἐκφράσεις τῶν φιλαρχαίων περιηγητῶν, τῶν ἐπισκεπτομένων τὰ σεπτὰ ἐρείπια τῆς εὐκλείας του. Πλὴν ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ὁ ὄρθρος τῆς Ἀναγεννήσεως, σέλας καὶ τοῦτο ἐκ τοῦ ἀσβέστου ἑλληνικοῦ φωστῆρος ἀρχικῶς ἐκπορευθέν, προεσήμανε τὸν ἥλιον τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, ὅστις κατὰ τὸν παρόντα ἰδίως αἰῶνα ἐμεσουράνησεν. Εἰς τὴν ἀπήχησιν τοῦ φλογεροῦ κηρύγματος τῆς ἐλευθερίας τῶν λαῶν ἀπαντᾷ ὁ τριγμὸς τῶν ῥινιζομένων δουλικῶν ἁλύσεων καὶ πολλὰ σημεῖα προαγγέλλουν τὴν προσεχῆ τοῦ Γένους ἀνάστασιν, τὴν ὁποίαν ἐπισπεύδει ἡ ὀργίλη ἀρὰ τοῦ ἀνυπομόνου Βύρωνος. Τὸ ᾆσμα τοῦ Ρήγα ἀντηχεῖ ἤδη βροντῶδες, τὰ ἠκονισμένα ξίφη ἐξαστράπτουν, ἡ κλαγγὴ δὲ τῶν ὅπλων ἀπὸ τὰς ὄχθας τοῦ Προύθου, συνενουμένη μὲ τὸ πολεμιστήριον σάλπισμα τῆς Λαύρας, ἀποτελεῖ βοὴν βαρύγδουπον, διαλαλοῦσαν ἀνὰ τὸν κόσμον ὅτι ἔληγε τὸ δούλειον ἦμαρ τῆς Ἑλλάδος.

Β΄

Κατάστασις τῆς Εὐρώπης κατὰ τὸ 1821.—Ἡ διπλωματία.—Ὀξυδέρκεια καὶ ἀμβλυωπία τοῦ Γκαῖτε.—Οἱ λαοί.—Ὁ ῥομαντισμός.—Τὸ φιλελληνικὸν ῥεῦμα.—Κομιτάτα καὶ ἐνέργειαι.—Ἐθελονταί.—Ἡ πτῶσις τοῦ Μεσολογγίου.—Μία ἀγόρευσις τοῦ Φαβιέρου.

Ἡ Ἑλληνικὴ ἐξέγερσις κατὰ τὸ 1821 εὗρε τὴν Εὐρώπην διατελοῦσαν ἐν περιέργῳ ψυχολογικῇ καταστάσει. Οἱ λαοί, κατάπεπονημένοι ἐκ τῶν αἱματηρῶν ναπολεοντικῶν πολέμων, ἀνιῶντες, διστάζοντες, ἀμφιβάλλοντες ἐὰν τὸ ἐγκαινισθὲν κίνημα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς χειραφεσίας τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως ἔμελλε νὰ διαδοθῇ καὶ θριαμβεύσῃ, προσέβλεπον μετὰ δέους εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τῆς ζοφερᾶς σκιᾶς τῆς ἀντιδράσεως. Αὕτη, ἀπὸ τὴν ὑπόστασιν τῆς τριμόρφου Ἐριννύος τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας, κατεδίωκε καὶ κατέπνιγεν ἀπηνῶς τὰ εὐοίωνα σπέρματα τῆς ἐλευθερίας, ἀρδευθέντα διὰ χειμάρρων εὐγενοῦς αἵματος. Διὸ ἡ ἐντύπωσις ἡ παραχθεῖσα ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ κινήματος ὑπῆρξεν ἐξ ἀρχῆς σφοδροτάτη, ὅσον δ᾽ ἐταράχθησαν αἱ Κυβερνήσεις, τόσον ἠγαλλίασαν οἱ λαοί.

Εἴμαρτο τότε ν᾽ ἀναλάμψῃ καὶ ν᾽ ἀποκτήσῃ οἰκόσημον ἀφθίτου δόξης ὁ εὐγενὴς τοῦ φιλέλληνος τίτλος, διότι, ὡς εὐστόχως παρετήρησεν ὁ Κουμανούδης, ἡ ἔντασις τοῦ φιλελληνισμοῦ ὑπῆρξε πάντοτε ἀνάλογος πρὸς τὴν μεγαλουργὸν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους δρᾶσιν. Ἡ μέγαιρα Διπλωματία ἐφρύαξε· τὰ σκοτεινὰ αὐτῆς ἄδυτα συνεταράχθησαν. Οἱ ὀλύμπιοι ἱεροφάνται της, οἱ ἐκ Βιέννης, ἰθύνοντες τὴν πολιτικὴν τῆς Εὐρώπης κίνησιν, ἐσκανδαλίσθησαν καὶ συνωφρυώθησαν. Οἱ συντηρητικοὶ τὸ φρόνημα ἀπέβλεψαν εἰς τὸ κίνημα μετὰ δυσμενείας καὶ δυσπιστίας. Μεταξὺ τούτων ἦσαν πολλοὶ ὀξύνοες καὶ δὴ εἷς ἀνὴρ αὐτόχρημα μεγαλοφυής, ὁ Γκαῖτε. Ἀλλ᾽ ἡ ὀξύνοια πολλάκις ἀμβλυωπεῖ καὶ ἡ μεγαλοφυΐα οὐχὶ σπανίως πλανᾶται, διὰ νὰ φαίνεται ὅτι εἶναι πάντοτε σχετικὴ καὶ οὐχὶ ἀπόλυτος ἡ ἀνθρωπίνη τελειότης. Εἰκοσιεννέα ἔτη πρότερον ὁ μέγας ποιητὴς ἐδείχθη ὀξυδερκέστερος. Εὑρισκόμενος εἰς τὸ στραταρχεῖον τοῦ δουκὸς τοῦ Βροῦνσβιχ, ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ δουκὸς τῆς Βεϊμάρης, κατὰ τὴν περίφημον μάχην τοῦ Βαλμύ, ὅτε εἶδε τὸν πρωσσικὸν στρατὸν ὑποχωροῦντα ἀπέναντι τῶν ἀγυμνάστων ἐθελοντῶν, τοὺς ὁποίους ἔπεμπεν εἰς τὰ σύνορα ἡ πατριωτικὴ ὁρμὴ τοῦ Δαντών, εἶπε πρὸς τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ σημειώσουν καλῶς τὴν ἡμέραν ἐκείνην, διότι ἐξ αὐτῆς ἤρχιζε νέα ἐποχὴ διὰ τὴν ἀνθρωπότητα.

Καὶ κατὰ μὲν τὴν περίστασιν ἐκείνην διεῖδε καλῶς τὰ πράγματα ὁ δαιμόνιος νοῦς του· ἀλλ᾽ ὡς πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν ἠπατήθη, ὅπως ἠπατήθησαν οἱ περινούστατοι πολιτικοί. Οἱ λαοὶ ὅμως, χάρις εἰς τὸ ὁρμέφυτον, ὅπερ ἔταξεν ὁ Θεὸς εἰς τὴν συνείδησιν αὐτῶν, συνησθάνθησαν ἀμέσως τὴν σημασίαν τοῦ κινήματος τῶν Ἑλλήνων, ἐννοήσαντες ὅτι εἶχε χαρακτῆρα πολὺ σοβαρώτερον παρὰ τὰ σύγχρονα ἐν Ἱσπανίᾳ, ἐν Πορτογαλλίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ μεμονωμένα φιλελεύθερα κινήματα. Ὅθεν πᾶσαι αἱ καρδίαι ἀνεσκίρτησαν καὶ πᾶσαι αἱ χεῖρες ἐκρότησαν καὶ πᾶσαι αἱ ἐκλεκταὶ διάνοιαι, ὅσαι δὲν ἐπεσκοτίζοντο ἀπὸ τὴν ἀχλὺν τῆς πολιτικῆς, καὶ πᾶσαι οἱ θερμουργοὶ φύσεις ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, ὅστις ἦτο ἡ ἔμπρακτος κατὰ τῆς πιέσεως διαμαρτυρία. Μὴ λησμονῶμεν ἄλλως τε ὅτι αἱ μὲν κλασικαὶ ἀναμνήσεις τῆς ἀρχαιότητος εἶχον προσφάτως ἀναζωογονηθῇ κατὰ τὸν πυρετὸν τὸν προκύψαντα ἐκ τῆς μεγάλης μεταβολῆς τοῦ 1789, ὁ δὲ ρομαντισμός, ὅστις ἐξικολάπτετο μὲν τότε μόλις ἐν τῇ φιλολογίᾳ καὶ ταῖς τέχναις, ἀλλ᾽ ἐπεκράτει ἤδη ἐν τῇ κοινωνίᾳ ρυθμίζων τὰς σκέψεις καὶ τὰ αἰσθήματα, παρουσίαζε στάδιον εὐεπίφορον πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ τῆς ἀφοσιώσεως πρὸς τὸ γενναῖον καὶ παράβολον ἐπιχείρημα. Οὕτω δημιουργηθὲν τὸ ῥεῦμα τῆς κοινῆς γνώμης ἐν Εὐρώπῃ, ἀπέβη μετ᾽ ὀλίγον ἀκράτητον, ἀνατρέψαν τὰς ἐν ἀρχῇ ἐπιπροσθησάσας προλήψεις καὶ πλάνας, συμπαρασῦραν δ᾽ ἐπὶ τέλους, ὅτε κατέστη ὁρμητικὸς χείμαρρος, τὰς κυβερνήσεις καὶ τοὺς ἡγεμόνας· ἡ δὲ Ἰουλιανὴ σύμβασις καὶ τὸ Ναυαρῖνον ὑπῆρξαν τ᾽ ἀντίποινα κσὶ ὁ ἐξαγνισμὸς τῆς συνδιασκέψεως τοῦ Λαΰβαχ καὶ τῶν ἀποφάσεων τῆς Βερώνης. Αἱ κυριώτεραι τοῦ ῥεύματος πηγαὶ ἦσαν ἡ Γερμανία καὶ ἡ Γαλλία, ἔνθα ἐπεπόλαζε τὸ φιλελεύθερον φρόνημα, τὸ δημιουργηθὲν ἐν ταύτῃ μὲν ἐκ τῶν ἀρχῶν τῆς μεγάλης Ἐπαναστάσεως, ἐν ἐκείνῃ δὲ ἕνεκα τοῦ ἐθνι-

ΦΑΒΙΕΡΟΣ

κοῦ ὀργασμοῦ τοῦ ἀναφανέντος μετὰ τὴν ναπολεοντικὴν εἰσβολὴν καὶ αὐθαιρεσίαν.

Καὶ ἐν μὲν τῇ Γερμανίᾳ ὑπεβοήθει τὴν φιλελληνικὴν ἐξέγερσιν ὁ φιλάρχαιος ἐνθουσιασμός, ὁ ἔρως πρὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν· ἐν δὲ τῇ Γαλλίᾳ ὁ ἐπὶ τῆς πολιτικῆς ἐπιδρῶν αἰσθηματικὸς χαρακτὴρ τῆς φιλολογίας καὶ τῆς τέχνης, ἴσως δὲ καὶ τὸ φιλοπόλεμον τοῦ λαοῦ μένος, τὸ ἀνακοπὲν αἰφνιδίως μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Κορσικανοῦ τιτάνος. Ἰσχυρὸς παράγων προσετέθη κατόπιν ἐνδυναμώσας τὴν ὁρμὴν ὁ ἐν Ἀγγλίᾳ φιλελληνισμός, ὁ ἀναπτυχθεὶς κυρίως ἀφότου ἡ θυσία τοῦ Βύρωνος ἐξηυγένισε τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα. Ἀλλ' ἤδη πᾶσα χώρα εἶχεν ἐκδηλώσει εὐγλώττως τὴν συμμετοχήν της εἰς τὴν κοινὴν ἐξέγερσιν καὶ ὁ φιλελληνισμὸς ὁλονὲν προϊὼν καὶ ἀκμάζων, κατέστη ἀληθὴς φρενῖτις. Τὸ κήρυγμα ἀντήχει εὔγλωττον καὶ εὐθαρσές, «Ἐὰν παρουσιάζετο νέος τις Πέτρος Ἐρημίτης, ἔλεγεν ὁ Πρόκες Ὅστεν, καὶ νέα θὰ ἐλάμβανε χώραν σταυροφορία». Ποιηταὶ ἐστεμμένοι, εἴτε διὰ διαδήματος εἴτε διὰ δάφνης ἰσοτίμου, ἔψαλλον τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα. Ἔρανοι ἐνηργοῦντο, περισυλλέγοντες τὰς ἐλευθερίους δωρεὰς τῶν πλουσίων καὶ τὸν ὀβολὸν τοῦ πένητος. Ὅπλα, πολεμεφόδια καὶ τρόφιμα ἠγοράζοντο. Αἱ ἅβραὶ χεῖρες δεσποινῶν καὶ δεσποινίδων τῆς ἀριστοκρατίας ἐκέντων σημαίας. Ὁ τύπος ἐξύμνει τὰ ἡρωϊκὰ κατορθώματα τῶν μαχητῶν τῆς ἐλευθερίας· Ἄνδρες ἐπιφανεῖς ἐπὶ γένει, ἐπὶ πλούτῳ, ἐπὶ ἐπιστημονικῇ μαθήσει, συγγραφεῖς ἔνδοξοι, ἔδιδον πρῶτοι τὸ παράδειγμα· τῆς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἐργασίας. Πολιτικοὶ ἀντιθέτων συστημάτων συνηντῶντο καὶ συνδιηλλάσσοντο εἰς τὸ εὐγενὲς στάδιον τοῦ φιλελληνισμοῦ. Ἀπόστολοι ἐνθουσιώδεις περιήρχοντο τὴν Γερμανίαν, τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἑλβετίαν, παρστρύνοντες τὰ κομιτᾶτα εἰς δρᾶσιν· ἐπὶ πᾶσι δὲ ἄνδρες γενναῖοι πάσης ἐθνικότητος, πάσης κοινωνικῆς τάξεως, πάσης ἡλικίας συνέρρεον ἀθρόοι καὶ ἀψηφοῦντες τὰς καταδιώξεις καὶ τὰ προσκόμματα τῶν ἀρχῶν, ὑπεβάλλοντο εἰς τοὺς κόπους καὶ τὴν δαπάνην μακροῦ, ἐπιπόνου καὶ κινδυνώδους μάλιστα ἔστιν ὅτε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ταξειδίου, καὶ κατήρχοντο εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπως προσφέρωσι τὴν ἀρωγὴν τοῦ βραχίονός των εἰς τὸν τίμιον ἀγῶνα τῆς Ἐλευθερίας.

Τοῦτο δὲ προσέτι εἶναι τὸ θαυμαστὸν καὶ τὸ περίεργον εἰς τὴν φιλελληνικὴν δρᾶσιν τοῦ καιροῦ ἐκείνου, ὅτι αὕτη προέβη κατ' ἀνιοῦσαν πάντοτε κλίμακα καὶ ὅτι ὄχι μόνον ὁ ζῆλος δὲν ἐμαράνθη ἀπὸ τὰ ἐπελθόντα ἐν τῷ μεταξὺ ἀτυχήματα, ἀλλ' ἀπεναντίας ἀπέκτα νέον σφρῖγος ἐξ αὐτῶν. Τὸ κατακόρυφον τῆς ἐξάψεως τοῦ φιλελληνισμοῦ

ἐσημειώθη μὲ τὴν πτῶσιν τοῦ Μεσολογγίου, ὡσανεὶ ἡ θερμὴ τέφρα τοῦ ἡρωϊκοῦ ὁλοκαυτώματος, διασκορπισθεῖσα ἀνὰ τὸν κόσμον, ἐφλόγιζε τὰς ψυχὰς καὶ ἀνερρίπιζεν ἐν αὐταῖς τὸ πῦρ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ. Τότε εἰς τὸν ἀγῶνα ἐκεῖνον μεταξὺ τῶν λαῶν καὶ τῶν Κυβερνήσεων, τὸν ὁποῖον προσεπάθει νὰ χαλιναγωγήσῃ παντοιοτρόπως ἡ Διπλωματία, ἐνίκησαν ὁριστικῶς οἱ λαοὶ καὶ ἐξανεμισθέντων τῶν δισταγμῶν, ἐθριάμβευσεν ἡ ἰδέα τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος, ἡ χαρακτηρισθεῖσα ὀλίγα ἔτη πρότερον παρὰ τῶν ἀλαζόνων ῥυθμιστῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς ὡς ἐναγὴς καὶ τερατώδης. Τοῦτο ἐπεβεβαίωσε μετά τινα ἔτη ὁ ἀείμνηστος Φαβιέρος, ἀγορεύων ἐν τῇ Γαλλικῇ Βουλῇ, ὅτε, προκειμένης περὶ Ἑλλάδος συζητήσεως, ἔκρινε πρέπον νὰ ὑπερασπίσῃ καὶ διὰ τοῦ λόγου εὐγλώττως τὴν χώραν, ὑπὲρ ἧς τόσον ἀνδρείως καὶ ἐνδόξως εἶχεν ἀγωνισθῆ διὰ τοῦ ξίφους, συνοψίζων δι' ὀλίγων τὰ τότε γενόμενα, ἀποδίδων δὲ μετὰ φιλαυτίας τὴν εὐγενῆ πρωτοβουλίαν εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πατρίδα· «Ἡ πτῶσις τοῦ Μεσολογγίου, εἶπεν, ἐξῆψεν εἰς ἄκρον τὸν ἐνθουσιασμὸν καὶ ἡ θέα ἔθνους ὁλοκλήρου, βαδίζοντος εἰς τὸ μαρτύριον ἢ τὴν ἀνεξαρτησίαν, ἐπλήρωσε τοὺς λαοὺς ἀπὸ σέβας καὶ συμπάθειαν. Φωνὴ λαοῦ, φωνὴ Κυρίου. Ἡ φωνὴ τῶν λαῶν ἐλάλησε πρὸς τοὺς βασιλεῖς. Ὑπήκουσαν οὗτοι, καὶ τείνοντες ἀρωγὸν πρὸς τοὺς Ἕλληνας χεῖρα, ἀπεφάσισαν νὰ καταστήσουν συμπάρεδρόν των τὸν εὐγενῆ τοῦτον λαόν. Καὶ ὁ πρῶτος τῶν λαῶν τούτων ὑπῆρξεν ὁ γαλλικός, πρῶτος τῶν βασιλέων Κάρολος ὁ Ι΄. Ὑπηρετούμενος μὲ ζῆλον ἀπὸ τοὺς ὑπουργούς του Λαφερονναὶ καὶ Πολινιάκ, ἀπὸ τὸ ἄμεμπτον ναυτικόν μας, ἀπὸ τὸν ἀρχηγόν του Δεριγνύ, ἔσυρε τοὺς συμμάχους του εἰς τὴν γενναίαν των ἀπόφασιν.»

Γ΄

Αἱ κορυφαὶ τοῦ φιλελληνισμοῦ. — Οἱ μακρόθεν ἐργασθέντες. — Χρυσῆ βίβλος. — Τὸ στρατιωτικὸν στοιχεῖον. — Αἱ εὐχαὶ τοῦ Δυμουριέ. — Ἡ νεότης. — Ἐνθουσιασμὸς καὶ καρτερία. — Στατιστικὴ κατ' ἐθνικότητα. — Ἡ Γερμανία τότε καὶ τώρα. — Εἷς φιλέλλην Μουσουλμᾶνος.

Περὶ τῶν γεραρῶν κορυφῶν τοῦ φιλελληνισμοῦ, περὶ τῶν μεγάλων ἀκτινοστεφῶν ὀνομάτων τοῦ Λουδοβίκου τῆς Βαυαρίας, οὗ τὴν φιλελληνικὴν ἐνέργειαν ἔκρινε πρέπον νὰ ἐπιτιμήσῃ ἡ πρωσσικὴ Αὐλή, Καρόλου τοῦ Ι΄ τοῦ ἀπελευθερωτοῦ τῶν αἰχμαλώτων, τοῦ Βύρωνος

τοῦ Κάνιγγος, τοῦ Φαβιέρου, τοῦ Σανταρόζα, καὶ εἴτινος ἄλλου, δὲν θὰ διαλάβωμεν. Πᾶς ἔπαινος αὐτῶν εἶνε περιττὸς καὶ ἄτοπος ὡς τὸ Ἡρακλέους ἐγκώμιον. Δὲν θὰ διαλάβωμεν ἐπίσης εἰς τὰς παρούσας προχείρους ἱστορικὰς σημειώσεις καὶ περὶ τῆς ἄλλης μεγάλης τάξεως τῶν φιλελλήνων, τῶν μακρόθεν ἀποτελεσματικῶς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἐργασθέντων, τῆς τάξεως ἥτις περιλαμβάνει τὰ σεπτὰ ὀνόματα τοῦ Σέλλεϋ, τοῦ Σατωβριάνδου, τοῦ Βίκτωρος Οὐγκώ, τοῦ Βερανζέρου, τοῦ Καζιμίρου Δελαβίνιε, τοῦ Ἐϋνάρδου, τοῦ Θειρσίου τοῦ Ρὸς (ὅστις ἐκ πενιχρᾶς περιουσίας ἀποτελουμένης ἐκ μικρᾶς συντάξεως κατέβαλλε πρῶτος εἰς τὸν ἔρανον 1000 φλωρίνια), τοῦ Οὔφελανδ, τοῦ Κρούγ, τοῦ Φὸσς καὶ τῶν ἄλλων πανταχόθεν συντελεσάντων εἰς τὴν εὐόδωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος. Θὰ περιορισθῶμεν μόνον εἰς τὴν ἐπὶ τὸ ἐκτενέστερον ἐξέτασιν τῆς πολυπληθεστέρας τάξεως τῶν φιλελλήλων, ὅσοι, ὑπὸ ἱεροῦ ἐνθουσιασμοῦ διακαιόμενοι, ἦλθον κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ἀγῶνος διὰ νὰ χύσουν τὸ αἷμά των ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας πατρίδος καὶ ἀγωνισθέντες καὶ ἀριστεύσαντες, οἱ μὲν ἀπέθανον ἐνδόξως ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, οἱ δ' ἐθερίσθησαν ἐκ τῶν νόσων καὶ τῶν κακουχιῶν· ἐκ τῶν διασωθέντων δέ, ἄλλοι μέν, οἱ πλείονες, παρέμειναν ἐν τῇ γῇ ὑπὲρ ἧς ἠγωνίσθησαν, ἄλλοι δὲ ἀπῆλθον μετὰ τὸ πέρας τοῦ πολέμου, ἀποφέροντες ἴχνη ἐντίμων τραυμάτων, ὡς μόνην δὲ ἀμοιβὴν τὴν συναίσθησιν ὅτι συμμετέσχον ἔργου μεγάλου καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐλευθερίαν ἀναξιοπαθοῦντος λαοῦ.

Τὴν χρυσῆν βίβλον τῶν φιλελλήνων τούτων ἀποτελεῖ ὁ κατάλογος ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου συνηρμολογήθη ἡ παροῦσα διατριβή. Συνετάχθη οὗτος ὑφ' ἑνὸς τῶν ἐν αὐτῷ περιλαμβανομένων φιλελλήνων, τοῦ Ἑλβετοῦ Φορνέζη, ἐν συνεργίᾳ μεθ' ἑτέρου φιλέλληνος τοῦ Γάλλου Τουρὲ πρὸ τοῦ 1860, καθὰ συμπεραίνομεν, ὅτε ἐπέζων ἀκόμη τὰ τελευταῖα λείψανα τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀπομεινάντων φιλελλήνων· εἶναι δὲ τὸ μόνον ὑπάρχον στοιχεῖον πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς δράσεως τῶν φιλελλήνων ἐν Ἑλλάδι[1]. Ὁ διεξερχόμενος τὸν κατάλογον αὐτὸν καταλαμβάνεται ὑπὸ ἀκατανικήτου αἰσθήματος συγκινήσεως, βλέπων τὸν παράδοξον ἐκεῖνον φυρμὸν ἀνθρώπων ξένων πρὸς ἀλλήλους, διαφερόντων τὸ γένος, τὸ θρήσκευμα, τὴν κοινωνικὴν θέσιν, ἀλλὰ συνηνωμένων πάντων ἐν μιᾷ κοινῇ ἰδέᾳ καὶ ἀποτελούντων φαεινὸν καὶ ἐναρμόνιον

[1] Κατηρτίσθη πρὸ ὀγδοηκονταετίας ὑπὸ τοῦ Τουρὲ κυρίως πίναξ λιθογραφικός, περιέχων τὰ ὀνόματα πάντων τῶν φιλελλήνων, ὅσοι κατῆλθον εἰς Ἑλλάδα καὶ μετέσχον τοῦ Ἀγῶνος. Τούτου εὐτυχήσαντες ἐπ' ἐσχάτων ν' ἀνεύρωμεν ἀντίγραφον, κατατεθειμένον εἰς τὸ Ἱστορικὸν καὶ Ἐθνολ. Μουσεῖον, παραθέτομεν αὐτὸ ἐν τέλει τῆς παρούσης πραγματείας.

σύμπλεγμα. Καὶ παρελαύνουν πρὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ ἀναγνώστου τὰ τετιμημένα ὀνόματα, γνωστά τε καὶ ἄγνωστα, ἐπίσημά τε καὶ ἀφανῆ, ἄλλα ὅλως ξένα, ἄλλα οἰκειότερα πρὸς ἡμᾶς ὡς διασῳζόμενα εἰς τὴν κοινωνίαν μας, καθότι πολιτογραφηθέντα πλέον καὶ συζυμωθέντα μετ' αὐτῆς, διαπρέπουν οὐ μόνον διὰ τῶν πατρώων ἐκδουλεύσεων, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ἀστικῶν ἀρετῶν τῶν ἐπιγόνων. Πλεονάζει κυρίως τὸ στρατιωτικὸν στοιχεῖον· καὶ ἦτο μὲν φυσικὸν βεβαίως νὰ δράμουν

ΚΟΧΡΑΝ

πρὸς βοήθειαν τῶν ἀγωνιζομένων Ἑλλήνων πρὸ πάντων οἱ εἰς τὸ στάδιον τῶν ὅπλων ἠσκημένοι καὶ ἐμπειροπόλεμοι· ἀλλ' ἡ ἀθρόα αὐτῶν κάθοδος προέρχεται καὶ ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων περιστάσεων τῆς ἐποχῆς. Μετὰ τὴν κρίσιν τοῦ 1815, ἥτις ἐπήνεγκε τὴν πτῶσιν τοῦ ναπολεοντικοῦ κολοσσοῦ καὶ τὴν παλινόστησιν τῶν Βουρβώνων, οἱ στρατοὶ ἠλαττώθησαν, ἐν Γαλλίᾳ δὲ ἀριθμοῦνται κατὰ χιλιάδας οἱ ἀξιωματικοί, οἵτινες ἐτάχθησαν ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως εἰς διαθεσιμότητα, ἢ εἰς ἀποστρατείαν μὲ ἠλαττωμένας ἀποδοχάς. Ἐν Ἰταλίᾳ δὲ

καὶ Γερμανίᾳ ἐπερίσσευον ὡσαύτως οἱ ἀργοῦντες στρατιωτικοί, οἱ ἀνήκοντες τέως εἰς στρατοὺς κρατῶν, ἅτινα ἱδρυθέντα ὑπὸ τοῦ δορυκτήτορος ὡς φανταστικὰ μέγαρα μαγισσῶν, διελύθησαν ὡς πομφόλυγες εὐθὺς μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς σκηνῆς ἐξαφάνισίν του. Πάντες οὗτοι, δυσμενῶς διακείμενοι πρὸς τὸ ἐπικρατοῦν ἀνελεύθερον πολιτικὸν σύστημα, πρόθυμοι πάντοτε νὰ συμμετάσχουν παντὸς κατὰ τῆς τυραννίας ἢ κατὰ τῆς καταπιέσεως κινήματος, ἀφοῦ ἀπέτυχον εἰς ἄλλας τοιαύτας ἀποπείρας, ἐγκολποῦνται ἐνθουσιωδῶς τὴν ἑλληνικὴν ὑπόθεσιν καὶ μετὰ σπουδῆς συρρέουν, διὰ ν᾽ ἀγωνισθοῦν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας. Ἀξιωματικοὶ ἦσαν οἱ πρῶτοι κατελθόντες εἰς τὴν χώραν μας φιλέλληνες, Γάλλοι καὶ Πεδεμόντιοι καὶ Γερμανοὶ καὶ Πολωνοί. Ἀλλὰ τίς γενναῖος στρατιώτης ἔμενε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀπρόβλητος ἀπὸ τοῦ φιλελληνικοῦ πυρετοῦ; Ὀγδοηκοντούτης καὶ πλέον τότε ὁ περιβόητος στρατηγὸς Δυμουριέ, ὁ ἔνδοξος νικητὴς τοῦ Βαλμὺ καὶ τοῦ Ζεμὰπ καὶ σωτὴρ τῆς πρώτης Γαλλικῆς Δημοκρατίας, ἠλεκτριζόμενος ἔγραφε πρὸς τοὺς Ἕλληνας:

«Μὴ δυνάμενος ἕνεκα τῆς προβεβηκυίας ἡλικίας μου νὰ ἔλθω καὶ ν᾽ ἀγωνισθῶ παρὰ τὸ πλευρόν σας, σᾶς πέμπω μακρόθεν τὰς εὐχάς μου ὑπὲρ τοῦ ἐνδόξου ἀγῶνός σας».

Πρὸ πάντων ὅμως ἠλεκτρίσθη καὶ ἔσπευσεν ἡ ἀκμαία ἀνδρικὴ ἡλικία καὶ ἡ νεολαία. Καταπλήσσεται ὁ ἀναγνώστης τοῦ καταλόγου καὶ συγκινεῖται, βλέπων ἐν τῇ ἀπαριθμήσει πόσαι νεαραὶ ὑπάρξεις ἔδραμον νὰ θυσιασθοῦν προθύμως ὡς σφάγια εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, νέοι στρατιῶται εὐέλπιδες, ἐπιστήμονες ἀρτίως ἀποκομίσαντες τὸ γέρας τῶν σπουδῶν των καὶ τῶν κόπων των, σπουδασταὶ καταλιπόντες τὰ βάθρα τῶν ἀκαδημαϊκῶν σχολῶν, τέκνα εὐπόρων οἰκογενειῶν, ἐλπίδες χρησταὶ τοῦ μέλλοντος, στηρίγματα πολιῶν γονέων. Καὶ παρελαύνει, παρελαύνει ἡ χορεία τῆς ξανθῆς καὶ θαλερᾶς νεότητος, ἥτις ἔχυσε τὸ σφύζον αἷμά της εἰς τὰς φάραγγας τοῦ Πέτα, ἢ εἰς τὴν Κωλιάδα ἄκραν τῆς Ἀττικῆς, ἢ εἰς τὸ Χαϊδάρι, ἢ παρὰ τὴν ἱερὰν Ἀκρόπολιν· καὶ ἔρχονται εἰς τὰ χείλη ἀκουσίως ἐπὶ τῇ νοερᾷ παρελάσει οἱ θαυμαστοὶ στίχοι τοῦ Καρδούτση περὶ τῶν δύο Ναπολεοντιδῶν:

«Ἐρρίφθησαν εἰς τὸ χάος νεανικαὶ ψυχαί, ὧν ἡ κόμη θαλερὰ ἐκ τῆς ἥβης, ἐφαίνετο ἀναμένουσα τὴν αὔλακα τῆς μητρικῆς θωπείας».

Πάντες ὅμως, εἴτε στρατιωτικοὶ χρηματίσαντες, εἴτε οὐδέποτε ζωσθέντες τὸ ξίφος, εἴτε νέοι, εἴτε παρήλικες, καρτερικῶς συμμετέσχον πάντων τῶν κινδύνων καὶ τῶν ἀπεριγράπτων στερήσεων καὶ τῶν κακουχιῶν, τὰς ὁποίας συνεπήγετο ὁ μακρὸς ἐκεῖνος καὶ ἀνηλεὴς

ἀγὼν εἰς χώραν ἔρημον, δεδηωμένην, ἀμόρφωτον, ἐν τῷ μέσῳ συμπολεμιστῶν ἀξέστων καὶ ἀτιθάσσων, ἐν τῷ μέσῳ σκηνῶν ἀποτροπαίου ὠμότητος καὶ ἀπανθρωπίας, παλαίοντες κατ' ἐχθρῶν μαχίμων, σκληρῶν, ἀδυσωπήτων, εἰς χεῖρας τῶν ὁποίων ὁ ἄμεσος θάνατος ἦτο χάρις σπανίως χορηγουμένη. Τινὲς ἀπηγοητευθέντες ἀμέσως, καθ' ὅτι, συνειθισμένοι εἰς τὴν ἄνεσιν καὶ τὴν χλιδήν, δὲν εἶχον τὸ σθένος τῆς ἀντοχῆς, διὰ νὰ συμμορφωθοῦν μὲ τὴν σκληραγωγίαν τοῦ ὀρεινοῦ βίου, εἴτε ἀποδειλιάσαντες ἐκ τῆς φρίκης τῶν ἀήθων εἰς αὐτοὺς σκηνῶν τῆς ἀγριότητος, ἔφυγον ἐγκαίρως. Οὗτοι ὅμως ἀπετέλεσαν εὐαριθμοτάτην ἐξαίρεσιν, ἡ δὲ μεγάλη πλειονότης τῶν παραμεινάντων ἐξεπλήρωσεν ἐντίμως τὸ χρέος της. Πάντες δέ, πλὴν ὀλιγίστων, ἐπὶ δακτύλοις ἀριθμουμένων, διετήρησαν ἄσβεστον ἕως τέλους τὸ φιλελληνικὸν φρόνημα, καὶ ὅσοι ἐπανέκαμψαν εἰς τὴν γενέθλιον γῆν, καὶ ὅσοι παρέμειναν εἰς τὴν χώραν ταύτην, τὴν ὁποίαν ἐξέλεξαν ὡς θετὴν των πατρίδα, καὶ ἐξηκολούθησαν ὑπηρετοῦντες ἐν τῷ στρατῷ μετὰ τοῦ βαθμοῦ, τὸν ὁποῖον ἐντίμως ἀπέκτησαν, ἢ διέπρεψαν εἰς πολιτικὰ ἀξιώματα ἁρμόδια εἰς τὰς ἰδιαιτέρας αὐτῶν γνώσεις· ἐχρημάτισαν δὲ μέχρι τῆς τελευταίας ἡμέρας τῆς ζωῆς των μέλη χρηστὰ καὶ ἀγαπητὰ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, ἐκθρέψαντες υἱοὺς Ἕλληνας τὸ γένος καὶ τὸ φρόνημα, καὶ καταλιπόντες μνήμην σεβαστὴν καὶ εὐλογητήν.

Οἱ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐλθόντες κατὰ τῶν Ἀγῶνα φιλέλληνες δύνανται νὰ διαιρεθοῦν εἰς δύο μεγάλας κατηγορίας. Εἰς τοὺς φονευθέντας εἰς τὰς μάχας, ἢ παραμείναντας καὶ ἀποθανόντας ἐν Ἑλλάδι μετὰ τὸ πέρας τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πολέμου, καὶ εἰς τοὺς διατρίψαντας προσκαίρως, ἀγωνισθέντας ὁπωσδήποτε καὶ ἀπελθόντας κατὰ τὴν διάρκειαν, ἢ εὐθὺς μετὰ τὴν λῆξιν τῶν ἐχθροπραξιῶν. Κατὰ τὸν προαναφερθέντα κατάλογον, ὅστις ἐδημοσιεύθη πρὸ ἀρκετῶν ἐτῶν ἐν τῇ «Ἑβδομάδι» καὶ οὗτινος ἡ ἀκρίβεια πρέπει πάντοτε νὰ θεωρηθῇ ὡς κατὰ προσέγγισιν, εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν ὑπάγονται 286 φιλέλληνες. Τὴν μεγάλην πλειονότητα ἐν τῇ φαλάγγι ταύτῃ ἔχουν οἱ Γερμανοί, ἀνερχόμενοι εἰς 121. Ἐκ τῶν Γερμανῶν δὲ πάλιν οἱ περισσότεροι εἶναι Πρῶσσοι! Ἡ ἀντιπαραβολὴ τοῦ φλογεροῦ τότε τῆς Γερμανίας φιλελληνισμοῦ πρὸς τὴν σημερινὴν ψυχρότητα τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους, πρὸς τὴν συστηματικὴν ἐχθροπάθειαν τοῦ γερμανικοῦ τύπου, πρὸς τὰς κυνικὰς ὕβρεις τοῦ Βίσμαρκ καὶ τὸν ἀπηνῆ διωγμὸν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου τοῦ Β', ἐπέρχεται ἀκουσίως εἰς τὴν σκέψιν καὶ ἐκπλήσσει διὰ τὴν ἀντίθεσιν. Quantum mutati ab illis ἀληθῶς!

Μετὰ τοὺς Γερμανοὺς ἔρχονται οἱ Γάλλοι, συμποσούμενοι εἰς 56, ὕστερον δὲ οἱ Ἰταλοί, ὄντες 50 τὸν ἀριθμόν. Ἀλλὰ πᾶσα τῆς Εὐρώπης χώρα συνεισήνεγκε τὴν συμβολήν της εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς εὐγενεστάτης τῶν φιλελλήνων φάλαγγος, παρεκτὸς δὲ τῶν ἀναγραφέντων ἤδη, ἦσαν πρὸς τούτοις 11 Ἑλβετοί, 10 Ἄγγλοι, 8 Δανοί, 7 Κορσικανοί, 5 Πολωνοί, 4 Αὐστριακοί, 3 Σουηδοί, 3 Σκῶτοι, 2 Ἱσπανοί, 1 Πορτογάλλος, 1 Οὔγγρος, 1 Ἰρλανδός, 1 Βέλγος, 1 Ὁλλανδὸς καὶ 1 Ἀμερικανός. Τὸ παραδοξότερον δὲ εἶναι ὅτι ὑπῆρξε σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ εἷς φιλέλλην.... Μουσουλμάνος. Ἦτο οὗτος ὁ Αἰγύπτιος Δαβουσσί, ἀνήκων εἰς τὴν περίφημον ἴλην τῶν Μαμελούκων τοῦ Ναπολέοντος. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ναπολεοντικῆς ἐποποΐας, ἀποστρατευθεὶς ὁ Δαβουσσί, μετέβη εἰς τὴν πατρίδα του πρὸς ἐξάσκησιν κληρονομικῶν τινων δικαιωμάτων. Ἀλλ' οἱ ἀντίδικοί του ἦσαν ἐκ τῶν ἰσχυόντων καὶ ὁ πασᾶς δωροδοκηθεὶς συνέλαβε καὶ ἐρράβδισεν ἀνηλεῶς τὸν πρῴην Μαμελοῦκον. Ἔκτοτε αὐτὸς ὤμοσε μῖσος ἄσπονδον κατὰ τῶν Μουσουλμάνων, ἐκ Γαλλίας δέ, ὅπου εἶχεν ἐπανακάμψει μετὰ τὸ ἀτύχημά του, ἔδραμεν ἐκ τῶν πρώτων ὅπως ἀγωνισθῇ μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Εἰς τὸ Πέτα ἐπολέμησεν ὡς ἥρως. Ἐφόνευσεν ὅσους ἐχθροὺς ἠδυνήθη διὰ τῆς ἀκτηρίδος τοῦ ὅπλου του, καὶ ἔπεσε νεκρὸς διάτρητος ὑπὸ πληγῶν ἐπὶ σωροῦ ἐχθρικῶν πτωμάτων.

Δ΄

Ὀνόματα ἐξέχοντα.—Ὁ Μάγερ καὶ τὰ πιεστήριά του.—Τὸ πρῶτον ἑλληνικὸν ἀτμόπλοιον.—Ὁ πρῶτος ὀργανωτὴς τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ.—Ὁ ἀπόγονος ἑνὸς θύματος.—Ὁ ἀπόμαχος τοῦ Βατερλῶ.—Εἷς δημοσιογράφος.—Πατὴρ καὶ υἱός.—Στρατηγοί, διπλωμάται, λόρδοι.—Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος.

Μεταξὺ τοῦ πλήθους τῶν λησμονηθέντων σήμερον ὀνομάτων τῶν φιλελλήνων ἀνακύπτουσιν ἑκάστοτέ τινα σταματῶντα τὸν διατρέχοντα τὸν κατάλογον αὐτῶν, εἴτε λόγῳ τῆς οἰκογενειακῆς αὐτῶν αἴγλης καὶ τιμῆς, εἴτε λόγῳ τῆς κοινωνικῆς των θέσεως, εἴτε ἕνεκα ἐπιφανῶν πράξεων καὶ ἀνδραγαθημάτων, εἴτε ἐξ αἰτίας τῆς τραγικῆς αὐτῶν τύχης. Συναντῶμεν ἐπὶ παραδείγματι ἕνα κόμητα Βρόλια (Broglia) φονευθέντα κατὰ τὴν μάχην τοῦ Αἰτωλικοῦ τὸ 1828, μαχόμενον ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Τζώρτζ, ὅστις ἰδιαιτέρως τὸν ἐξετίμα, Ἕνα ἀνεψιὸν τοῦ διασήμου ἀββᾶ καὶ εἶτα καρδιναλίου Μωρού, τοῦ

δεινοῦ βασιλόφρονος ῥήτορος τῆς Γαλλικῆς Συντακτικῆς Συνελεύσεως, τὸν Ἰωάννην Μωρὺ (Maury), ὅστις ἐπολέμησεν ἐν Χαϊδαρίῳ καὶ κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀκροπόλεως, ἀκολούθως δὲ καταλιπὼν τὸ στρατιωτικὸν στάδιον, χωρὶς νὰ λάβῃ οὐδὲ βαθμόν τινα ἐπίτιμον οὐδὲ σύνταξιν, οὐδ' ἄλλου τινὸς εἴδους ἀμοιβήν, ἀπεβίωσεν ἐν Ἀθήναις τὴν 14 Νοεμβρίου 1849. Τὸν ἐκ Πέτρα Φόρτε τοῦ τότε βασιλείου τῶν Δύο Σικελιῶν Ἰταλὸν Βικέντιον Πίζαν (Pisa), συνταγμα-

ΑΣΤΙΓΞ

τάρχην τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Ἰωακεὶμ Μυρά, παλαιὸν ἀγωνιστὴν τῆς ἐλευθερίας, παλαιὸν ἐπαναστάτην ἐν Νεαπόλει μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Πέπε, διοικητὴν τοῦ λόχου τῶν Φιλελλήνων εἰς τὸ Χαΐδάρι καὶ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, φρούραρχον Ναυπλίου ἐπὶ Καποδιστρίου, ἀνώτερον ἐπιθεωρητήν, ἀποθανόντα ὑποστράτηγον καὶ φέροντα τὸν Μεγαλόσταυρον τοῦ Σωτῆρος, τὴν 16 Ἰουλίου 1837. Τὸν Κάρολον Μώρραιη (Murray), υἱὸν τοῦ δουκὸς Ἄθολ, τὸν φίλον καὶ σύντροφον τοῦ Βύρωνος, ἰδίαις δαπάναις κατασκευάσαντα ἕνα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

τῶν προμαχώνων τοῦ φρουρίου τοῦ Μεσολογγίου, ἀποθανόντα δ' ἐν Γαστούνῃ τὴν 11 Αὐγούστου 1824[1].

Ἀπαντῶμεν ὡσαύτως τὸν πολύτιμον καὶ πολύκλαυστον Ἑλβετὸν Ἰάκωβον Μάγερ(Meyer) ἐκ Ζυρίχης, συντάκτην τοῦ «Τηλεγράφου», οὗτινος ἐξεδόθησαν μόνον πέντε φύλλα, καὶ τῶν περιφήμων «Ἑλληνικῶν Χρονικῶν». Δι' ἀμφοτέρων τῶν φύλλων τούτων ὁ ἀείμνηστος ἀνήρ, ὁ ἀγωνισθεὶς διὰ τῆς γραφίδος ἅμα καὶ τοῦ ξίφους, ὑπερήσπισε τὰ δίκαια τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἱστορικὴ δὲ ἀπέμεινεν ἰδίως ἡ δευτέρα τῶν ἐφημερίδων τούτων, γραφομένη ἐν Μεσολογγίῳ, ἐν τῷ μέσῳ τῶν κρότων τῶν ὅλμων καὶ τῶν ἀλαλαγμῶν τῶν ἐφορμώντων κατὰ τῆς πόλεως ἀπίστων, ἐκτυπουμένη δὲ διὰ ξυλίνου πιεστηρίου, τοῦ ὁποίου τὰ σεπτὰ λείψανα εἶχον ἐκτεθῆ κατὰ τὴν γενομένην ἐν Ἀθήναις ἐν ἔτει 1884. Ἔκθεσιν τῶν Μνημείων τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος. Ὁ Μάγερ ἐφονεύθη κατὰ τὴν ἀθάνατον ἔξοδον τοῦ Μεσολογγίου, κατέλιπε δὲ ὀρφανὰ δύο μικρὰ θήλεα τέκνα, ἅτινα εἶχεν ἀποκτήσει νυμφευθεὶς τὴν θυγατέρα ἑνὸς τῶν ὁπλαρχηγῶν τῆς πόλεως. Ἰδοὺ ἔπειτα ὁ λαμπρὸς Φρὰγκ Ἄστιγξ (Hastings) ὁ ἀτρόμητος Ἄγγλος, ὁ καταλιπὼν τὸν βαθμόν του ἐν τῷ ἀγγλικῷ ναυτικῷ ὅπως ὑπηρετήσῃ τὸν Ἑλληνικὸν Ἀγῶνα· καὶ παρέσχεν ὄντως πολυτίμους ἐκδουλεύσεις ὁ ἀείμνηστος ἀνήρ, διοικῶν τὴν «Καρτερίαν» τὸ πρῶτον ἑλληνικὸν πολεμικὸν ἀτμόπλοιον, ἐμψυχώνων καὶ ἠλεκτρίζων τοὺς πάντας διὰ τῆς ἀνδρείας του, τραυματισθεὶς εἰς τὸν βραχίονα ἐν Αἰτωλικῷ κατὰ τὸ 1828 καὶ ἀποθανὼν ἐκ τοῦ παραμεληθέντος τραύματός του μετά τινας ἡμέρας ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας του. Ἰδοὺ εἷς Γάλλος τελειόφοιτος τῆς ἰατρικῆς ὁ Ἐρρῖκος Δυμὼν (Dumont) ἐκ Νεφσατέλ, ὅστις ἀπέθετε τὸ ὅπλον κατὰ τὰς μάχας, διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐεργετικὴν τοῦ χειρουργοῦ σμίλην ἢ κοπίδα, δραστηριώτατος, ἀτάραχος εἰς τοὺς κινδύνους, ἀποθανὼν ἐν Ἀθήναις τὴν 6 Ἰουνίου 1852, ἀρχίατρος τοῦ στρατοῦ. Ἰδοὺ ὁ πρῶτος ὀργανωτὴς τοῦ τακτικοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὁ γενναῖος Βαλέστρας (κατ' ἄλλους Balesta) Κορσικανὸς τὴν καταγωγήν, Γάλλος ὑπήκοος, διαμένων ἐν Κρήτῃ, ὅστις ἐπὶ κεφαλῆς μιᾶς δρακὸς ἀνδρείων (τῶν 185 ἀνδρῶν, κατὰ μέγα μέρος Ἑπτανησίων, ἐξ ὧν συνέκειτο τὸ πρῶτον τακτικὸν σῶμα, ὅπερ διωργάνωσεν εἰς τὸ πρὸ τῆς Τριπολιτσᾶς στρατόπεδον κατὰ παραγγελίαν τοῦ Δημ. Ὑψηλάντου) ἀντέστη καὶ ἐματαίωσε τὴν ἀπόβασιν ἑξακισχιλίων Τούρκων εἰς Μεσσηνίαν, ἐπιχειρήσας δ' ἐκστρατείαν εἰς Κρήτην

[1] Αἱ χρονολογίαι τοῦ θανάτου τῶν φιλελλήνων καὶ τῶν εἰς τὸν βίον αὐτῶν ἀναφερομένων γεγονότων εἶναι κατὰ τὸ Γρηγοριανὸν ἡμερολόγιον.

τὸ 1822, ἐφονεύθη αὐτόθι κατά τινα συμπλοκήν. Ὁ θάνατός του δὲ ὑπῆρξεν ἡρωϊκός, διότι βλέπων τοὺς στρατιώτας του τραπέντας εἰς φυγήν, κατελήφθη ὑπὸ ὀργῆς καὶ θλίψεως μεγίστης, νοσῶν δὲ καὶ ἐξηντλημένος ἐκ τῆς κοπώσεως, κατέπεσε καὶ δὲν ἠθέλησε νὰ ἐγερθῇ καὶ νὰ φύγῃ παρὰ τὰς ἱκεσίας καὶ τὰς προσπαθείας τῶν συστρατιωτῶν του, ἕως ὅτου ἐπελθόντες οἱ ἐχθροὶ ἀπέκοψαν τὴν κεφαλὴν καὶ τὰς χεῖρας αὐτοῦ τε καὶ νεαροῦ τινος ἀξιωματικοῦ Ἰταλοῦ, ὅστις τὸν εἶχε παρακολουθήσῃ ἐκ Πελοποννήσου καὶ ὅστις μόνος δὲν εἶχεν ἐγκαταλείπει αὐτόν [1].

Ἰδοὺ ὁ Λουδοβῖκος Σαρδὼν δὲ λὰ Μπὰρ (Chardon de la Barre),

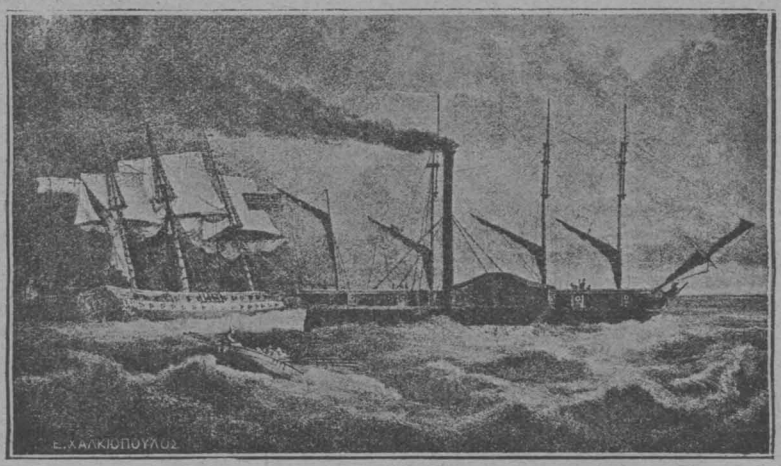

Η ΦΡΕΓΑΤΑ "ΕΛΛΑΣ,, ΚΑΙ ΤΟ ΑΤΜΟΠΛΟΙΟΝ "ΚΑΡΤΕΡΙΑ,,

ἀπόγονος τοῦ περιφήμου ἱππότου Δὲ λὰ Μπαρ, ἀνόμως καταδίκασθέντος καὶ καρατομηθέντος ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὸν ΙΗ΄ αἰῶνα. Κατήγετο ἐξ Ἀμιὲν τῆς Γαλλίας, ὅτε δὲ ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα κομίζων καὶ πολύτιμον σημαίαν, κεντηθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἐν Παρισίοις δεσποινῶν, ἦτο ἤδη ἔνδοξος ἀπόμαχος τῶν ναπολεοντικῶν ἀγώνων, μετασχὼν εἴκοσι καὶ ἑπτὰ ἐκστρατειῶν καὶ φέρων ἐννέα πληγάς, ὧν δύο σοβαρὰς διὰ πυροβόλου, καὶ τετιμημένος διὰ τοῦ παρασήμου τοῦ Λεγεῶνος τῆς Τιμῆς, ἀπονεμη-

[1] Τὸν ἀξιωματικὸν τοῦτον λέγει Ἰταλὸν ὁ Ραιμπώ, ἐκ τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ ὁποίου ἠρύσθημεν τὰς ἄνω πληροφορίας. Τὸ ὄνομα ὅμως τὸ ὁποῖον ἀναφέρει, Kochino = Κόκκινος, φαίνεται Ἑλληνικόν. Διὰ τοῦτο δὲν μνημονεύεται ὁ Ἕλλην πιθανώτατα ἀξιωματικὸς αὐτὸς εἰς τὸν κατάλογον τῶν Φιλελλήνων.

θέντος αὐτῷ κατὰ τὸ Ἑκατονθήμερον. Ἐπολέμησε γενναίως κατὰ τὴν μάχην τοῦ Χαϊδαρίου, ἧς κατέλιπε ζωηρὰν περιγραφήν, ἐχρημάτισεν ἴλαρχος ἐπὶ Καποδιστρίου, εἰσηγητὴς στρατοδικείου, προαχθεὶς δὲ κατόπιν ἀπέθανεν ἐν γήρᾳ εἰς τὴν πατρίδα του τὴν 30 Ἰανουαρίου 1858, ἔνθα ἡσύχαζε φέρων τὸν βαθμὸν στρατηγοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐν ἀποστρατείᾳ. Ἰδοὺ ἕτερος στρατηγός, ὁ βαρῶνος Δαντζὲλ (Dentzel), ἐκ Σαίντ-Ἀβὸλδ τῆς Γαλλίας, ἀρχαῖος συνταγματάρχης τῶν οὐσσάρων, διαπρέψας εἰς τὰς τελευταίας ἐν Ἀκαρνανίᾳ ἐκστρατείας μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Τζώρτζ, ἀποθανὼν δ' ἐξ ἀσθενείας ἐν Βονίτσῃ τὴν 15 Σεπτεμβρίου 1829. Ἰδοὺ ὁ Βερολιναῖος Ἀλέξανδρος Κόλμπε (Kolbe) ἐθελοντὴς εἰς πάντας τοὺς κατὰ τῶν Γάλλων πολέμους ἀπὸ τοῦ 1812 μέχρι τοῦ 1815, παρευρεθεὶς εἰς τὴν μάχην τῆς Δρέσδης καὶ εἰς τὴν τοῦ Βατερλῶ ὑπὸ τὸν Βλύχερον, ὅπου ἐτραυματίσθη, ἀμειφθεὶς διὰ τοῦ παρασήμου τοῦ Μέλανος Ἀετοῦ τῆς Πρωσσίας· ἦτο οὗτος φιλέλλην ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων, διότι ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ 1821, μετέσχε πασῶν σχεδὸν τῶν μαχῶν, ὅτε μὲν ὑπηρετῶν εἰς τὸ τάγμα τῶν Φιλελλήνων, ὅτε δὲ συμπράττων μετὰ τῶν ἀτάκτων σωμάτων, μετὰ τοῦ Νικήτα εἰς τὸν Παρνασσόν, μετὰ τοῦ Καραϊσκάκη εἰς τὴν Ἀράχωβαν. Ἐχρημάτισε λοχαγὸς τοῦ ἐπιτελείου εἰς τὴν κατὰ τοῦ Ὀμὲρ Βρυώνη ἐκστρατείαν καὶ ὑποφρούραρχος Μεσολογγίου τὸ 1824. Ἀνέλαβε νὰ διοργανώσῃ σῶμα πυροβολικοῦ διὰ τὴν ὑπηρεσίαν μιᾶς πυροβολαρχίας, ἀποσταλείσης ὑπὸ τῶν ἐν Γερμανίᾳ φιλελληνικῶν κομιτάτων, ὑπηρέτησε δὲ μετὰ τὸν ἀγῶνα ἐντίμως εἴς τε τὸν στρατὸν τῆς ξηρᾶς καὶ εἰς τὸ ναυτικὸν ὡς ἀρχιεπιμελητὴς καὶ ἀποστρατευθεὶς ἀπὸ τοῦ 1846, ἀπεβίωσεν ἐν Πόρῳ τὴν 13 Σεπτεμβρίου 1860. Ἰδοὺ εἷς δημοσιογράφος, ὁ ἐκ Βαλεντίας τῆς Γαλλίας Λεγκρασιὲ (Legracieux), ὅστις καταλιπὼν τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐφημερίδος του «Courrier Français», ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς ἐθελοντὴς καὶ νοσήσας ἀπέθανεν ἐν Σαλαμῖνι τὴν 20 Φεβρουαρίου 1827. Ἰδοὺ ὁ Μασσαλιώτης Γκαρὲλ (Garel), ἀπόστρατος λοχαγὸς εἰς τὴν πατρίδα του, ὅστις, παρὰ τὸ προβεβηκὸς τῆς ἡλικίας του, ἦλθεν εἰς Ἑλλάδα διὰ νὰ πολεμήσῃ, καίτοι δὲ ἀποτρεπόμενος παρὰ τῶν συστρατιωτῶν του, ἠθέλησε νὰ συμμετάσχῃ τῆς εἰς Ἀττικὴν ἐκστρατείας καὶ εὗρεν ἔνδοξον θάνατον εἰς τὴν μάχην τῆς Κωλιάδος Ἄκρας. Σημειωτέον ὅτι μετ' αὐτοῦ ἦλθεν ὡς ἐθελοντὴς καὶ ὁ υἱός του Ἠλίας, ὅστις, πολεμῶν ὡς σημαιοφόρος, ἐτραυματίσθη ἐν Πελοποννήσῳ.

Ἰδοὺ εἷς Γερμανὸς εὐπατρίδης, ὁ βαρῶνος δὲ Γκίλμαν (Gilmann), ἐκ τοῦ μεγάλου δουκάτου τῆς Βάδης, ὅστις ἔβρεξε διὰ τοῦ

αἵματός του τὸν ἔνδοξον βράχον τῶν Ψαρῶν, φονευθεὶς κατά τινα ἔφοδον τῆς 3 Ἰουλίου 1824. Ἰδοὺ ἄλλος εἷς στρατηγός, ὁ ἐκ Νεαπόλεως Ἰωσὴφ Ροζαρόλλ (Rosaroll), διοικητὴς μεραρχίας ὑπὸ τὸν Μυρά, ἀποθανὼν ἐξ ἀσθενείας ἐν Ναυπλίῳ κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1825, περὶ οὗ γράφομεν ἐκτενῶς. Ἰδοὺ εἷς διπλωμάτης, ὁ Γερμανὸς Μάϊσελ (Meissel), ἐκ Δρέσδης τῆς Σαξωνίας, γραμματεὺς τῆς ἐν Μαδρίτῃ σαξωνικῆς πρεσβείας, ἀποθανὼν ἐν Μεσολογγίῳ

ΓΟΡΔΩΝ

τὴν 22 Σεπτεμβρίου 1824. Ἰδοὺ εἷς λόρδος, ὁ κλεινὸς Θωμᾶς Γόρδων, ἐκ Σκωτίας, ὁ καταρτίσας καὶ συντηρήσας ἴδιον σῶμα μαχητῶν, ὁ διοικήσας τὴν εἰς Φάληρον ἐκστρατείαν μετὰ τοῦ Κόχραν καὶ τοῦ Τζώρζ, ὁ χρηματίσας ἐπὶ τῆς βασιλείας πρὸς καιρὸν Γενικὸς Διοικητὴς Πελοποννήσου, ἀποθανὼν δὲ εἰς τὴν πατρίδα του τὴν 20 Ἀπριλίου 1841.

Ἰδοὺ τέλος ἓν ὄνομα, ὅπερ μετ' ἐκπλήξεως ἀνευρίσκει ὁ ἀναγνώστης, εἷς πρίγκηψ, ὁ Παῦλος Βοναπάρτης, υἱὸς τοῦ Λουκιανοῦ Βοναπάρτου καὶ ἀνεψιὸς τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος. Κατετάχθη ὡς ἐθε-

λοντὴς δόκιμος τοῦ ναυτικοῦ ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς φρεγάτας «Ἑλλάδος» νεαρώτατος τὴν ἡλικίαν, διεκρίνετο δὲ διὰ τὸ γενναῖόν του φρόνημα καὶ τὸν φλογερόν του ἐνθουσιασμόν, ὅτε κατὰ κακὴν τύχην ἐν Σπέτσαις, κατὰ τὸ 1827, ἐνῶ ἐκρέμα τὰ ὅπλα του, ἓν τῶν πιστολίων ἐκπυρσοκροτῆσαν, ἐτραυμάτισεν αὐτὸν θανασίμως εἰς τὴν κοιλίαν.

Ε΄

Ἡ τουρκικὴ σημαία. —Ἐπέλασις ἱππικοῦ. —Ἡ λαβὴ τῆς σπάθης. —Εἰκοσιτέσσαρες πληγαί. —Ἀντὶ τοῦ Κόχραν. — Αἱ προκηρύξεις τοῦ αὐτοκράτορος. — Οἱ ἰδιότροποι. — Ὁ ἀπτόητος ὀρειβάτης. — Θλιβερὸς θερισμὸς νεότητος. — Ὁ Οὐάσιγκτων ἐν Ναυπλίῳ. — Οἱ Διόσκουροι. — Τὸ τραγικὸν τέλος δύο ἀδελφῶν.

Τὰ παραδείγματα τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς ἀφοσιώσεως βρίθουν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν φιλελλήνων. Ὁ ἐκ Βονιφατίου τῆς Κορσικῆς Ἰωσὴφ Ἀμπάτης (Abbati), μικρὸς τὸ δέμας ὡς Τυδεύς, ἀλλὰ μαχητὴς γενναῖος, ἀποθανὼν ἐν Αἰγίνῃ τὴν 15 Ἀπριλίου 1850 συνταγματάρχης ἐν διαθεσιμότητι, ἀφοῦ μετέσχε τοῦ ἀγῶνος, πολεμήσας καὶ διακριθεὶς ἰδίως πανταχοῦ ὑπὸ τὸν Φαβιέρον, διέπρεψε νεώτατος κατὰ τὴν ἀτυχῆ μάχην τοῦ Πέτα, ὅπου ἐκυρίευσε μίαν τουρκικὴν σημαίαν. Ὁ Πορτογάλλος Ἀντώνιος Φιγκέρρα δ' Ἀλμεΐδα (Figuerra d' Almeida) ἀρχαῖος ἀξιωματικὸς ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς πατρίδος του, μετασχὼν τῶν κατὰ τῶν Γάλλων αὐτόθι πολέμων καὶ τοῦ ἀγῶνος τῶν συνταγματικῶν ἐν Ἱσπανίᾳ κατὰ τῆς εἰσβολῆς τῶν Βουρβώνων ἐν ἔτει 1823, ἀναλαβὼν δ' ἐν Ἑλλάδι τὴν ἀρχηγίαν τοῦ τακτικοῦ ἑλληνικοῦ ἱππικοῦ, τὸ ὁποῖον διετέλει πρότερον ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Γάλλου κόμητος Ρενὼ δὲ Σαὶν-Σὰν δ' Ἀνζελύ, καὶ θαυμασθεὶς ἰδίως εἰς τὴν πρὸ τῆς Τριπολιτσᾶς ἐπέλασιν τὴν 1 Αὐγούστου 1826, ὅτε ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ μικροῦ του σώματος διεσκόρπισε καὶ ἐξολόθρευσεν ὁλόκληρον τετράγωνον τακτικῶν Ἀράβων. Οὗτος ὑπηρέτησεν ὑπὸ τὸν Φαβιέρον, ἐχρημάτισε φρούραρχος τῶν φρουρίων Ναυπλίου, ἀπομακρυνθεὶς δὲ προσκαίρως τῆς ὑπηρεσίας καὶ ἐπανελθὼν κατὰ τὸ 1835, προσέφερε σημαντικὰς ἀκόμη εἰς τὸ ἔθνος ὑπηρεσίας. Κατέστειλε μετὰ δεξιότητος τὴν ἐν ἔτει 1836 ἀνταρσίαν τοῦ Ζέρβα, ἀπέθανε δὲ παρὰ τὴν Βενετίαν ὑποστράτηγος καὶ τετιμημένος διὰ τοῦ Μεγαλοσταύρου τοὺ Σωτῆρος τὴν 21 Ἰουλίου 1847. Εἰς τὴν αὐτὴν πρὸ τῆς Τριπολιτσᾶς ἐπέλασιν διέπρεψεν καὶ ὁ ἐκ

Μοντίλιο τοῦ Πεδεμοντίου Ἀντώνιος Μάκκια (Macchia), ὑπηρετῶν ὡς λοχαγὸς ὑπὸ τὸν Ἀλμεΐδαν. Τὸ τετράγωνον ἐκεῖνο τοῦ πεζικοῦ τῶν Ἀράβων ἠμύνθη γενναίως χάρις εἰς τὴν παραδειγματικὴν ἀνδρείαν τοῦ διοικητοῦ του, ὅστις εἰκάζεται ὅτι ἦτο Εὐρωπαῖος· εἰ καὶ προσκληθεὶς νὰ παραδοθῇ οὗτος, εἰς οὐδεμίαν ἀπήντησεν εὐρωπαϊκὴν γλῶσσαν. Ἀλλ' ἡ ὁρμὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ἱππικοῦ ὑπὸ τοὺς ἀτρομήτους ἀρχηγούς του ὑπῆρξεν ἀκράτητος· τοῦ Μάκκια κατὰ τὴν συμπλοκὴν ἐθραύσθη ἡ λαβὴ τοῦ ξίφους, ἀλλ' αὐτὸς ἐξηκολούθησε μαχόμενος διὰ τῆς λεπίδος. Ἦτο δὲ οὗτος ἀρχαῖος ὑπαξιωματικὸς τοῦ ἱππικοῦ, ὑπηρετήσας ὑπὸ τὸν Ναπολέοντα εἰς πλείστας ἐκστρατείας, μετέσχε τοῦ ἐν Πεδεμοντίῳ φιλελευθέρου κινήματος κατὰ τὸ 1821 καὶ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν, ἠκολούθησε τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτοῦ ἐν Ἱσπανίᾳ. Ἐπολέμησεν εἰς τὸ Χαϊδάρι καὶ ἠνδραγάθησε καθὼς καὶ ἐν Χίῳ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Φαβιέρου ἐκστρατείαν· ἦτο τετιμημένος διὰ τοῦ Σταυροῦ τοῦ Λεγεῶνος τῆς Τιμῆς καὶ ἠγαπᾶτο παρὰ πάντων διὰ τὴν ἐξαιρετικήν του χρηστότητα, ἀποκαλούμενος «μαργαρίτης τῶν τιμίων ἀνθρώπων», ἀπέθανε δὲ ἀντισυνταγματάρχης ἐν ἀποστρατείᾳ εἰς Ναύπλιον τὴν 23 Αὐγούστου 1858. Ἔκτακτον ἀνδρείαν ἀπέδειξεν ὁ ἐκ Νανσὺ τῆς Γαλλίας Φραγκίσκος Ρομπὲρ (Robert), ἄλλοτε ὑπασπιστὴς τοῦ Λεγεῶνος τῆς Μεύσης. Ἀναλαβὼν τὴν ἐκγύμνασιν τοῦ τακτικοῦ πεζικοῦ ἐν Ἑλλάδι, διῴκει τὸ τάγμα τῶν Φιλελλήνων εἰς τὴν μάχην τοῦ Χαϊδαρίου, ὅπου τραυματισθεὶς κατὰ τὴν κεφαλήν, ἠναγκάσθη νὰ καταλίπῃ τὴν ἀρχηγίαν. Κατὰ τὴν περίφημον ἐπιχείρησιν τοῦ ἐφοδιασμοῦ τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ τοῦ Φαβιέρου, μύδρος ἔθραυσεν ἀμφοτέρους τοὺς πόδας του καὶ κατέπεσεν ἐντὸς τάφρου, αὐτόθι δὲ τὸν ἀνεῦρον ὁδηγούμενοι ἐκ τῶν γοερῶν φωνῶν του τέσσαρες φιλέλληνες ἐκ τῶν συντρόφων του καὶ δύο στρατιῶται τοῦ Κριεζιώτου γενναίως εἰσέτι μαχόμενον κατὰ πολυαρίθμων ἐχθρῶν, καίτοι φέροντα εἰς τὸ σῶμα 24 ὅλας πληγάς, ἐξ ὧν ἄφθονον ἔρρεεν αἷμα· μετενεχθεὶς δ' ἐντὸς τῆς Ἀκροπόλεως, ἐξέπνευσε μετὰ τέσσαρας ἡμέρας ἐν τῷ μέσῳ φρικτῶν ἀλγηδόνων, πικρῶς θρηνούμενος ὑπὸ τοῦ Φαβιέρου καὶ τῶν ἄλλων συμπολεμιστῶν του.

Ἡρωϊκὸν ὑπῆρξε καὶ τὸ τέλος τοῦ ἐκ Κόρτε τῆς Κορσικῆς Πασχάλη Γκαμπίνη (Gambini), εἰς ὃν εἶχεν ἀνατεθῇ ἡ φρούρησις τῆς σημαίας τῶν Φιλελλήνων διὰ τὴν ἔκτακτον ἀνδρείαν του. Κατὰ τὴν ἀποφράδα ἡμέραν τῆς παρὰ τὸ Φάληρον μάχης τῆς 6 Μαΐου 1827 αἰχμαλωτισθεὶς οὗτος, ἀφ' οὗ ἀπεμονώθη καὶ ἐπολέμησε κατὰ πολυαρίθμων ἱππέων, ἐξελήφθη κατ' ἀρχάς, ἕνεκα τοῦ μεγαλοπρεποῦς αὐτοῦ παραστήματος, ὡς ὁ λόρδος Κόχραν· ἀλλ' ὁ γενναῖος Κορσικα-

νός, μὴ θέλων νὰ ψευσθῇ, ἐξεδήλωσε τὴν πραγματικὴν αὐτοῦ ἰδιότητα, ἀφ' οὗ δὲ ἐβεβαιώθη ἡ ταὐτότης του διὰ τῆς μαρτυρίας τοῦ συναιχμαλωτισθέντος Καλέργη, ἀπεκεφαλίσθη εἰς τὸ ἐν Πατησίοις στρατόπεδον τοῦ Κιουταχῆ, ἀπτόητος μέχρι τέλους καὶ παροτρύνων τοὺς συντρόφους του νὰ δείξουν θάρρος.

Ἦσαν μεταξὺ τῶν φιλελλήνων καί τινες διακρινόμενοι διὰ τὸ ἀλλόκοτον καὶ ἰδιόρρυθμον τοῦ χαρακτῆρός των. Μνημονεύεται μεταξὺ τούτων ὁ ἀγαθὸς Ἰταλὸς ἐκ Μπόργο Ματζίνο τοῦ Πεδεμοντίου Βικέντιος Ἀϋμῖνος (Aymino), ἀρχαῖος ὑπαξιωματικὸς τοῦ ναπολεοντικοῦ στρατοῦ, τιμηθεὶς διὰ τὴν ἀνδρείαν του διὰ τοῦ παρασήμου τοῦ Λεγεῶνος τῆς Τιμῆς, ἀπονεμηθέντος αὐτῷ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης. Ἀγράμματος ὤν, ἀλλὰ προικισμένος ὑπὸ θαυμαστοῦ μνημονικοῦ, ἐγίνωσκεν ἐκ στήθους καὶ ἐπανελάμβανεν ἀπροσκόπτως πάσας τὰς προκηρύξεις τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ τὰς ἡμερησίας διαταγὰς τῶν μαχῶν, τῶν ὁποίων συμμετέσχεν. Οὗτος κατῆλθεν εἰς Ἑλλάδα ἀκολουθῶν τὸν ἀξιωματικόν του Ἀρουλλάνην, οὗτινος συνεμερίσθη τὰς περιπετείας ἐν Πεδεμοντίῳ καὶ Ἱσπανίᾳ, ἀπέθανε δὲ λοχαγὸς ἐν ἀποστρατείᾳ ἐν Ναυπλίῳ τῇ 7 Ἀπριλίου 1837. Ἀλλ' ἰδιοτροπώτερος πολὺ ἦτο ὁ ἄδηλον πότε ἐλθὼν ἐκ Βερολίνου Ὄθων Γουσταῦος Μπένιγζεν (Benigsen), ὅστις νοσήσας ἀπέθανεν ἐν Πάτραις κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1830. Ἦτο ὁ νέος οὗτος λίαν παράδοξος τὴν συμπεριφοράν, ἠρέσκετο δὲ ν' ἀντιμετωπίζῃ τοὺς μεγίστους τῶν κινδύνων μετὰ τῆς μεγίστης ἀδιαφορίας. Μεταβὰς ἐκ περιεργείας εἰς τὸ Ἑλληνικὸν στρατόπεδον κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Ναυπάκτου, ἐν ἔτει 1829, ἐθεάθη ἡμέραν τινὰ φέρων μεγαλοπρεπῆ ἐρυθρὰν στολήν, ἀνερχόμενος δὲ βραδέως τὴν ἑλικοειδῆ ἀνωφέρειαν τοῦ ὄρους, ἐκτεθειμένην εἰς τὸ πῦρ τῶν ἐχθρῶν. Ἐνῷ δὲ ῥαγδαίως ἐρρίπτοντο κατ' αὐτοῦ οἱ πυροβολισμοί, αὐτὸς δὲν ἐπέσπευσε ποσῶς τὸ βῆμα, ἀλλ' ἐσταμάτα μάλιστα, ἐστρέφετο μειδιῶν πρὸς τὸ φρούριον καὶ ὕψωνε τοὺς ὤμους, ἕως οὗ φθάσας εἰς τὴν κορυφὴν σῶος καὶ ἀβλαβής, κατῆλθεν ἐκ τοῦ ἀντιθέτου μέρους, ἔνθα ἦτο στρατοπεδευμένον τὸ ὑπὸ τὸν Κίτσον Τζαβέλλαν σῶμα. Μεταξὺ τῶν ἰδιοτρόπων δύναται νὰ καταλεχθῇ καὶ ὁ Γάλλος Ἱλαρίων Τουρὲ (Touret) ἐκ Σαργκεμίν, γενναῖος, ἀγαθὸς καὶ εὐφυὴς στρατιώτης, ὅστις, ἀρξάμενος τοῦ στρατιωτικοῦ σταδίου του κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς Αὐτοκρατορίας ἐν Γαλλίᾳ, ἐξηκολούθησεν αὐτὸ μέχρι τοῦ 1825 ὡς ἀξιωματικὸς τῶν ὑσσάρων καὶ τὸ ἀπεπεράτωσεν ἐν Ἑλλάδι, ἔνθα ἀπεβίωσε τὴν 28 Αὐγούστου 1857 συνταγματάρχης καὶ φρούραρχος Ἀθηνῶν, ἐπανερχόμενος ἐκ Γαλλίας, ὅπου εἶχε μεταβῆ χάριν τῆς ὑγιείας του, ἀκριβῶς καθ' ἣν στιγμὴν τὸ

ἀτμόπλοιον κατέπλεεν εἰς τὸν λιμένα Πειραιῶς. Κατὰ τὸν ἀγῶνα ἔδειξε λαμπρὰν διαγωγήν, ἰδίως ἐν Χίῳ ὑπὸ τὸν Φαβιέρον. Περὶ τοῦ φιλέλληνος τούτου γράφομεν ἐκτενέστερον εἰς ἄλλην πραγματείαν, δημοσιευομένην περαιτέρω.

Ἄλλοι πάλιν ἐκ τῶν φιλελλήνων εἶναι ἀξιομνημόνευτοι διὰ τὸ ὀδυνηρῶς καὶ μοιραίως τραγικὸν αὐτῶν τέλος. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ νεαρώτατοι Δαίδερλιν (Döderlin) ἐκ Βυρτεμβέργης, Ἔμπεν (Eben) ἐκ τοῦ μεγάλου δουκάτου τῆς Βάδης καὶ ὁ συμπατριώτης αὐτοῦ Ἄϊζεν (Eisen), φονευθέντες καὶ οἱ τρεῖς εἰς Πέτα, σχεδὸν ἀμέσως μετὰ τὴν κάθοδόν των εἰς Ἑλλάδα. Τοιοῦτος ὁ Δανὸς Δὲ Κβάλεν (De Qualen), ἀξιωματικὸς τῶν δραγόνων ἐν τῇ πατρίδι του, ἐλθὼν πλήρης ἐνθουσιασμοῦ καὶ φονευθεὶς παρὰ τὴν Λαμίαν τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1822 κατὰ τὴν γενομένην τότε εἰς Φθιώτιδα ἐκστρατείαν. Τοιοῦτος καὶ ὁ Μεκλεμβούργιος Σραῖδερ (Schröder), νεαρὸς ἀπόφοιτος τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ὁ Βυρτεμβέργιος Βὸλφ (Wolf). ἁπλοῦς μαθητὴς εἰσέτι, ἀμφότεροι ἀνήκοντες εἰς τὴν εὐγενῆ ἑκατόμβην τοῦ Πέτα. Ἔτι δὲ τραγικωτέρα μοῖρα ἔλαχεν εἰς τὸν Ἀμερικανὸν Οὐάσιγκτων (Washington), ὅστις, ἄγνωστον ἐὰν συγγενὴς ἢ ὁμώνυμος τοῦ μεγάλου τῆς Συμπολιτείας πολίτου, δὲν ηὐτύχησε κἂν νὰ πέσῃ ὑπὸ τὸ πιστόλιον τῶν Ἀλβανῶν, ἢ ὑπὸ τὴν σπάθην τῶν Δελήδων, ἀλλ' εὗρε τυχαίως οἰκτρὸν θάνατον κατὰ τὰς ἀπαισίους ἐμφυλίους διαμάχας τοῦ 1827 ἐν Ναυπλίῳ, βληθεὶς ὑπὸ βολῆς τηλεβόλου, ὅτε ὁ Γρίβας καὶ ὁ Φωτομάρας ἐμάχοντο πρὸς ἀλλήλους ἀπὸ τοῦ Παλαμηδίου καὶ Ἵτς-Καλέ. Δὲν λείπουν δὲ καὶ τὰ μεμονωμένα σπαρακτικὰ δράματα, ἐπεισόδια στοργῆς καὶ ἀφοσιώσεως ἐν τῷ μέσῳ τῆς μεγάλης τραγῳδίας τῆς σφαγῆς καὶ τοῦ ὀλέθρου. Ἱκανὰ ζεύγη ἀδελφῶν παρουσιάζει ὁ μακρὸς τῶν φιλελλήνων κατάλογος, Διοσκούρων κατελθόντων εἰς τὸν Ἅδην ἐν ἀδελφικῇ συμπνοίᾳ, ὑπὲρ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἡρωϊκῆς ἰδέας. Οἱ πρῶτοι εἶναι οἱ δύο Φὲλς (Fels ἢ Felds) ἐκ Λειψίας, δίδυμα καὶ μόνα τέκνα τῶν γονέων των, ὧν ὁ μὲν νεώτερος ἐφονεύθη ἐν Πέτᾳ, ὁ δὲ πρεσβύτερος παρὰ τὸ Μεσολόγγιον μετὰ δύο ἔτη. Εἶτα ἔρχονται δύο Κορσικανοὶ ἀδελφοί, οἱ Μπασσᾶνοι (Bassano), περὶ ὧν κατωτέρω, καὶ οἱ Μαρτσιλλέζοι (Marcillesi)· τούτων ὁ εἷς, Ἰωσὴφ καλούμενος, ἐφονεύθη γενναίως μαχόμενος εἰς Κωλιάδα Ἄκραν, ὁ δ' ἕτερος, ἀξιωματικὸς τέως εἰς τὸ γαλλικὸν ναυτικόν, πολλὰς παρασχὼν ἐκδουλεύσεις κατὰ τὸν ἀγῶνα, ἀπέθανεν ὡς λιμενάρχης Πατρῶν κατὰ τὸ 1840. Θλιβερώτατον πρὸ πάντων εἶναι τὸ δρᾶμα τῶν δύο ἀδελφῶν Μπὲκ (Beck) ἐκ Βυρτζβούργου τῆς Βαυαρίας, Φραγκίσκου καὶ Βενιαμίν. Ὁ πρεσβύτερος αὐτῶν, ἐπιλοχίας ὢν ἐν τῇ πατρίδι του, ἠσθέ

νησε καὶ ἀπέθανεν ἐν Μεσολογγίῳ κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1822, ὁ δὲ νεώτερος τόσον ἐθλίβη ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ ἀδελφοῦ του, ὥστε ἀπεβίωσε καὶ αὐτὸς μετά τινας ἡμέρας ἐκ τῆς λύπης του. Εἰς ἴσον δὲ βαθμὸν τραγικὸν ὑπῆρξε καὶ τὸ τέλος τῶν δύο ἀδελφῶν Σάϊγκερ (Seiger), ἐξ ὧν ὁ πρεσβύτερος, πρώην ἀξιωματικὸς εἰς τὸν στρατὸν τῆς Βυρτεμβέργης, ἐφονεύθη κατὰ τὴν μάχην τοῦ Πέτα, ὁ δὲ συνυπηρετῶν μετ᾽ αὐτοῦ εἰς τὸ τάγμα τῶν Φιλελλήνων νεώτερος ἀδελφός, ἰδὼν τὸν θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ του, παρεφρόνησε καὶ ἀπεβίωσε μετά τινας ἡμέρας εἰς Αἰτωλικόν.

ς΄

Ἀπαίσιος συγκυρία.—Ἡ ἐκστρατεία τῆς Ἠπείρου.—Εἷς ἀπόγονος τῶν Παλαιολόγων.—Ὁ Μαυροκορδάτος καὶ ὁ τακτικὸς στρατός.—Διοργανισμός, στολὴ καὶ ὁπλισμὸς τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ.—Τὸ σιτηρέσιον.—Αἱ δύο ἀρχαιότεραι σημαίαι.—Ὁ Νόρμαν.—Ὁ ὅρκος τῶν Φιλελλήνων.—Βαβυλωνία στολῶν.—Οἱ βαθμοφόροι καὶ τὸ ἐπιτελεῖον.—Φράγκα καὶ γρόσια.—Ἡ ἀναχώρησις.—Περιπετειώδης πορεία, ἐπιθεώρησις καὶ ἄφιξις εἰς Μεσολόγγιον.

Ἀπερίγραπτον εἶναι τὸ ἄλγος, ὅπερ καταλαμβάνει τὸν διεξερχόμενον τὸν κατάλογον καὶ συναντῶντα ἀνὰ πᾶν σχεδὸν δεύτερον ὄνομα τὴν ἀπαισίαν σημείωσιν: ἐφονεύθη ἐν Πέτᾳ. Τόση νεότης, τόση ἀνδρεία, τόση πολεμικὴ δόξα, τόσος ἐνθουσιασμὸς ἔμελλον νὰ ἐνταφιασθοῦν εἰς τὸ τέως ἄσημον αὐτὸ χωρίον τῆς μεσημβρινῆς ἄκρας τῆς ἠπειρωτικῆς γῆς, ὅπου, κατὰ παράδοξον συγκυρίαν, τριάκοντα καὶ δύο ἔτη βραδύτερον, ἐπέπρωτο τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα νὰ ὑποστοῦν καὶ δευτέραν αἱματηρὰν ἧτταν, ν᾽ ἀπολεσθοῦν δὲ πάλιν ἀρκεταὶ εὐγενεῖς ὑπάρξεις.

Τὴν ἰδέαν τῆς εἰς Ἤπειρον ἐκστρατείας συνέλαβε κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1822 ὁ Μαυροκορδάτος, πρὸς ἀντιπερισπασμὸν τῆς πολιορκίας τοῦ Σουλίου, τὴν ὁποίαν ὁ σερασκέρης Χουρσὶτ-πασᾶς εἶχεν ἀναθέσει εἰς τὸν Ὀμὲρ Βρυώνην, τὸν μάχιμον αὐτὸν καὶ τολμητίαν Ἀλβανόν, ὅστις κατά τινας οὐχὶ πολὺ ἀβασίμους ἰσχυρισμούς, κατήγετο, κατὰ περίεργον σύμπτωσιν, ἐκ τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας τῶν Παλαιολόγων! Ὁ Μαυροκορδάτος ἀνέλαβεν αὐτοπροσώπως τὴν ἀρχηγίαν, ἀποκλίνων δὲ ὡς ἐκ τῆς εὐρωπαϊκῆς μορφώσεως καὶ τῶν ἕξεων καὶ τῆς προσηλώσεώς του εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν ἐν γένει πολιτισμὸν καὶ τὰς ἐν τῇ Δύσει ἐπικρατούσας ἰδέας, ἠθέλησε κατὰ προτίμησιν νὰ

νὰ βασίσῃ τὴν πολεμικὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν εἰς τὸν εὐάριθμον εὐρωπαϊκῶς συντεταγμένον στρατὸν καὶ εἰς τοὺς ξένους φιλέλληνας. Συνέκειτο δὲ ὁ στρατὸς οὗτος ἐκ σώματος τακτικῶς ὠργανωμένου, ἀριθμοῦντος δύναμιν 550 ἀνδρῶν, ἐκ σώματος Ἑπτανησίων, κυρίως Κεφαλλήνων καὶ ἐν μέρει Ζακυνθίων, τακτικῶς καὶ τούτου περίπου συντεταγμένου, ὑπὸ τὸν Σπυρίδωνα Πανᾶν, καὶ ἐκ τοῦ σώματος τῶν Φιλελλήνων. Τὸ τακτικὸν σῶμα, ὅπερ εἶχεν ἐν ἀρχῇ διοργανώσει ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐκγυμνάσει ὁ Βαλέστρας, διῴκει τότε ὁ ἐκ Πεδεμοντίου Ἰταλὸς Ταρέλλα, συνίστατο δὲ ἐκ δύο ταγμάτων πεζικοῦ, ὧν ἕκαστον ἀπετελεῖτο ἐκ πέντε λόχων καὶ ἑξ ἑνὸς λόχου πυροβολικοῦ μετὰ δύο τηλεβόλων, ὑποδιοικητὴς δὲ αὐτοῦ φέρων βαθμὸν ἀντισυνταγματάρχου, ἦτο ὁ ἐκ Πεδεμοντίου Ἰταλὸς Γκουμπερνάτης (Gubernatis), ὅστις εἶχε χρηματίσει εἰς τὴν ἰταλικὴν φρουρὰν τοῦ Ναπολέοντος. Ἡ στολὴ τοῦ σώματος ἐπὶ Βαλέστρα συνίστατο εἰς ἓν ἱματίδιον, μίαν ἀναξυρίδα πανίνην, καὶ εἰς ἕνα σκοῦφον ὡς κάλυμμα μὲ ἐθνόσημον τρίχρουν· ὁ δὲ ὁπλισμός του εἰς ἓν λογχοφόρον τουφέκιον καὶ εἰς μίαν πυριτοθήκην. Κατόπιν ὅμως, ἕνεκα ἀνεχείας, τὸ ὁμοιόμορφον τῆς στολῆς δὲν ἦτο αὐστηρῶς ἐπιβεβλημένον. Βραδύτερον, τὸ 1825, ὅτε ἀνασυνέστη τὸ σῶμα ὑπὸ τὸν Φαβιέρον, ἡ στολὴ συνίστατο εἰς ἓν ἱματίδιον σαγιάκινον, ἀναξυρίδα ἐκ λευκοῦ μαλλίνου ὑφάσματος καὶ φέσιον, ἀλλ' εἰς τοὺς ἀπορωτέρους ἐπετρέπετο νὰ φέρουν καὶ φουστανέλλαν. Οἱ ἀξιωματικοὶ ἔφερον ἓν μιντάνι, γελέκι λευκὸν μὲ μελανόχροα κοσμήματα, φουστανέλλαν καὶ φέσιον, ὡς ὁπλισμὸν δὲ ξίφος κυρτὸν τουρκικὸν καὶ ὡς σημεῖον ὑπηρεσίας ζώνην κυανῆν. Καὶ αὕτη μὲν ἦτο ἡ πραγματικὴ στολή, ἡ φερομένη ἕνεκα τῆς ἀνεχείας καὶ τῶν περιστάσεων· ἀλλ' ἡ κεκανονισμένη περιγράφεται ὡς ἑξῆς εἰς τὴν ἐξ Ἀθηνῶν ἐκδοθεῖσαν ἀπὸ 19 Ὀκτωβρίου 1825 εἰδοποίησιν τοῦ «Διοικητοῦ τῶν τακτικῶν στρατευμάτων», συνταγματάρχου Φαβιέρου: «Κάθε στρατιώτης τοῦ πεζικοῦ, εὐθὺς ὅπου ἔμβῃ εἰς τὸ σῶμα, λαμβάνει ἐνδυμασίαν μὲν ἓν μιτάνι τσόχινον ἄσπρον, δύο βρακία πάνινα ἄσπρα διὰ τὸ καλοκαίρι, ἓν τσόχινον διὰ τὸν χειμῶνα, ἓν φέσι κόκκινον, μίαν ζώνην γαλάζιαν, ἓν ζευγάρι παπούτσια καὶ νὰ καινουριώνωνται ὅσαις φοραὶς παλαιώνουν· ἔτι ἓν ζευγάρι κάλτσαις, μίαν καπόταν, ἓν λουρὶ διὰ νὰ βαστᾷ τὴν καπόταν εἰς τὸν ὦμον, ὅπλα δὲ ἓν τουφέκι με τὴν λόγχην, ἓν ζευγάρι μπαλάσκαις». Βραδύτερον ἐστάλησαν ἐξ Ἀγγλίας στολαὶ στρατιωτικαὶ εὐρωπαϊκαί, συγκείμεναι ἐξ ἀμπεχόνων κυανοχρόων καὶ ἀναξυρίδων φαιῶν σιδηροχρόων μετὰ κρανῶν παρομοίων πρὸς τὰ τοῦ τότε ἀγγλικοῦ στρατοῦ. Αἱ στολαὶ τῶν ἀξιωματικῶν ἔφερον λευκόχρυσα σειρήτια

εἰς τὸ στῆθος, ὁ βαθμὸς δὲ αὐτῶν καθὼς καὶ τῶν ὑπαξιωματικῶν ἐσημειοῦτο δι' ὁμοίων σειρητίων ἐπὶ τῶν χειρίδων.

Τὸ σιτηρέσιον ἑκάστου ὁπλίτου ἐπὶ τῆς διοικήσεως τοῦ Ταρέλλα συνίστατο εἰς μίαν μερίδα ἄρτου ἐκ 300 δραμίων, 25 δραμίων ὀρύζης, 100 δραμίων κρέατος καὶ 50 δραμίων οἴνου, ὁ μισθὸς δὲ εἰς 14 τουρκικὰ γρόσια κατὰ μῆνα. Πρὸς τούτοις δὲ διὰ ψηφίσματος τῆς Κυβερνήσεως, ἐκδοθέντος ἐν Κορίνθῳ τὴν 7 Μαΐου 1822, εἰς ἕκαστον στρατιώτην παρεχωρεῖτο, μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, ἓν στρέμμα γῆς καλιεργησίμου κατὰ μῆνα, ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς κατατάξεως ἑκάστου. Ἐπὶ Φαβιέρου ἐλάμβανον τὸν αὐτὸν μισθὸν οἱ πεζοί, 25 γρόσια κατὰ μῆνα οἱ ἱππεῖς καὶ 20 οἱ πυροβοληταί. ἀντὶ δὲ σιτηρεσίου, 15 λεπτὰ καθ' ἑκάστην, ἐκτὸς τοῦ ἄρτου, τοῦ ἐλαίου καὶ τῆς καυσίμου ὕλης. Οἱ λοχαγοὶ ἐλάμβανον διπλοῦν σιτηρέσιον καὶ 150 γρόσια κατὰ μῆνα. Εἰς τὰ δύο πεζικὰ τάγματα τοῦ Ταρέλλα εἶχον δοθῆ παρὰ τῆς Διοικήσεως καὶ δύο σημαῖαι λευκοῦ καὶ κυανοῦ χρώματος, αἱ ἀρχαιόταται τῶν ἐθνικῶν σημαιῶν, διασῳζόμεναι μέχρι τῆς εἰς Ἑλλάδα ἀφίξεως τοῦ βασιλέως Ὄθωνος[1].

Ὁ ὀργανισμὸς τοῦ πρώτου σώματος τῶν Φιλελλήνων ἐκανονίσθη ταὐτοχρόνως διὰ θεσπίσματος τῆς Κυβερνήσεως ἐκ Κορίνθου. Αὐτόθι εἶχον συρρεύσει περὶ τοὺς 300 φιλέλληνες διαφόρων ἐθνικοτήτων, ἐν οἷς καὶ ὁ πρὸ μικροῦ ἀφικόμενος ἐπὶ κεφαλῆς 46 φιλελλήνων Βυρτεμβέργιος κόμης καὶ στρατηγὸς Κάρολος Ἀλβέρτος Νόρμαν δ' Ἐρενφελς (Normann d' Ehrenfels) ὁ ἀνδρεῖος καὶ μεγαλόφρων ἀνήρ, ὅστις στρατηγός, πολεμήσας ὑπὸ τὸν Ναπολέοντα, εἶχε λάβει ὡς ἀμοιβὴν τῆς ἀνδρείας του τὸ παράσημον τοῦ Λεγεῶνος τῆς Τιμῆς ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ὁ κλεϊσθεὶς κατὰ τὸ βραχὺ διάστημα, καθ' ὃ ἔζησεν ἐν Ἑλλάδι, διότι ἐπέπρωτο μετ' ὀλίγους μῆνας, τὴν 22 Νοεμβρίου 1822, ν' ἀποθάνῃ ἐν Μεσολογγίῳ, ἔνθα πρὸς τιμήν του ἀπεδόθη τὸ ὄνομά του εἰς ἕνα τῶν προμαχώνων τῆς πόλεως, φημισθέντα κατὰ τὴν ἀθάνατον πολιορκίαν. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὑπῆρχον ἀντιζηλίαι καὶ ψυχρότητες μεταξὺ τῶν φιλελλήνων, ἐπειδή, ὅτε ἐδημοσιεύθη τὸν Μάϊον τοῦ 1822 τὸ διάταγμα περὶ συγκροτήσεως τοῦ ἰδιαιτέρου αὐτῶν σώματος, μόνον 180 προσῆλθον καὶ κατετάχθησαν, ὁρκισθέντες πίστιν καὶ ὑποταγήν. Ὁ ὅρκος ἐδόθη ἐν ἐπισημότητι παρὰ τὸν Ἀκροκόρινθον τὴν 12 Μαΐου, ἀφ' οὗ ἀνεγνώσθησαν εἰς τοὺς παρα-

[1] Ἐπὶ Φαβιέρου ὁ τακτικὸς στρατὸς εἶχε καὶ μουσικήν, ἥτις μεγάλην προὐξένησεν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, προπορευομένη κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν πόλιν τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1825.

ταχθέντας Φιλέλληνας τὰ ἄρθρα τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ ἰδιαιτέρου αὐτῶν σώματος. Μεθ' ὃ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ηὐλόγησε τὰς σημαίας, τὰς παραδοθείσας ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ εἰς τὰ δύο σώματα, τὸ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ καὶ τὸ τῶν Φιλελλήνων. Τὸ δεύτερον τοῦτο σῶμα ἔμελλε κατ' ἀρχὰς ν' ἀποκληθῇ ***Ἱερὸς Λόχος,*** ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦ ὀνόματος τούτου εἶχεν ἤδη γίνει χρῆσις, προὐτιμήθη ἡ εὐηχοτέρα καὶ ἐκφραστικωτέρα ὀνομασία ***Τάγμα τῶν Φιλελλήνων.*** Πρὸ τῆς ὁρκωμο-

Ο ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΚΟΜΗΣ ΝΟΡΜΑΝ

σίας προσεκλήθησαν ὅσοι ἐκ τῶν ξένων δὲν ἠρέσκοντο εἰς τὰς καθιερωθείσας διὰ τὸν ὀργανισμὸν τοῦ σώματός των διατάξεις, νὰ ἐξέλθουν τῶν τάξεων· πράγματι δὲ δέκα περίπου αὐτῶν, μὴ θέλοντες νὰ συμμορφωθοῦν, ἀπεχώρησαν. Ἀλλὰ μετά τινας ἡμέρας προσῆλθον πάλιν καὶ κατετάχθησαν, μόλις δὲ τρεῖς ἢ τέσσαρες ἐξ αὐτῶν ἀπῆλθον ὁριστικῶς ἐξ Ἑλλάδος. Οἱ παραμείναντες ὑπεχρεοῦντο διὰ του ὅρκου των νὰ ὑπηρετήσουν ἐπὶ ἓξ τοὐλάχισνον μῆνας, ἀρχομένους, διὰ διατάγματος τῆς Κυβερνήσεως, ἀπὸ τῆς 1 Ἀπριλίου 1822, καὶ δὲν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἠδύναντο ν' ἀπόσχουν τῆς ὑποχρεώσεώς των, εἰμὴ ἕνεκα ἀφορμῶν ἀπροόπτων καὶ νομίμως δικαιολογημένων.

Διὰ τοὺς φιλέλληνας εἶχε κανονισθῇ στολὴ ἰδιαιτέρα, κἄπως πολυτελής, μετὰ πολλῶν χρυσοποικίλτων κοσμημάτων, ἔμεινεν ὅμως αὕτη ἰδανικὴ καὶ ἀνεφάρμοστος ἐλλείψει τῶν μέσων· οἱ εἰς τὸ τάγμα δὲ ἀνήκοντες ξένοι ἔφερον κατ' ἀρέσκειαν οἱ μὲν πολιτικὴν ἐνδυμασίαν, οἱ δὲ τὰς παλαιὰς αὐτῶν στρατιωτικὰς στολάς τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ πεζικοῦ, τῶν οὐσσάρων, τῶν δραγόνων καὶ ἄλλων σωμάτων τῶν διαφόρων τῆς Εὐρώπης στρατῶν, ἀποτελούσας φυρμὸν ποικιλώτατον χρωμάτων καὶ κοσμημάτων. Ὡς μόνον δὲ κοινὸν διακριτικὸν σημεῖον εἶχον ἐρυθρὰν ζώνην περὶ τὴν ὀσφύν. Ἡ μισθοδοσία αὐτῶν προσδιωρίσθη ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐπικρατούσης εἰς τὸν γαλλικὸν στρατόν, τῶν φράγκων μετατραπέντων εἰς ἰσάριθμον ποσὸν γροσίων, καθότι τότε τὸ τουρκικὸν γρόσιον ἀντιπροσώπευε περίπου τὴν ἀξίαν τοῦ γαλλικοῦ φράγκου. Ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἐνδείας τοῦ Κράτους, ἀπεφασίσθη νὰ πληρώνεται εἰς αὐτοὺς τὸ ἓν τρίτον μόνον τοῦ μισθοῦ των, διὰ τὰ λοιπὰ δὲ δύο τρίτα παρείχοντο αὐτοῖς γραμμάτια, ἐξαργυρωτέα κατόπιν, ἢ ἀνταλλακτέα δι' ἐθνικῶν γαιῶν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος.

Τοῦ τακτικοῦ σώματος τὴν ἀρχηγίαν εἶχεν, ὡς εἴπομεν, ὁ ἐκ Τουρίνου Πέτρος Ταρέλλας (Tarella) ταγματάρχης ἄλλοτε ὑπὸ τὸν ἀντιβασιλέα τῆς Ἰταλίας Εὐγένιον τὸν Βωαρναί, ὕστερον δ' ἀντισυνταγματάρχης εἰς τὸν πεδεμοντιακὸν στρατόν, ἀνὴρ ἐξόχου γενναιότητος, διαπρέπων ἐπὶ στρατιωτικῇ ἀρετῇ. Τὸ δὲ τάγμα τῶν Φιλελλήνων εἶχεν ὀργανισμὸν ἰδιαίτερον, καὶ ἐπειδὴ ἐθεωρήθη ἀρχῆθεν ὡς σῶμα ἐκλεκτὸν καὶ τιμητικόν, αὐστηρότης ἐτηρήθη περὶ τὴν ἱεραρχίαν καὶ οἱ ἐν αὐτῷ βαθμοφόροι κατετάχθησαν μὲ βαθμὸν πολὺ κατώτερον ἐκείνου τὸν ὁποῖον ἔφερον εἰς τὴν πατρίδα των. Οὕτως ἀξιωματικοὶ μὲν ἀνώτεροι ὑπηρέτουν ὡς ὑπολοχαγοί, λοχαγοὶ γηραιοὶ ὡς ὑπαξιωματικοί, ἐν ἰσοβαθμίᾳ δὲ ἐπροτιμᾶτο ὁ ἐνωρίτερον εἰς Ἑλλάδα ἀφικόμενος ξένος. Τὴν ἀνωτάτην ἀρχηγίαν ἐπεφύλαξε δι' ἑαυτὸν ὁ Μαυροκορδάτος μετὰ τοῦ βαθμοῦ τοῦ συνταγματάρχου καὶ ἀρχηγοῦ τοῦ ἐπιτελείου, ὅπερ συνίστατο ἐκ τοῦ ταγματάρχου στρατηγοῦ Νόρμαν, τοῦ ὑπασπιστοῦ ἀντισυνταγματάρχου Ραιμπώ, τοῦ σημαιοφόρου Βέλγου λοχαγοῦ Μπὸτ (Botte ἢ Both), τοῦ λοχίου σιτιστοῦ Ὁλλανδοῦ ὑπολοχαγοῦ Χούϊσμανς ἢ Χούγκξμανς (Huismans ἢ Hughsmans) καὶ τοῦ Πρώσσου Ἔλστερ (Elster). Διῃρεῖτο δὲ τὸ τάγμα εἰς δύο λόχους, ὧν ὁ πρῶτος συγκείμενος κυρίως ἐκ Γερμανῶν καὶ Πολωνῶν, ἐδιοικεῖτο ὑπὸ τοῦ συνταγματάρχου Δάνια (Dania) ὡς

λοχαγοῦ, ἔχοντος ὑπ᾽ αὐτὸν τὸν Πολωνὸν Μιρζεύσκην (Mirzewski), τὸν ἐξόχως ἐν Πέτρᾳ ἀριστεύσαντα, γενναῖον ἀξιωματικὸν τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς τοῦ Ναπολέοντος, τετιμημένον διὰ τοῦ παρασήμου τοῦ Λεγεῶνος τῆς Τιμῆς καὶ παρακολουθήσαντα τὸν αὐτοκράτορα εἰς Ἔλβαν, ὡς ὑπολοχαγόν, καὶ τὸν Γάλλον λοχαγὸν Μινιὰκ

Ο ΙΤΑΛΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΗΣ ΔΑΝΙΑΣ
ΠΕΣΩΝ ΕΝ ΠΕΤΑΙ

(Mignac) ὡς ἀνθυπολοχαγόν. Ὁ δὲ δεύτερος, συγκείμενος κυρίως ἐκ Γάλλων καὶ Ἰταλῶν, ἐδιοικεῖτο ὑπὸ τοῦ Ἐλβετοῦ ἀντισυνταγματάρχου Λουδοβίκου Σεβαλιὲ (Chevalier) ὡς λοχαγοῦ, ἔχοντος ὑπ᾽ αὐτὸν ἕνα ἀνώτερον ἀξιωματικὸν ὡς ὑπολοχαγὸν (οὗ δὲν μνημονεύεται τὸ ὄνομα ἐν τῷ καταλόγῳ του Ραιμπώ), καὶ τὸν ἐξ Ἀμβούργου Γερμανὸν λοχαγὸν Σάνδμαν (Sandmann) ὡς ἀνθυπολοχαγόν. Τὸ δὲ

γενικὸν ἐπιτελεῖον τοῦ τακτικοῦ στρατεύματος ἀπετελεῖτο ὑπὸ τοῦ Νόρμαν ὡς ἀρχηγοῦ, τοῦ ἀντισυνταγματάρχου τοῦ πυροβολικοῦ Καρόλου Δὲ Στὴτζ (De Stietz) ἐξ Ἔσσης τῆς Γερμανίας, τοῦ Γάλλου ἀντισυνταγματάρχου Βουτιέ (Voutier), ὅστις μετὰ τοῦ Ραμπὼ ἦτο ὑπασπιστὴς τοῦ Μαυροκορδάτου, ἔγραψε δὲ καὶ αὐτὸς ἐπίσης ἀπομνημονεύματα περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀγῶνος, τοῦ Γάλλου ταγματάρχου Φραγκίσκου Γκραγιὰρ (Graillard) ἐκ Διζών, ὅστις ἀπεβίωσεν ὑπέργηρως τὴν 21 Μαΐου 1863 ἐν Κηφισσίᾳ, φέρων τὸν βαθμὸν τοῦ γενικοῦ ἀρχιστρατήγου ἐν ἀποστρατείᾳ, τοῦ ἐκ Δεσσάου Πρώσσου λοχαγοῦ Φέλδχαν (Feldhann), τοῦ Ἕλληνος λοχαγοῦ Ροδίου καὶ τοῦ Γάλλου λοχαγοῦ Στανισλάου Δανιὴλ (Daniel), ἐκ Μπωβαί, ἀποθανόντος ἐν Ναυπλίῳ κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1829, ἀμφοτέρων διαγγελέων τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τοῦ Πρώσσου ὑπολοχαγοῦ τότε τοῦ μηχανικοῦ Ράϊνεκ (Rheineck). Πᾶσα ἡ τακτικὴ αὕτη δύναμις ὁμοῦ μετὰ τῶν διαφόρων σωμάτων ἀτάκτων ὑπὸ τὸν Γενναῖον Κολοκοτρώνην, τὸν Γιατράκον, τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην καὶ τὸν Μάρκον Βότσαρην, ἀπῆλθεν ἐκ Κορίνθου. Οἱ Φιλέλληνες μετηνέχθησαν εἰς Αἴγιον διὰ γαλαξειδιωτικῶν πλοίων, ἐκεῖ δὲ συνήντησαν αὐτοὺς τὰ λοιπὰ σώματα διὰ ξηρᾶς ἐκ Κορίνθου ἐκκινήσαντα. Αὐτόθι ἐπίσης κατηρτίσθη ὁριστικῶς τὸ ἀνωτέρω ἐπιτελεῖον, ἀφοῦ ἐγένετο παρὰ τοῦ ἀρχηγοῦ μεγάλη τοῦ στρατοῦ ἐπιθεώρησις. Κατόπιν πεζοπορῆσαν τὸ στράτευμα, ἀφ' οὗ πρὸς στιγμὴν περιέπεσεν ὑπὸ τὸ πῦρ τῶν τηλεβόλων τοῦ Ρίου, κατεχομένου ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἔφθασεν εἰς τὸ πρὸ τῶν Πατρῶν Ἑλληνικὸν στρατόπεδον καὶ ἐκεῖθεν διὰ πλοίων τὴν 22 Ἀπριλίου διεπεραιώθη εἰς Μεσολόγγιον.

Ζ΄

Τὰ σφάλματα. — Ὁ θάνατος τοῦ Κυριακούλη Μαυρομιχάλη. — Μύστακες τεράστιοι. — Βοήθεια πρὸς τοὺς Σουλιώτας. — Ἡ μάχη τῆς Πλάκας. — Ὅπου ἀναφαίνονται διὰ πρώτην φορὰν τὰ Πέντε Πηγάδια. — Ὁ προδότης Γῶγος. — Μονομαχία Γάλλου καὶ Γερμανοῦ. — Πρώτη νίκη παρὰ τὸ Κομπότι. — Ἀνδραγαθία τοῦ Νόρμαν. — Ἡ σπάθη τοῦ Μάρκου Βότσαρη. — Στρατοπέδευσις εἰς Πέτα. — Ἄσκοπος ἐκδρομή. — Ἀποχώρησις ἀτάκτων. — Ἡ κυριαρχία τοῦ Ἀμβρακικοῦ — Οἱ δύο ἀδελφοὶ Μπασσάνοι. — Κακουχίαι. — Ὁ ἀραβόσιτος. — Τὸ χρηματιστήριον τοῦ Γώγου. — Τὸ πυροβολικόν. — Αἱ ἑλληνικαὶ Κυβερνήσεις καὶ οἱ κιλλίβαντες τῶν τηλεβόλων.

Ἂς ἀνακεφαλαιώσωμεν ἐνταῦθα ἐν ἐπιτομῇ τὰ συμβάντα τῆς ἐκστρατείας τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς ὀλεθρίας μάχης τοῦ Πέτα, διὰ νὰ

κατανοήσωμεν κάλλιον τὴν κατ' αὐτὴν δρᾶσιν τῶν Φιλελλήνων.

Ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο ὀξύνους ἀνήρ, ὑπὲρ πάντας τοὺς πολιτικοὺς τῆς πατρίδος του ἀρτιώτερον κατηρτισμένος. Ἀλλ' ἡ στρατηγικὴ ἐμπειρία του ἦτο δυστυχῶς ὑποδεεστέρα τῶν ἄλλων ἀρετῶν του. Πρώτιστον καὶ κύριον σφάλμα ὑπῆρξεν ἡ διασπορὰ τῶν ἐμπειροπολέμων ἀτάκτων στρατευμάτων, ἀφοῦ τὸ ἐκστρατεῦσαν στράτευμα, ἐκκινῆσαν ἐκ Μεσολογγίου, ἔφθασε κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἰουνίου εἰς Κομπότι. Ἡ εἰς Φανάρι τῆς Ἠπείρου ἐκστρατεία τοῦ Κυριακούλη Μαυρομιχάλη ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὸν φόνον τοῦ ἀτρομήτου τούτου ἀρχηγοῦ, ἀρειμανίου τὴν ψυχὴν καὶ τὴν μορφήν, ἥτις εἶχε τοῦτο τὸ ἐξαιρετικὸν καὶ περίεργον γνώρισμα, ὅτι οἱ μύστακές του ἦσαν τόσον μακροί, ὥστε προσεδένοντο διὰ κόμβου ὄπισθεν παρὰ τὸν αὐχένα[1]. Ἐκ Κομποτίου δὲ πάλιν, ὅπου κατεσκήνωσε τὸ λοιπὸν

[1] Εἰς τὰ περίεργα καὶ ἀρκούντως ἐνδιαφέροντα Ἀπομνημονεύματα, ἅτινα πρό τινων ἐτῶν ἐδημοσίευσεν ἐνταῦθα ὁ γηραιὸς Κεφαλλήν, Σπυρίδων Γ. Μαλάκης (σελ. 222), ἀναφέρεται ἀφήγησις αὐτόπτου μάρτυρος, τοῦ ἐκ Ναυπακτίας ἀγωνιστοῦ Σπυρίδωνος Περραιβοῦ, ὅλως διαφοροτρόπως ἐκθέτοντος τὰ πράγματα παρ' ὅτι διηγοῦνται αὐτὰ ὁ Τρικούπης καὶ ἄλλοι τῆς Ἐπαναστάσεως ἱστορικοί. Τὴν ἀξιοπερίεργον ταύτην ἀφήγησιν παραθέτομεν ὧδε ἐπὶ λέξει:

«Ἐν τῇ μάχῃ ἐκείνῃ τῆς Σπλάντσας (τῇ ἄλλως τοῦ Φαναρίου λεγομένῃ) ἤμην εἰς τὸ ἴδιον τοῦ Κυριακούλη ὀχύρωμα καὶ ἐμαχόμεθα καρτερικῶς κατὰ πενταπλασίων ἡμῶν Τουρκαλβανῶν, οἵτινες ἐμάχοντο ἐν ἀνοικτῷ πεδίῳ καὶ ἐπετίθεντο καθ' ἡμῶν δι' ἀλλεπαλλήλων ἐφορμήσεων, ἃς ἀπεκρούσαμεν ἑξάκις μετὰ μεγίστης αὐτῶν ἀπωλείας. Μετὰ τρίωρον πεισματώδη αἱματηρὰν πάλην φεῦ! θανατηφόρος ἐχθρικὴ σφαῖρα, εὐθυβόλως ῥιφθεῖσα ἐπὶ τῆς ὀπῆς, ἣ πολεμίστρας, ἔνθα ὁ Κυριακούλης ὡς λέων ἐμάχετο, τὸν ἔπληξεν εἰς τὸν λαιμὸν καὶ ἔπεσεν ὕπτιος ἐπ' ἀριστερά μου. Εἰς τὸ ἀπροσδόκητον ἐκεῖνο δυστύχημα οἱ πατριῶταί του καὶ συγγενεῖς Μανιᾶται ἐν τῇ ἀθυμίᾳ καὶ ἀπελπισίᾳ των ἐγκατέλιπον τὸν πυροβολισμόν, καὶ κυκλώσαντες τὸ πτῶμα τοῦ Κυριακούλη, ἐθρήνουν ὡς μειράκια· διὸ ἐπί τινας στιγμὰς ἔπαυσε τὸ πῦρ τοῦ ὀχυρώματός μας καὶ ἀραιὰ ἔρριπτον ἐγὼ βολήν τινα, ἠναγκασμένος νὰ γεμίζω καὶ τὸ ὅπλον μου. Εἰς ἑκατὸν βημάτων ἀπόστασιν δεξιά μας ἦτο ἄλλο ὀχύρωμα, ἐν ᾧ ἐμάχοντο τεσσαράκοντα μεγάθυμοι Κεφαλλῆνες, ἐν οἷς καὶ ὁ πελώριος τὸ σῶμα καὶ τὴν καρδίαν Ἀχιλλεύς, Πανᾶς Καπιτσῆς, οὗτινος δυστυχῶς ἐλησμόνησα τὸ ὄνομα τὸ βαπτιστικόν, ἀλλ' εἰκάζω ὅτι ὠνομάζετο Ἀλέξανδρος, αὐτάδελφος τοῦ ἐπιζήσαντος μοιράρχου Ἠλία Πανᾶ, πλοιάρχου, ἑταιριστοῦ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας, καὶ ἐκ τῆς κωμοπόλεως Σπαρτιὰ τῆς Λειβαθοῦς. Εἰς τὴν θέαν ἐκείνην τῆς παύσεως τοῦ πυρὸς τοῦ ὀχυρώματός μας, ὁ ὀξυδερκὴς ἀρχηγὸς τῶν Κεφαλλήνων Πανᾶς ὑπέθεσεν ὅτι συμφορά τις σπουδαία ἐνέσκηψεν εἰς τὸ ὀχύρωμα τοῦ ἀρχηγοῦ Κυριακούλη. Καὶ εὐθὺς ἀναφωνεῖ εἰς τοὺς περὶ αὐτόν: «Κάτι κακὸν συμβαίνει, παιδιά, εἰς τὸ ταμποῦρι τοῦ

στράτευμα, ὁ Μάρκος Βότσαρης μετὰ τοῦ Βλαχοπούλου, Βαρνακιώτου, Ἴσκου, Καρατάσου καὶ Γάτσου ἀπεσπάσθησαν τὴν ἑσπέραν τῆς 22 Ἰουνίου καὶ ἔδραμον πρὸς βοήθειαν τῶν ἐν Κιάφᾳ πολιορκουμένων Σουλιωτῶν. Ἀλλ' ὅμως ἔφραξεν αὐτοῖς τὸν δρόμον μεγάλη ἐχθρικὴ δύναμις, τοὺς ἀνεχαίτισε παρὰ τὴν Πλάκαν, παρὰ τὴν περίφημον καὶ ἔκτοτε ὀλεθρίαν στενοπορίαν τῶν Πέντε Πηγαδιῶν, καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ ὑποχωρήσουν μετὰ πολλῆς ζημίας. Σφάλμα ἐπίσης σοβαρὸν ὑπῆρξεν ἡ ἀπερίσκεπτος ἐμπιστοσύνη πρὸς τὸν ὁπλαρχηγὸν Ἄρτης Γῶγον Μπακόλαν, ἐπίβουλον καὶ διπρόσωπον μισθοφόρον, ὅστις ἐν συνεννοήσει μετὰ τῶν Τούρκων, ἐφάνη παρέχων τὴν σύμ-

---

Κυριακούλη. Γιὰ πεταχθῆτε κανεὶς ἐκεῖ νὰ ἰδῇ τί τρέχει, ὅπου ἔπαψεν ἡ φωτιά!» Εἰς τὸ κέλευσμα καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ πυνθανομένου Πανᾶ, ὁ Στελιᾶτος ἢ Τυμπούζης, πλήρης θάρρους καὶ τόλμης λέγει πρὸς τὸν ἀρχηγόν του: «Ἐγὼ πηγαίνω, καπετάνιε μου. — Σὲ βασταίνει τὸ κουράγιο, βρὲ Νικόλα; Νὰ σὲ ἰδοῦμε λοιπόν· ἐμπρός, πετάξου! — Θὰ κάμω καὶ καθὼς πρέπει τὸ χρέος μου, καπετάνιε μου». Καὶ εὐθύς, ἐγκαταλιπὼν τὸ ὀχύρωμά του, ἔφθασεν ἀστραπηδὸν ἐν τῷ μέσῳ χαλάζης ἐχθρικῶν σφαιρῶν, ῥιπτομένων κατ' αὐτοῦ, ἀβλαβὴς εἰς τὸ ἡμέτερον ὀχύρωμα καὶ ἰδὼν περιδεεῖς καὶ ὡς παίδας τοὺς Μανιάτας κλαίοντας, ἐφώνησε θαρραλέως: «—Παλληκάρια, ὅσον καὶ ἂν κλάψετε δὲν τὸν ἀνασταίνετε! Γεμίσατε τ' ἄδειά σας τουφέκια καὶ ἐγὼ τὰ ἀδειάζω στοὺς σκυλότουρκους, νὰ τοὺς γυρίσουμε πίσω, νὰ μὴ μᾶς πάρουν τὸ κεφάλι τοῦ ἀρχηγοῦ τὰ βρωμόσκυλα οἱ Τουρκαλβανοί». Γονατίσας δὲ εἰς τὸ μασγάλι (πολεμίστραν) τοῦ Κυριακούλη, ἐξεκένωσεν ἅπαντα τά ὅπλα εὐστόχως ἐπὶ τοῦ ἐμψύχου ἐχθρικοῦ κρέατος! Δύναμαι δὲ νὰ βεβαιώσω, ὅτι οὐδεμίαν βολὴν ἀπώλεσεν ὁ μικρὸς τὸ δέμας ἐκεῖνος ἥρως, οὔτινος τὸ ἀνάστημα ἔφθανε μέχρι τῆς ὀσφύος μου. Ὁ ἥρως ἦτο παιδιόθεν κυνηγὸς καὶ σκοπευτὴς ἄριστος. Τὸ παράδειγμα ἐκείνου καὶ τὸ θάρρος ἐγέννησε τὴν εὐγενῆ ἅμιλλαν μεταξὺ τῶν Μανιατῶν, εἰς τρόπον ἀπαράμιλλον, ὥστε ἕκαστος ἐμάχετο ὡς λέων. Ὁ Τυμπούζης ἀφῆκε σωρείαν πτωμάτων ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης. Ἡ μάχη διήρκεσεν ἀπὸ τῆς 10 π. μ. ὥρας μέχρι τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου, ὅτε οἱ ἐχθροί, διαρκούσης τῆς μάχης, ὤρυξαν τάφρον ὄπισθεν χαμηλοῦ τινος ὑψώματος καὶ ἔθαψαν τοὺς φονευθέντας ὑπὲρ τούς ἑκατόν, ἐξ ὧν τοὺς ἡμίσεις ἄνευ ὑπερβολῆς κατέρριψεν ἡ εὐθυβολία τοῦ μικροῦ τὸ δέμας ἥρωος Τυμπούζη. Εὐθὺς μετὰ τὴν ταφὴν τῶν φονευθέντων οἱ ἐχθροί, ἄραντες τὰς σκηνὰς καὶ ἱκανοὺς τὸν ἀριθμὸν τραυματίας ἐκ τοῦ πυρὸς τῶν ἑλληνικῶν ὀχυρωμάτων, ἀνεχώρησαν· ἡμεῖς δ' ἄραντες ἐπίσης τὸ πτῶμα τοῦ ἥρωος ἀρχηγοῦ καὶ τρεῖς ἢ τέσσαρας τραυματίας, ἐπεβιβάσθημεν εἰς τὰ πλοῖα ἡμῶν καὶ ἄραντες ἀγκύρας, πνέοντος εὐτυχῶς ζεφυροδυτικοῦ ἀνέμου, μετὰ δύο ἡμερῶν πλοῦν ἐφθάσαμεν εἰς τὸν πελοποννησιακὸν ὅρμον, τὸ Κατάκωλον, ἐπίνειον τῆς πόλεως Πύργου, ἔνθα ἐξετασθέντες ἐν τῷ ὑγειονομείῳ, ἀνηγγείλαμεν τὴν θλιβερὰν εἴδησιν τοῦ θανάτου τοῦ ἥρωος Κυριακούλη.

«Διὰ τὸ ἔκτακτον δὲ μῆκος τοῦ μύστακός του ὁ Κυριακούλης ἐκαλεῖτο Μεγαλομούστακος, οὕτω δὲ τὸν ἀποκαλεῖ καὶ ἓν μανιάτικον μοιρολογίον.»

πραξίν του εἰς τὸ Ἑλληνικὸν στράτευμα, καταλιπὼν δὲ προδοτικῶς τὴν ἐπικαιροτάτην θέσιν, ἐν ᾗ ἦτο τεταγμένος, κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμήν, ἐγένετο ὁ κύριος παραίτιος τῆς καταστροφῆς. Δὲν ὑπῆρχε συνοχή, οὐδ' ἑνότης ἐνεργείας, κρυφία δέ τις ἀντιζηλία ὑπελάνθανε μεταξὺ τῶν τακτικῶν καὶ τῶν ἀτάκτων σωμάτων· καὶ εἰς αὐτὰς τὰς τάξεις τῶν Φιλελλήνων ἡ σύμπνοια δὲν ὑπῆρχε πλήρης, ἕνεκα φυλετικῶν ἀντιζηλιῶν, κυρίως μεταξὺ Γερμανῶν καὶ Γάλλων, ἔριδες δ' αἱματηραὶ ἐλάμβανον χώραν μεταξύ των καὶ μονομαχίαι, ἐν μιᾷ τῶν ὁποίων ὁ Γάλλος λοχαγὸς Μινιὰκ ἐφόνευσε τὸν Γερμανὸν ὑπολοχαγὸν Ὄθωνα δὲ Χόββε (Hobbe) ἐκ Βαυαρίας.

Ἡ πρώτη τῶν τακτικῶν καὶ τῶν Φιλελλήνων σύγκρουσις μετὰ τοῦ ἐχθροῦ ἐν Κομποτίῳ ἀπέβη κατ' εὐχήν. Σῶμα Τούρκων, ἱππέων κυρίως, ὑπὸ τὸν Ἰσμαὴλ Πλιάσαν, ἐπετέθη κατὰ τοῦ Νόρμαν, ἐκδραμόντος πρὸς κατόπτευσιν· ἀλλ' ὁ ἀνδρεῖος στρατηγὸς ὑπεχώρησεν ἐν τάξει, παρεσκεύασε δὲ τὴν ἄμυναν τόσον καλῶς, ὥστε οἱ θρασεῖς ἐχθροὶ ἀποκρουσθέντες, προσβληθέντες δὲ καὶ ἐκ τοῦ πλαγίου ὑπὸ τῶν Σουλιωτῶν, ἐτράπησαν εἰς φυγὴν περίτρομοι καὶ κατηῤσχυμμένοι, καταδιωχθέντες ὑπὸ τῶν τακτικῶν τοῦ Ταρέλλα καὶ τῶν Φιλελλήνων μέχρι τῶν πυλῶν τῆς Ἄρτης. Ἡ ἀνδραγαθία τοῦ Νόρμαν ἀνεγνωρίσθη παρὰ πάντων, σύμπαν δὲ τὸ στρατόπεδον τὸν ὑπεδέχθη ἐν ἐπευφημίαις ἐπιστρέψαντα. Αὐτόθι ἠνδραγάθησεν ἐπίσης καὶ ὁ Μάρκος Βότσαρης. Διηγοῦνται δ' ὅτι τόσον φόνον καὶ τόσην θραῦσιν ἐπροξένησεν εἰς τοὺς ἐχθροὺς ὁ ἀτρόμητος Σουλιώτης, ὥστε ὅταν ἠθέλησε, μετὰ τὸ πέρας τῆς μάχης, ν' ἀποθέσῃ τὴν αἱμοσταγῆ σπάθην καὶ ν' ἀποσύρῃ τὴν χεῖρά του, ἡ παλάμη του εἶχεν ἐξοιδηθῇ καὶ ἡ ἐπιδερμὶς εἶχε κολλήσει ἐπὶ τῆς λαβῆς.

Ταῦτα συνέβησαν τὴν 10 Ἰουνίου. Ἀτυχῶς ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς ἐπαρθεὶς ἐπὶ τῇ νίκῃ, ἔμεινεν ἀδρανῶν, ἀντὶ νὰ σπεύσῃ νὰ ἐπωφεληθῇ ἐκ τῆς συγχύσεως τοῦ κατεπτοημένου ἐχθροῦ. Ὁ Μαυροκορδάτος μετέβη εἰς Λαγκάδαν, ἓξ ὥρας μακρὰν τοῦ Πέτα, διὰ τὴν προμήθειαν τῶν ἀναγκαίων τροφίμων. Οἱ τακτικοὶ δὲ καὶ οἱ Φιλέλληνες μετὰ τῶν Ἑπτανησίων, ἀντὶ νὰ τηρήσουν κἂν τὴν σχετικῶς ὀχυρωτέραν καὶ προσφορωτέραν ἐκείνην θέσιν, προέβησαν καὶ ἐστρατοπέδευσαν παρὰ τὸ χωρίον Πέτα, πρὸς ἐπιτήρησιν τῶν ἐν Ἄρτῃ Τούρκων. Ἐκεῖθεν πάλιν ὁ συνταγματάρχης Δάνιας μετὰ σώματος Φιλελλήνων ἐπεχείρησεν ἐκδρομὴν ἄσκοπον πέραν τοῦ Ἀράχθου παραπλανηθεὶς ὑπὸ δολίων ὁδηγῶν, ὀργάνων τοῦ προδότου Γώγου, καὶ ἐπιστρέψας μετὰ κοπιώδη πορείαν ἀνὰ τὰ δύσβατα ἐκεῖνα μέρη μὲ τοὺς στρατιώτας του καταπεπονημένους καὶ ἐξηντλημένους.

Σημειωτέον ὅτι καὶ ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Γιατράκος μετὰ τοῦ κυριωτέρου μέρους τῶν ἀτάκτων στρατευμάτων ἀπῆλθον ἐκ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Πέτα, ἐπιστρέψαντες εἰς Πελοπόννησον κατὰ πρόσκλησιν τοῦ Κολοκοτρώνη, μεταξὺ τοῦ ὁποίου καὶ τοῦ Μαυροκορδάτου ὑπελάνθανεν ἤδη ὁλονὲν προϊοῦσα ἡ πολιτικὴ ἔχθρα καὶ ἀντιζηλία, μίαν ἢ δύο ἡμέρας πρὸ τῆς ἐπικειμένης ἐπιθέσεως τῶν Τούρκων κατὰ τοῦ ἐν Πέτᾳ στρατοπέδου. Ἐπρόφθασαν μόνον τὰ πελοποννησιακὰ ταῦτα στρατεύματα νὰ μετάσχουν τῆς εἰς τὸ Κομπότι συμπλοκῆς, γενομένης τὴν προτεραίαν τῆς κυρίας ἐν Πέτᾳ μάχης, ἔνθα εἶχεν ἀπομείνει μικρὸν ἀπόσπασμα ἐξ 150 ἀνδρῶν τοῦ τακτικοῦ σώματος μετ' ὀλιγίστων Φιλελλήνων, ἀσθενῶν τὸ πλεῖστον, καθ' ὧν οἱ Τοῦρκοι ἔπιτεθέντες ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν προσδραμόντων εἰς ἐπικουρίαν ἀτάκτων. Ἕνεκα τῆς ἀποχωρήσεως ταύτης ἡ δύναμις τῆς Ἑλληνικῆς στρατιᾶς, συμποσουμένης μόλις εἰς τρισχιλίους ἄνδρας, ἐπαισθητῶς ἠλαττώθη, ἐν ᾧ ὁ ἐχθρὸς διετήρει εἰς τὰ πέριξ τριπλασίας δυνάμεις. Κατὰ περίεργον δὲ σύμπτωσιν, τὰς αὐτὰς ἡμέρας ἡ ἐξουσία τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων. Πρότερον ἐδέσποζον τῆς θαλάσσης ἐκείνης οἱ Ἕλληνες, χάρις εἰς δύο μικρὰς κανονιοφόρους, διοικουμένας ὑπὸ τοῦ Κορσικανοῦ Ἀντωνίου Μπασσάνου (Bassano), ὅστις εἶχε διατελέσει ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ, προσέφεραν δὲ τὰ πλοῖα ταῦτα οὐ σμικρὰς ἐκδουλεύσεις καὶ δι' αὐτῶν ὁ Μαυροκορδάτος διεπεραίωσεν ἐκ Καρβασαρᾶ εἰς Κόπραιναν τὰ δύο τηλεβόλα καὶ ἄλλας πολεμικὰς ἀποσκευάς.

Ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι μετέφεραν εἰς τὸν κόλπον τρεῖς κανονιοφόρους μεγαλειτέρας, αἵτινες κατεδίωξαν τὰς Ἑλληνικάς. Ὁ Μπασσάνος καταληφθεὶς ἐξαίφνης ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, ἐσκέφθη νὰ ῥίψῃ τὰς κανονιοφόρους εἰς τὴν ξηράν, ἀλλ' ἡ ἐπικρατοῦσα νηνεμία δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου του, ἐνῷ δὲ προσεπάθει νὰ σωθῇ διὰ κωπηλασίας ἐπὶ τοῦ ἐφολκίου, ἐβυθίσθη τοῦτο ὑπὸ εὐστόχου βολῆς τῶν Τούρκων, αὐτὸς δὲ νηχόμενος συνελήφθη αἰχμάλωτος, καθὼς καὶ τὰ πληρώματα τῶν κυριευθεισῶν κανονιοφόρων. Οἱ ἀτυχεῖς Ἕλληνες ναῦται ἀνεσκολοπίσθησαν, ὁ δὲ Μπασσᾶνος, ἀχθεὶς σιδηροδέσμιος εἰς Ἄρταν, δὲν ἐφονεύθη ἀμέσως, χάρις εἰς τὰς σχέσεις αὐτοῦ καὶ γνωριμίας μετὰ τῶν Τούρκων, ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὑπηρέτει ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἠδυνήθη δὲ κατόπιν ἡ σύζυγός του νὰ τὸν ἐξαγοράσῃ διὰ λύτρων, ὧν μέγα μέρος κατέβαλον οἱ Φιλέλληνες ἐκ τοῦ ἰδίου αὐτῶν μισθοῦ. Ὁ Ἀντώνιος Μπασσάνος, ἀφοῦ παρέσχε καὶ ἄλλας ὑπηρεσίας ὡς διοικητὴς στολίσκου κατὰ τὸν κόλπον τῆς Ναυπάκτου, παραμείνας ἐν τῇ ἑλληνικῇ ὑπηρεσίᾳ, ἀπεβίωσε πλοιαρ-

χος ἐν ἀποστρατείᾳ εἰς Ναύπλιον τὸ 1836· ὁ δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ Πασχάλης Μπασσᾶνος, διαπρέψας εἰς Χαϊδάρι, ἐφονεύθη ἀνδρείως μαχόμενος εἰς τὴν ὀλεθρίαν μάχην τῆς Κωλιάδος Ἄκρας.

Σημειωτέον πρὸς τούτοις, ὅτι ὁ δυσαναλόγως εὐάριθμος διὰ τοιοῦτον ἐπιχείρημα στρατὸς τῶν Ἑλλήνων καὶ Φιλελλήνων ἦτον ἀνεπαρκῶς ἐξωπλισμένος καὶ ἐφωδιασμένος διὰ τῶν ἐπιτηδείων. Κατηυλίζοντο εἰς τὸ ὕπαιθρον, ἄνευ σκηνῶν, διὰ τῶν προχειροτέρων μέσων, κατασκευάζοντες καλύβας ἐκ κλάδων καὶ ὑποκείμενοι εἰς πάσας τὰς ἀτμοσφαιρικὰς ἐπηρείας. Οὕτω τὴν ἑπομένην τῆς παρὰ τὸ Κομπότι συμπλοκῆς σφοδροτάτη ἐξερράγη θύελλα μετὰ κεραυνῶν καὶ ῥαγδαιοτάτης βροχῆς, ἥτις συμπαρέσυρε τὰ καταλύματα ταῦτα, ἔφθειρε μέγα μέρος τῶν πολεμεφοδίων καὶ παρ' ὀλίγον νὰ πνίξῃ καὶ ἄνδρας. Ὁ ἐπισιτισμὸς ἦτο οἰκτρότατος. Μεγάλη ἔλλειψις τροφίμων ἐπεκράτει καὶ ἀσύγγνωστος περὶ τὴν προμήθειαν ἀμέλεια. Ὁτὲ μὲν διενέμετο πρὸς τοὺς ἄνδρας ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας κρέας ἄνευ ἄρτου, ὁτὲ δὲ ἐπὶ ἑβδομάδας ὁλοκλήρους ἐδίδοντο ὡς μόνη τροφὴ ὀλίγαι δρᾶκες ἀραβοσίτου. Ἄλλως τε ὁ ἀραβόσιτος εἶχε καταντήσει ἡ κυρία βάσις τῆς τροφῆς. Ἐπὶ ἡμέρας πολλὰς διετρέφετο τὸ στράτευμα διὰ κώνων ἀραβοσίτου, ἐψημένων προχείρως εἰς τὴν πυράν. Κατὰ δὲ τὴν γενομένην ἐκδρομὴν ὑπὸ τὸν Δάνιαν, τὸ ἐκκινῆσαν μέρος τοῦ στρατεύματος, παρέλαβε ὡς μόνα τρόφιμα ἕνα σάκκον ἀραβοσίτου φορτωμένον ἐπὶ ἡμιόνου. Ὁσάκις δ' ἐπήρχετο πλήρης ἔλλειψις τροφίμων, ἠναγκάζοντο ν' ἀγοράζουν τοιαῦτα ἀπὸ τὸ στρατόπεδον τοῦ Γώγου, ὅστις ἐπαμφοτερίζων δολίως, ἐπρομηθεύετο ἄφθονα τρόφιμα παρά τε τῶν Χριστιανῶν καὶ Τούρκων, μετεπώλει δὲ εἰς ὑπερόγκους τιμὰς τὸν διπυρίτην, τὸν καφέν, τὸν οἶνον καὶ τὴν ρακήν. Καὶ δὲν ἤρκει τοῦτο, ἀλλ' ἐπωφελεῖτο αἰσχρῶς καὶ ἐκ τῆς διατιμήσεως τοῦ νομίσματος· τόση δὲ ἦτο ἡ ἀναίσχυντος πλεονεξία τοῦ ἅρπαγος ὁπλαρχηγοῦ, ὥστε τὴν ἀξίαν τοῦ ἐνετικοῦ φλωρίου ἢ τσεκινίου, τοῦ μᾶλλον ἐν χρήσει ξένου νομίσματος κατὰ τοὺς χρόνους καὶ τοὺς τόπους ἐκείνους, προσδιώριζεν αὐτός, ἐγκαθιστῶν σύστημα ἰουδαϊκῆς κυβείας εἰς τὰ δυσπρόσιτα ἐκεῖνα μέρη, καὶ τὴν μὲν μίαν ἡμέραν ἐθέσπιζεν ὅτι τὸ φλωρίον ἐτιμᾶτο 26 γροσίων, τὴν δ' ἑπομένην αὐθαιρέτως ὑπεβίβαζε τὴν ἀξίαν εἰς 14 μόνον γρόσια!

Ἀλλὰ καὶ ὁ ὁπλισμὸς ἦτο ἀτελὴς καὶ τὰ ἐφόδια ἀνεπαρκῆ. Πλοῖον αὐστριακὸν πλῆρες ὅπλων καὶ πολεμεφοδίων, καταπλεῦσαν εἰς Μεσολόγγιον ἐπὶ τούτῳ, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκποιήσῃ τὸ φορτίον του καὶ μετ' ἀρκετὴν χρονοτριβὴν ἀπῆλθε τὴν προτεραίαν τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Μαυροκορδάτου Ραιμπώ, εἰδικὴν ἔχων ἐντολὴν

παρὰ τοῦ ἀρχηγοῦ του, ἔφθασεν εἰς Μεσολόγγιον. Χαρακτηριστικὸν δὲ τῆς αἰωνίου καὶ ἀναλλοιώτου κατὰ πᾶσαν ἐποχὴν ἀβελτηρίας τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν εἶναι καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ Ραιμπὼ εἶχεν ἐντολὴν νὰ μετακομίσῃ, εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Πέτα τηλεβόλα τινά, τῶν ὁποίων οἱ κιλλίβαντες εἶχον κατασκευασθῆ ἐν Μεσολογγίῳ, πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ μικροῦ τοῦ ἐν Ἠπείρῳ στρατεύματος πυροβολικοῦ, οὗτινος διοικητὴς ἦτο ὁ ἐκ Ζυρίχης Ἕλβετὸς Βρένδλη (Wrendlie), ὅστις ἐξηντλημένος ἐκ τῶν πυρετῶν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς μάχης, κατεκόπη ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ἐπὶ τῶν τηλεβόλων του ἀνδρείως πολεμῶν. Ἀλλ' ἐκεῖ φθάσας ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Μαυροκορδάτου, εὗρε μὲν τὰ τηλεβόλα ἕτοιμα, πλὴν τὰς ἀρχὰς φιλονεικούσας μετὰ τῶν ἐργατῶν διὰ τὴν πληρωμὴν 700 γροσίων, ἅτινα ἐζήτουν ἐκεῖνοι ὡς ἀμοιβὴν τῆς ἐργασίας των, καὶ ἅτινα εἰς τὸ τέλος δὲν ἐπληρώθησαν, διότι ἐν τῷ μεταξὺ συνέβη ἡ μάχη καὶ ἐγνώσθη ἐν Μεσολογγίῳ ἡ φοβερὰ καταστροφή.

Η΄

Ἔξοδος τῶν ἐχθρῶν. — Ὁ Κιουταχῆς. — Φιλοπόλεμος ὁρμὴ τῶν Φιλελλήνων. — Οἱ ἀπόγονοι τῶν Σταυροφόρων. — Μεγαλόψυχοι λόγοι Μιρζεύσκη καὶ Δάνια. — Πεποίθησις τῶν Φιλελλήνων. — Τὸ χωρίον Πέτα. — Διάταξις τῆς μάχης. — Ἥττα καὶ τροπή. — Ἡ καθήλωσις τῶν τηλεβόλων. — Τραυματισμὸς τοῦ Νόρμαν. — Ὁ ἀνδρεῖος σημαιοφόρος. — Ὁ Μινιάκ. — Αἱμοσταγῆ τρόπαια. — Θάνατος Δάνια. — Ἐπεισόδια. — Οἱ Πολωνοί. — Οἱ διασωθέντες. — Τὸ λόγιον Φραγκίσκου τοῦ Α΄. — Ἡ μαντεία τοῦ Γρίβα. — Θλῖψις Μαυροκορδάτου.

Πάντα ταῦτα τὰ γεγονότα δὲν διελάνθανον τὴν προσοχὴν τῶν ἐχθρῶν, οἵτινες διὰ κατασκόπων διετέλουν ἐν γνώσει περὶ τῶν συμβαινόντων ἐν τῷ Ἑλληνικῷ στρατοπέδῳ. Διὸ μαθόντες τὴν ἀδυναμίαν, τὴν διασπορὰν καὶ τὴν ἀποσύνθεσιν σχεδὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ ἀναθαρρήσαντες, ἐπεχείρησαν δι' ἀποφασιστικῆς ἐπιθέσεως νὰ καταστρέψουν αὐτό· καὶ τὴν νύκτα τῆς 3 πρὸς τὴν 4 Ἰουλίου, ὑπὸ λαμπρὸν φῶς πανσελήνου, ἐξῆλθον πανστρατιᾷ ἐκ τῆς Ἄρτης, ἀρχηγὸν ἔχοντες τὸν ὑστερώτερον διαπρέψαντα κατὰ τὸν ἀγῶνα δραστήριον καὶ τολμηρὸν Μεχμὲτ Ρεσὶτ πασᾶν, τὸν κοινῶς λεγόμενον Κιουταχήν. Οἱ Φιλέλληνες εἶχον συναισθανθῆ τὸ ἐπικίνδυνον τῆς θέσεώς των, ἀλλ' ὁ Νόρμαν δὲν ἠθέλησε νὰ διατάξῃ τὴν σωτηριώδη ὑποχώρησιν ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ ἀρχηγοῦ Μαυροκορδάτου. Ἄλλως τε

μένος φιλοπόλεμον διέπνεε τὰ εὐγενῆ στήθη των καὶ οἱ ἐνθουσιώδεις νέοι, ὅσον καὶ οἱ παλαίμαχοι ἀρχηγοί των, βαρυνόμενοι τὴν ἀπραξίαν καὶ τὰς ἐπὶ πλέον στερήσεις ἀγόνου ἐκστρατείας, πεποιθότες δὲ

ΤΖΩΡΤΖ

εἰς τὴν ἰδίαν ἀνδρείαν καὶ τὴν ὑπεροχὴν τῶν πολεμικῶν των γνώσεων, διακαῶς ἐπόθουν ν' ἀντιμετρηθοῦν πρὸς τὸν βάρβαρον, τὸν προαιώνιον ἐχθρὸν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς χριστιανωσύνης, ὡς νὰ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἐξῆπτε τὰς ἡρωϊκὰς ψυχάς των τὸ πνεῦμα τοῦ παλαιοῦ ἱπποτισμοῦ, οὗ τὸ ἄνθος εἶχε θυσιασθῆ ἐν Παλαιστίνῃ, ἐν Αἰγύπτῳ, ἐν Τύνιδι, ἐν Συρίᾳ, ἐν Νικοπόλει, ἐν τοῖς πεδίοις τῆς Οὐγγαρίας καὶ παντοῦ ὅπου ὁ Σταυρὸς εἶχεν ἀντιπαραταχθῆ κατὰ τῆς ἡμισελήνου, τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ὁ τουρκικὸς χείμαρρος ἐξώρμα ἀκατάσχετος ἐξ ἕω πρὸς δυσμάς. Αἱ δὲ εὐκλεεῖς ἀναμνήσεις τῆς Ἑλληνικῆς γῆς, ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς ὁποίας ἠγωνίζοντο, ἐνέπνεεν εἰς αὐτοὺς αἰσθήματα καὶ λόγους ὑψηλούς, ἀνταξίους τῆς σπαρτιατικῆς μεγαλοψυχίας τοῦ Λεωνίδα. Τὰς παραμονὰς τῆς μάχης ὁ γηραιὸς Μιρζεύσκης ἔλεγε πρὸς τοὺς συναδέλφους του:

«Ὅπου καὶ ἂν ἐπολέμησα, μὲ τὸν Ναπολέοντα καὶ μὲ τὸν Βολιβάρ, ἐν Ρωσσίᾳ, Γαλλίᾳ, Πεδεμοντίῳ, Μεσημβρινῇ Ἀμερικῇ καὶ Νεαπόλει, οὐδὲν ἄλλο ἐκέρδισα εἰμὴ τὴν πεποίθησιν, ὅτι πανταχοῦ τῆς γῆς κακῶς ἔχουν τὰ πράγματα· μὲ παρηγορεῖ δὲ μόνον ἡ συνείδησις, ὅτι ἐκ νεότητος μέχρι τῆς παρούσης μου ἡλικίας ἠγωνίσθην ὅπου ἐνόμισα προκείμενον ἀγῶνα περὶ τῶν ὑψίστων τῆς ἀνθρωπότητος δικαίων. Ὅ,τι μόνον καὶ ἔσχατον ἐπιθυμῶ ἐλθὼν ἐδῶ, εἶναι τοῦτο: νὰ κατακτήσω μαχόμενος, πιστὸς εἰς τὴν ἰδέαν μου, ἔντιμον τάφον στρατιώτου ἐπὶ τῆς κλασικῆς τῶν Ἑλλήνων γῆς, ὅπου ἔπεσον τόσοι ἥρωες, ἢ νὰ ἴδω ἀναθάλλουσαν ὑπὸ νέαν καλλίμορφον ἐλευθερίαν τὴν ἡγιασμένην αὐτὴν γῆν ὡς γηραιὸς αὐτῆς πολίτης».

Καὶ ὁ Γενουήνσιος Ἀνδρέας Δάνιας, ἀπόμαχος τῶν ναπολεοντικῶν πολέμων, ταγματάρχης ἄλλοτε τοῦ 12 συντάγματος τῶν δραγόνων, τείνων τὴν χεῖρα πρὸς τὸν λευκότριχα Πολωνόν, τὸν κατάμεστον ἐνδόξων πληγῶν ἀπήντα: «Ἐδῶ ἐν Ἑλλάδι θ' ἀναθάλῃ πάλιν ἡ ἐν Γαλλίᾳ καταστραφεῖσα πολεμικὴ ἡμῶν τύχη καὶ ζέσις νεαρὰ θὰ ζωογονήσῃ ἔτι ἅπαξ τὸ γῆρας ἡμῶν, ὡς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πολεμικοῦ ἡμῶν σταδίου. Ὅταν δὲ οἱ Τοῦρκοι ἀποκόψουν τῶν κατατραυματισμένων ἡμῶν σωμάτων τὰς ρῖνας καὶ τὰ ὦτα καὶ αὐτὰς ἡμῶν τὰς κεφαλὰς καὶ τὰς ἀποστείλουν εἰς Κωνσταντινούπολιν, λέγοντες ὅμως συγχρόνως πρὸς τὸν Σουλτάνον: «ἰδοὺ δύο κεφαλαὶ Γάλλων πολεμιστῶν, οἵτινες ἐφόνευσαν ἑκατὸν Μουσουλμάνους, ἀλλ' ἔμειναν πιστοὶ μέχρι θανάτου εἰς τὴν τιμὴν αὐτῶν καὶ τὴν ἐλευθερίαν», τότε ἂς στήσουν τὰς πολιὰς ἡμῶν αὐτὰς κεφαλὰς ἐπάνω εἰς τὰ τείχη τῆς πρωτευούσης, ὅπως οἱ βλέποντες παραδειγματίζωνται καὶ ζηλεύουν ὄχι τὸν θάνατον ἡμῶν, ἀλλὰ τὸ ὑπὲρ πίστεως θνήσκειν». Ὅτε δὲ οἱ μετ' αὐτῶν ἄτακτοι Ἕλληνες τοὺς συνεβούλευον νὰ μάχωνται κατὰ τὸν ἑλληνικὸν τρόπον, προφυλασσόμενοι ὄπισθεν τῶν ταμπουρίων, ὁ μὲν Ταρέλλας ἀπήντα ὑπερηφάνως: «Τὰ στήθη μας εἶναι ὁ προ-

μαχών μας!», ὁ δὲ Δάνιας: «Γνωρίζομεν καὶ ἡμεῖς νὰ πολεμῶμεν». Προσέθετε δὲ ὁ Γερμανὸς Φέλχαν, ὁ περὶ τὸ πυροβολικὸν ἐπιστατῶν μετὰ πεποιθήσεως: «Ἀλλοίμονον εἰς τοὺς Τούρκους, οἵτινες θὰ πλησιάσουν εἰς τὴν βολὴν τῶν τηλεβόλων μου!».

Τὸ χωρίον Πέτα[1] κεῖται ἐπὶ ὀροπεδίου ὀχυροῦ, ἐν τῷ μέσῳ δύο βουνοσειρῶν, ἀρχῆθεν δὲ ἀφότου ἐστρατοπέδευσεν αὐτόθι ἡ μικρὰ Ἑλληνικὴ στρατιὰ εἶχε παραταχθῆ ὡς ἑξῆς: Οἱ μὲν τακτικοὶ καὶ οἱ Φιλέλληνες μετὰ τῶν Ἑπτανησίων κατέλαβον τὴν ἔμπροσθεν, πρὸς δυσμάς, βουνοσειράν, οἱ δὲ λοιποὶ τὴν ὄπισθεν τοῦ χωρίου, τὴν καὶ ἐπιμηκεστέραν. Τῆς πρώτης σειρᾶς τὸ κέντρον κατεῖχον τὰ δύο τακτικὰ τάγματα μετὰ τῶν δύο τηλεβόλων, ἐξυπηρετουμένων ὑπὸ δεκάδος περίπου πυροβολητῶν· τὸ ἀριστερόν, ἔνθα ἦτο ἡ ἐπικινδυνωδεστέρα θέσις, κατεῖχον οἱ Φιλέλληνες καὶ τὸ δεξιὸν οἱ Ἑπτανήσιοι. Τὰ τρία ταῦτα σώματα ἀπεῖχον ἀλλήλων. Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας βουνοσειρᾶς εἶχον καταταχθῆ οἱ ἄτακτοι, τὸ κέντρον δὲ αὐτόθι κατεῖχεν ὁ Βαρνακιώτης, τὸ ἀριστερὸν ὁ Μάρκος Βότσαρης καὶ τὸ δεξιὸν ὁ Γῶγος καὶ ὁ Βλαχόπουλος. Τὰ σώματα τοῦ Ἀνδρέου Ἴσκου καὶ τοῦ Γάτσου παρέμενον ἐν ἐφεδρείᾳ. Εἰς τὸν Γῶγον εἶχεν ἀνατεθῆ ἐπίσης ἡ φρούρησις τοῦ Μετεπιοῦ καὶ τοῦ παρακειμένου λόφου, τῆς θέσεως δὲ ταύτης ἡ προδοτική, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐγκατάλειψις ἐπήνεγκε τὴν καταστροφήν.

Ὄρθρου βαθέος, οἱ ἐχθροὶ ἐπετέθησαν· ἀλλ' ὅσον κρατερὰ καὶ ἂν ἦτο ἡ ἐπίθεσις, ἀπεκρούσθη γενναίως ὑπὸ τοῦ εὐστόχου πυρὸς τῶν τακτικῶν καὶ τῶν Φιλελλήνων. Τὰ τηλεβόλα προὐξένουν θραῦσιν, βάλλοντα κατὰ τῶν πυκνῶν στοίχων τῶν ἐφορμώντων ἐχθρῶν, οἱ δὲ Φιλέλληνες ἡτοιμάζοντο ἤδη νὰ ἐπιπέσουν διὰ τῆς λόγχης, ὅτε αἴφνης οἱ ἐχθροὶ ἀνεφάνησαν παρὰ τὰ νῶτά των καὶ ἔστησαν τὰς σημαίας των ἐπὶ τοῦ ὑπερκειμένου λόφου, τοῦτο δὲ ἰδόντες οἱ ὄπισθεν ἄτακτοι Ἕλληνες, ἀπεδειλίασαν καὶ ἐτράπησαν εἰς φυγήν, παρὰ τὰς ἀπεγνωσμένας προσπαθείας τοῦ Μάρκου Βότσαρη, ὅπως τοὺς ἀναχαιτίσῃ. Ἡ κατὰ μέτωπον ὁρμητικὴ ἐπίθεσις τοῦ τουρκικοῦ ἱππικοῦ συνεπλήρωσε τὴν ἥτταν. Οἱ Φιλέλληνες ὑποχωροῦν πρὸς τὸ

[1] Τὸ ὄνομα ἐκφέρεται κατὰ γενικήν, τοῦ Πέτα, ὅπως τὸ ἐκεῖ πλησίον κείμενον χωρίον παρὰ τὴν παλαιὰν ὁροθετικὴν γραμμήν, τοῦ Ἀννίνου, καὶ τὰ ἐν τῇ Ἀττικῇ τοῦ Σπάτα, τοῦ Μαρκοπούλου καὶ πλεῖστα ἄλλα εἰς διάφορα τῆς Ἑλλάδος μέρη, ἐξ ὀνομάτων οἰκογενειῶν, εἰς ἃς ἀνῆκον ὡς τιμάρια. Περὶ τῶν ὀνομασιῶν τούτων ἔγραψεν ἐμβριθῆ διατριβὴν ὁ καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ Σπυρ. Π. Λάμπρος, δημοσιευθεῖσαν ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τοῦ «Παρνασσοῦ».

χωρίον, ἀφ' οὗ ὁ ἐκ Βεϊμάρης Γερμανὸς Δάϊς (Deiss) καθήλωσε τὰ δύο τηλεβόλα, καταστάντα ἄλλως τε ἄχρηστα, καθότι εἰς μὲν τὸ ἓν εἶχεν εἰσαχθῆ ἐκ λάθους σφαῖρα μεγαλειτέρας ὁλκῆς κατὰ τὴν γόμωσιν, τὸ δ' ἕτερον εἶχεν ἀνατραπῆ ἐκ τοῦ σφοδροῦ ἀνατροχασμοῦ. Οἱ νεκροὶ ἤδη πίπτουν σωρηδόν· πίπτει ὁ Ταρέλλας, ἐνῷ τὸ ὑπ' αὐτὸν σῶμα προσπαθεῖ νὰ διελάσῃ διὰ μέσου τῶν ἐχθρῶν· πίπτει ὁ Νόρμαν καὶ ἀποκομίζεται βαρέως τετραυματισμένος· πίπτει ὁ Πρῶσσος Σμὶδτ (Schmidt) ἐκ Πομμερανίας, πρώην ἀξιωματικὸς τοῦ 25 πεζικοῦ συντάγματος εἰς τὴν πατρίδα του. Τὰ διάφορα σώματα ἀποχωρίζονται ἐν τῷ φυρμῷ, διασπείρονται ἐν τῇ τροπῇ καὶ καθ' ὁμάδας, ἢ κατ' ἄτομον, διεξάγουν ἀγῶνα ἀπηλπισμένον. Ὁ σημαιοφόρος Τάϊχμαν (Teichmann) ἐκ Βερολίνου, διευθυνθεὶς πρὸς τὸ χωρίον Πέτα, ὅπου εἶχον πλημμυρήσει ἤδη οἱ ἐχθροί, μετὰ μικρᾶς ὁμάδος συναγωνιστῶν του, κρατεῖ τὴν σημαίαν του κατερρακωμένην μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς, καὶ προσαρμόσας εἰς αὐτὴν τὴν λόγχην του, μάχεται διὰ τοῦ προχείρου τούτου ὅπλου φονεύων πολλοὺς ἐχθρούς, ἕως ὅτου κατέπεσεν ἄπνους. Ὁ Γάλλος λοχαγὸς Μινιάκ, πρώην ἀξιωματικὸς τῶν Οὐσσάρων, περιβόητος ἐπ' ἀνδρείᾳ, ἀφοῦ καὶ δημῶδες ἑλληνικὸν ᾆσμα συνετέθη πρὸς τιμήν του, τραυματισθεὶς εἰς τὸν πόδα, ἐστήριξε τὰ νῶτα ἐπὶ κορμοῦ δένδρου καὶ ἠμύνετο διὰ τῆς σπάθης του, προξενήσας εἰς τοὺς ἐχθροὺς μέγαν φόνον, ἕως ὅτου ἐθραύσθη καὶ αὕτη ἔπεσε δὲ βληθεὶς ἐκ τῶν ὄπισθεν. Εὐθὺς ὡς πίπτει εἷς τῶν Φιλελλήνων, ὁρμοῦν ὡς τίγρεις οἱ Ἀλβανοί, ἀποκόπτουν τὴν κεφαλήν του καὶ τὴν ἀποκομίζουν, μεθ' ὑπερτάτης δὲ ὀδύνης οἱ ἐναπολειφθέντες ἀναγνωρίζουν μεταξὺ τῶν φερομένων εἰς χεῖρας τῶν βαρβάρων ἐχθρῶν αἱμοσταγῶν τροπαίων τὰς κεφαλὰς τῶν ἀνδρείων συναδέλφων των, τοῦ ἐκ Καινιξβέργης Πρώσσου Κρούζεμαρκ (De Krusemark), τοῦ ἐξ Ἄϊναχ Πρώσσου ἐπίσης Λάσκυ (Lascy ἢ Lasky), καὶ τοῦ Βυρτεμβεργίου Βόλφ. Ὁ ἡρωϊκὸς Δάνιας μάχεται ἔφιππος· ἄγριός τις Αἰθίοψ ὁρμᾷ καὶ ἁρπάζει τοὺς χαλινοὺς τοῦ ἵππου του καὶ γονυπετεῖ, ἀποκρούων διὰ τοῦ γιαταγανίου του τοὺς σπαθισμοὺς τοῦ φιλέλληνος· ὁ ἵππος πτοεῖται, ἀναπηδᾷ καὶ ὁ ἀναβάτης κλονίζεται· στῖφος Ἀλβανῶν ὁρμᾷ κατ' αὐτοῦ καὶ τὸν ἀνατρέπει. Ὁ Δάνιας σφάζεται καὶ πρὶν ἢ ἐκπνεύσῃ, ἀναφωνεῖ: «Νίκην ἢ θάνατον, Φιλέλληνες!» Ὁ Γάλλος Σωβασσαίνιε (Chauvassaigne), ἄλλοτε σωματοφύλαξ, φονεύει Τοῦρκον σημαιοφόρον καὶ κυριεύει τὴν ἐχθρικὴν σημαίαν· τοῦ τὴν ἁρπάζουν, τὴν ἀνακτᾷ καὶ πίπτει νεκρὸς κρατῶν ἀκόμη τὸ λάφυρον εἰς χεῖράς του.

Πίπτει καὶ ὁ Μιρζεύσκης. Οἱ ἐναπομείναντες Πολωνοὶ μετ' ὀλί-

γων ἄλλων καταφεύγουν εἰς τὸν μικρὸν ναὸν τοῦ χωρίου, ἀνέρχονται ἐπὶ τῆς στέγης, μάχονται ἐκεῖθεν διὰ λίθων καὶ ξύλων, κατόπιν δὲ διὰ τῶν χειρῶν καὶ τῶν ὀδόντων, ἀφ' οὗ τὰ ὅπλα των ἐθραύσθησαν, ἢ κατέστησαν ἄχρηστα καὶ θνήσκουν ἕως ἑνός. Μόνον εὐάριθμος ὁμὰς Φιλελλήνων, εἰκοσιπέντε περίπου τὸν ἀριθμόν, ὑπὸ τὸν ἐκ Βρυξελλῶν λοχαγὸν ἄλλοτε τοῦ Γαλλικοῦ στρατοῦ Χανὲ (Hanet), ὑπηρετοῦντα ὡς ὑπαξιωματικὸν εἰς τὸν πρῶτον λόχον, καὶ τὸν ἐκ Λειψίας Βάουερ δὲ Χέτμαν (Bauer de Hettmann), λοχαγὸν τοῦ σαξωνικοῦ στρατοῦ, ὑπηρετοῦντα ὡς ἐπιλοχίαν εἰς τὸν δεύτερον λόχον, κατορθοῖ νὰ διασπάσῃ τὸ πλῆθος τῶν ἐχθρῶν διὰ τῆς λόγχης καὶ νὰ διάσωθῇ εἰς Λαγκάδαν, ὅπου κατέφθασαν μετ' ὀλίγον δι' ἄλλης ὁδοῦ τὰ λείψανα τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ καὶ αὐτὸς ὁ Νόρμαν, συνελθὼν ἐκ τοῦ τραύματός του, ὅστις ἐπανέλαβε πρὸς τὸν Μαυροκορδάτον τὴν περιβόητον ῥῆσιν Φραγκίσκου τοῦ Α΄ μετὰ τὴν μάχην τῆς Παβίας: «Ἀπωλέσαμεν τὰ πάντα ἐκτὸς τῆς τιμῆς!» Πρέπει νὰ ῥηθῇ ὅμως ὅτι τὴν ὑποχώρησιν τῶν φυγάδων, καταδιωκομένων ὑπὸ τῶν θρασέων ἐχθρῶν, ἐπροστάτευσεν ὁ Γῶγος, ἀναφανεὶς αἰφνιδίως μετὰ τοῦ σώματός του εἴς τι κατὰ τὴν θέσιν Σταυρὸν ὕψωμα καὶ ἀνακόψας διὰ σφοδροῦ πυρὸς τὴν καταδίωξιν.

Τὴν εἴδησιν τῆς πανωλεθρίας ἤκουσε μετ' ἄκρας θλίψεως καὶ ἀδημονίας ὁ Μαυροκορδάτος. Ἤδη πρὸ μικροῦ ἡ ἀπαίσιος μαντεία τοῦ Γρίβα, μεθ' οὗ εἶχε συγγευματίσει, προϊδόντος τὸν ὄλεθρον ἐκ τῆς οἰωνοσκοπίας τῆς ὠμοπλάτης ἀμνοῦ, τὸν εἶχε ταράξει· ἀλλ' ὅτε ἔμαθεν ὅτι τὸ φρικτὸν μάντευμα ἐπεβεβαιοῦτο ἐκ τῶν πραγμάτων, κατελήφθη ὑπὸ δακρύων καὶ λυγμῶν.

Θ΄

Ἀπώλειαι Ἑλλήνων καὶ Τούρκων. — Ὄλεθρος τῶν Φιλελλήνων. — Οἱ πεσόντες. — Οἱ τραυματίαι. — Οἱ Πολωνοὶ τοῦ Μιρζεύσκη. — Ὁ Ἰταλὸς αἰχμάλωτος. — Περιπέτειαι τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ. — Αἱ ὑποσχέσεις τῶν Ἀμφισσέων. — Ἀλλόκοτος διαταγή. — Ὁ Λεωνίδας καὶ ἡ ἐπιμελητεία τῶν Θερμοπυλῶν. — Μνημόσυνον Φιλελλήνων. — Ἡ φιλοδοξία ἑνὸς ταγματάρχου. — Οἱ Φιλέλληνες εἰς Ἐπτάνησον. — Ἀνὰ τὰ ὄρη τῆς Πελοποννήσου. — Τὸ ὄνομα τοῦ Κολοκοτρώνη.

Αἱ ἀπώλειαι ἦσαν ὄντως φοβεραὶ καὶ δυσαναπλήρωτοι. Τὸ σύνταγμα τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ ἀπώλεσε τὸ ἓν τρίτον τῆς δυνάμεώς του τὸν συνταγματάρχην του καὶ δεκαὲξ ἀξιωματικούς. Τὸ τῶν Ἑπτανη-

σίων ἀφῆκε τοὺς ἡμίσεις τῶν ἀνδρῶν του ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἐτραυματίσθη δὲ καὶ ὁ γενναῖος ἀρχηγός του Σπυρίδων Πανᾶς. Οἱ ἄτακτοι ἔσχον ὀλίγας ζημίας, ἐκ τῶν ὁπλαρχηγῶν δὲ μόνον ὁ Δῆμος Τσέλιος ἐπληγώθη. Εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν περιῆλθον τὰ δύο τηλεβόλα, ἡ σημαία τοῦ τάγματος τῶν Φιλελλήνων, πᾶσαι αἱ ἀποσκευαί, αἱ τροφαὶ καὶ τὰ πολεμεφόδια, οἱ δ' ἐν τῷ χωρίῳ νοσηλευόμενοι ἀσθενεῖς αἰχμαλωτισθέντες ἐσφάγησαν ἀνηλεῶς. Ἔπαθον ὅμως καὶ οἱ Τοῦρκοι φθορὰν δεινήν, ἀπολέσαντες περὶ τοὺς χιλίους. Ἐπὶ δύο ἡμέρας συνοδίαι ἡμιόνων μετεκόμιζον εἰς Ἄρταν τοὺς νεκροὺς καὶ τοὺς τραυματίας των.

Εἰς τὸ τάγμα τῶν Φιλελλήνων ἰδιαιτέρως ἐπῆλθε πλήρης καταστροφή, ἀπολεσθέντων τῶν δύο τρίτων τῆς πραγματικῆς αὐτοῦ δυνάμεως. Φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν μάχην τοῦ Πέτα τὸ τάγμα δὲν ἠρίθμει πλείονας τῶν 100 ἀνδρῶν (96 λέγει ὁ Ραιμπώ), τῶν λοιπῶν ἀποσυρθέντων ἕνεκα νόσων πρότερον, ἢ διασκορπισθέντων. Ἐκ τούτων δεκαεπτὰ ξένοι καὶ ἑπτὰ Ἕλληνες, κατατεταγμένοι εἰς τὸ σῶμα τῶν Φιλελλήνων, διεσώθησαν. Ὁ κατάλογος τοῦ Φορνέζη ἀναφέρει φονευθέντας, ἢ ἀποθανόντας ἐκ τῶν τραυμάτων, 60, ἐξ ὧν 13 Ἰταλοί, 29 Γερμανοί, 6 Γάλλοι, 2 Ἑλβετοί, 4 Πολωνοί, 3 Δανοί, 1 Ὁλλανδός, 1 Αὐστριακὸς καὶ 1 Μαμελοῦκος.

Ὀνομαστὶ δὲ οἱ πεσόντες ἐν Πέτᾳ ἦσαν, παρεκτὸς τῶν προηγουμένως μνημονευθέντων, ὁ ἐκ Τοσκάνης Ἰταλὸς Μπατιλάνης (Batilani), ὁ ἐκ Βορδὼ Γάλλος Ἐρρῖκος Μπεζερμὰν (Begerman), ἀρχαῖος ὑπολοχαγὸς τῆς Αὐτοκρατορίας, ὁ Ἰταλὸς Μπριφφάρης (Briffari), ἐκ Πινερόλου τοῦ Πεδεμοντίου, ὁ Ἰταλὸς Τσεκῖνος (Cecchino), ὁ Πολωνὸς Δαμπρονόβσκης (Dabronowsky), ὁ Γερμανὸς Δεσσέφφι (Descheffi), ὁ ἐκ Σιλεσίας Πρῶσσος Δὲ Δητζέλσκυ (De Diezelsky), πρώην ὑπολοχαγὸς τοῦ ἱππικοῦ εἰς τὴν πατρίδα του, ὁ Γερμανὸς Φέλος (Felos), ὁ ἐκ Πεδεμοντίου Ἰταλὸς Φότζιος (Fozio), ὁ ἐκ Σάρτρης Γάλλος Φρελὼν (Frélon), ὑπαξιωματικὸς τῶν Οὐσσάρων, ὁ Γάλλος Γκισὰρ (Guichard), ὁ ἐκ Βάδης Γερμανὸς Χάϊσσε (Heisse), ὁ Ὁλλανδὸς Ροδόλφος Χοῦγκσμαν, ὁ Βαυαρὸς Λουδοβῖκος Κάϊζερμπεργ (Kaiserperg), πρώην ὑπολοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ, ὁ ἐκ Βασιλείας Ἑλβετὸς Καῖνιχ (Köenig), ὁ Πολωνὸς Κουλσελέβσκης (Koulschelewsky), ἀξιωματικὸς ὑπηρετήσας ὑπὸ τὸν Ναπολέοντα καὶ Ἱππότης τοῦ Ἁγίου Τάφου, ὁ ἐκ Μαγδεμβούργου, Πρῶσσος Ἐρνέστος Λούκαε (Lucäe), ὁ πρώην σωματοφύλαξ τοῦ βασιλέως τῆς Σαρδηνίας Πεδεμόντιος Μαμιὼ (Mamiot), ὁ ἐξ Ἀμβούργου Γερμανὸς Μάννικε (Mannike), ὁ Αὐστριακὸς Μιοβίδοβιτς (Miowidowich),

ὅστις εἶχε παρευρεθῆ εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Τριπολιτσᾶς, ὁ Πολωνὸς Μολοδόβσκυ (Molodowsky), ὁ ἐκ Μεκλεμβούργου φαρμακοποιὸς Νάγκελ (Nagel), ὁ ἐξ Ἔσσης Γερμανὸς Ὄμπερστ (Oberst), ὁ Γερμανὸς Ὀλμέγερ (Oehlmeyer), ὁ ἐκ Τεργέστης Ἰταλὸς Πλενάριος (Plenario), ὁ ἐξ Ἔσσης Γερμανὸς Ράγκε (Range), ὁ Δανὸς ἢ Σουηδὸς (διότι εἶναι ἀμφίβολος ἡ ἐθνικότης του) Ρόζενστηλ (Rosenstiel), ὁ ἐκ Μεκλεμβούργου Γερμανὸς Ροὺστ (Rust), ὁ ἐκ Βροῦνσβικ Γερμανὸς Σάνδερ (Sander), πρώην ἀξιωματικός, ὁ ἐξ Ἀμβούργου Γερμανὸς Σάνδμαν (Sandmann), ἐπίσης πρώην ἀξιωματικός, ὁ ἐκ Σαβοΐας Ἰταλὸς Σεγκίν, (Seguin), ὁ Δανὸς Στάελ (Stael), πρώην ἀξιωματικὸς τοῦ Πρωσσικοῦ στρατοῦ, ὁ Δανὸς ὡσαύτως Σούσμιλιχ (Sussmilich), ὁ Ἰταλὸς Τιρέλλης (Tirelli), ὁ Ἰταλὸς Τορριτσέλλης (Torricelli), ἐκ Μιλάνου, ὁ Γερμανὸς Σνάϊδερ (Schneider), ἐκ Μαγεντίας τῆς Πρωσσίας, ὁ Γάλλος Βιὲλ (Viel), ὁ Ἰταλὸς Βιβιάνης (Viviani), ἐκ Σαβοΐας, ὁ Ἀλσατὸς Βέρτζερ (Wertzer). Εἰς αὐτοὺς πρέπει νὰ προστεθῆ καὶ ὁ ἐξ Ἀμβούργου Γερμανὸς Μπὸν (Bohn), ὅστις ἀσθενῶν ἐγκαταλείφθη ἐν Κομποτίῳ μετὰ τεσσάρων συντρόφων του καὶ ἀπεβίωσε, μὴ προφθάσας νὰ παρευρεθῆ εἰς τὴν μάχην τοῦ Πέτα. Τὴν αὐτὴν τύχην ὑπέστησαν καὶ οἱ τέσσαρες σύντροφοί του, ὧν ἄγνωστα τὰ ὀνόματα καὶ αἱ περιπέτειαι. Ἀλλ' ὡς πρὸς τοῦτο, καθ' ἃ καὶ προηγουμένως παρετηρήσαμεν, ὁ κατάλογος τῶν Φιλελλήνων εἶναι βεβαίως ἀτελὴς καὶ πολλῶν ἀπολεσθέντων ἐν Πέτᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, κατὰ τὰ πρῶτα ἰδίως ἔτη τοῦ Ἀγῶνος, δὲν ἐγνώσθη τὸ ὄνομα καὶ ἡ ἰδιότης. Τοῦτο συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ σημειουμένου ἐν τῷ καταλόγῳ ἀριθμοῦ τῶν Πολωνῶν, τῶν πεσόντων ἐν Πέτᾳ, οἵτινές εἰσιν ἐν ὅλῳ τέσσαρες, ἐν ᾧ ἐκ παραδόσεως εἶναι γνωστόν, ὅτι Πολωνοὶ μετὰτοῦ Μιρζεύσκη ἔπεσον ἐν Πέτᾳ δώδεκα.

Οἰκτρὰν ὑπέστησαν τύχην οἱ ταλαίπωροι τραυματίαι, οἱ περιπεσόντες εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων. Ἀφοῦ ἠναγκάσθησαν ὑπὸ τῶν βαρβάρων νὰ βαδίσουν πεζοὶ μέχρις Ἄρτης, κομίζοντες εἰς χεῖράς των τὰς αἱματοφύρτους κεφαλὰς τῶν συντρόφων των, ἀπεκεφαλίσθησαν, ὑποστάντες πρότερον φρικώδεις βασάνους, ὅσας συνειθίζει νὰ ἐπινοῇ ἡ θηριώδης τῶν Τούρκων ὠμότης, καθ' ἃ διηγήθησαν κατόπιν Λεβαντῖνοι ἔμποροι, εὑρεθέντες τότε ἐκεῖ χάριν τῶν ἐργασιῶν των. Εἷς μόνον ἐσώθη, Πρῶσσος τὴν ἐθνικότητα, διότι ἔτυχε νὰ ἔχῃ ἰατρικὰς γνώσεις, δὲν λέγει ὅμως τὸ ὄνομα αὐτοῦ ὁ ἀναφέρων τὸ γεγονὸς ἱστορικὸς Τρικούπης.

Πρὸ τῆς μάχης δὲ τοῦ Πέτα εἶχε συλληφθῆ αἰχμάλωτος εἷς καὶ μόνον φιλέλλην, ὁ Ἰταλὸς Μονάλδης (Monaldi). Πρώην ἀξιωματι-

κὸς τοῦ ἱππικοῦ ὁ Φιλέλλην οὗτος, ἦτο χαρακτῆρος σκυθρωποῦ καὶ μελαγχολικοῦ, ἠρέσκετο δὲ εἰς μονήρεις περιπάτους· κατά τινα ἐκ τῶν ἐκδρομῶν τούτων, ἀπομακρυνθεὶς τοῦ ἐν Κομποτίῳ στρατοπέδου καὶ ἀποπλανηθείς, συνελήφθη ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν, οἵτινες ὡς ὕαινα ἐνήδρευον εἰς τὰ πέριξ. Εἰς Ἄρταν, ὅπου ἤχθη, ἀποδειλιάσας καὶ δελεασθεὶς ἐκ τῶν δολιων ὑποσχέσεων τοῦ Πασᾶ, ἐμαρτύρησε τὰ πάντα, ὁμολογήσας τὴν ἀδυναμίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατεύματος καὶ δοὺς πάσας τὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας οἱ ἐχθροὶ ἐπόθουν νὰ μάθουν, μεθ' ὃ ἐβασανίσθη ἀπανθρώπως, ἀπεκεφαλίσθη καὶ ἡ κεφαλή του ἐξετέθη εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς πόλεως.

Ἡ ἀποτυχία τῆς εἰς Ἤπειρον ἐκστρατείας συνεπήγαγε τὴν πτῶσιν τῆς Κιάφας καὶ τὴν ὑποταγὴν τῶν Σουλιωτῶν, καθὼς καὶ τὴν εἰσβολὴν τοῦ ἐχθροῦ εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα. Τὰ λείψανα τοῦ τακτικοῦ σώματος κατῆλθον καὶ παρέμειναν ἐπί τινας ἡμέρας ὑπὸ τὸν Γκουβερνάτην [1] εἰς Αἰτωλικόν, ὅπου καταπεπονημένοι καὶ στερούμενοι τῶν πάντων, ἔτυχον συνδρομῆς καὶ περιθάλψεως παρὰ τῶν κατοίκων. Μεθ' ὅ, ἐναπολειφθέντων τῶν τραυματιῶν εἰς τὸ μέρος τοῦτο, ἔνθα πολλοὶ ἀπέθανον ἐκ τῶν τραυμάτων, ἢ ἐκ τῶν νόσων καὶ τῶν κακουχιῶν, τὸ σῶμα ἐξεστράτευσεν εἰς Ἀκαρνανίαν, ὅπως παρεμποδίσῃ τὴν εἰσβολὴν τῶν Τούρκων. Ἀφοῦ δὲ παρέμεινεν ἐπ' ὀλίγας ἡμέρας εἰς Ἀγρίνιον, στερούμενον τῶν ἐπιτηδείων πρὸς συντήρησίν του, διηυθύνθη πρὸς τὴν Ἄμφισσαν. Οἱ κάτοικοι τῆς ἐπαρχίας ταύτης ἐπρότειναν εἰς τὸ σῶμα ν' ἀναλάβῃ τὴν φύλαξιν τῆς στενοπορίας τῆς Γραβιᾶς, ὁπόθεν ἐφοβοῦντο τὴν εἰσβολὴν τῶν Τούρκων, ὑποσχεθέντες τὴν συντήρησίν του, ἐπὶ παροχῇ εἰς ἕκαστον στρατιώτην εἴκοσι γροσίων κατὰ μῆνα καὶ μιᾶς καπότας ἐπὶ πλέον. Τοιουτοτρόπως τὸ τακτικὸν σῶμα ἐτοποθετήθη παρὰ τὸ Χάνι τῆς Γραβιᾶς, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἤδη ἔτους εἶχε δοξάσει ἡ ἡρωϊκὴ ἄμυνα τοῦ Ὀδυσσέως Ἀνδρούτσου, καὶ διέτριψεν αὐτόθι ἐπὶ δεκαοκτὼ ἡμέρας· ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ Ἀμφισσεῖς ἠθέτησαν τὰς ὑποσχέσεις των, ὑποβιβάσαντες τὸν συμφωνηθέντα μισθὸν εἰς τὸ ἥμισυ, τὸ σῶμα δ' ἔπασχεν ἐξ ἐλλείψεως τροφῶν καὶ ἐνδυμάτων, ἠναγκάσθη ν' ἀπέλθῃ ἐκεῖθεν εἰς Ἀθήνας.

Οἱ ἐπιζήσαντες ὀλίγοι Φιλέλληνες, καταφυγόντες καὶ αὐτοὶ εἰς

[1] Οὗτος ἔφθασεν εἰς Λαγκάδαν δύο ἡμέρας μετὰ τὴν μάχην, μὴ δυνηθεὶς νὰ παρακολουθήσῃ τὴν φοβερὰν ὑποχώρησιν, ἕνεκα τῆς πληγῆς, τὴν ὁποίαν εἶχε λάβει κατὰ τὴν ἔφοδον τοῦ Ναυπλίου. Θαῦμα εἶναι πῶς κατώρθωσε νὰ διασωθῇ· εἶχε μάλιστα διαδοθῆ ὅτι εἶχεν αἰχμαλωτισθῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων, λίαν δ' ἐξεπλάγησαν ἰδόντες αὐτὸν ἐπανακάμψαντα οἱ σύντροφοί του.

Αἰτωλικόν, παρέμειναν αὐτόθι ἐπί τινα χρόνον, ἀναπαυόμενοι καὶ τυγχάνοντες ἰδιαιτέρων περιποιήσεων ἐκ μέρους τῶν φιλοξένων κατοίκων. Τὴν διοίκησιν αὐτῶν ἀνέλαβεν ὁ ἐκ τῆς ἀποστολῆς του ἐπιστρέψας Ραιμπώ, ὅστις μετ' ὀλίγας ἡμέρας, ἐπειδὴ ὁ Τουρκικὸς στόλος εἶχεν ἐμφανισθῆ ἐν τῷ μεταξὺ πρὸ τοῦ Μεσολογγίου καὶ ὑπῆρχε φόβος ἀποβάσεως, ἔλαβεν ἔγγραφον ὑπογεγραμμένον παρὰ τοῦ Βουτιέ, ἐκ μέρους τοῦ γενικοῦ ἀρχηγοῦ, διατάσσον αὐτὸν ὅπως παραλάβῃ τὸ ὑπ' αὐτὸν σῶμα καὶ μεταβῇ εἰς Κρυονέρι, διὰ ν' ἀντιστῇ κατὰ τῆς ἐνδεχομένης ἐχθρικῆς ἀποβάσεως. Ἡ τοιαύτη διαταγὴ ἐξέπληξεν οὐκ ὀλίγον τὸν διοικητὴν καὶ ἦτο ἀληθῶς ὀπωσοῦν κωμική, ἀφοῦ τὸ σῶμα ὁλόκληρον τῶν Φιλελλήνων συνίστατο μόλις ἐξ 25 ἀνδρῶν, τῶν πλείστων ἀρρώστων ἢ τραυματιῶν, οἵτινες οὐχὶ εὐχαρίστως ἤκουσαν τὴν νέαν ἐκστρατείαν καὶ μετὰ φανερᾶς ἀθυμίας ἐξεκίνησαν· οὐχὶ διότι ἐφοβοῦντο ν' ἀντιμετωπίσουν ἐκ νέου τὸν ἐχθρόν, ἀλλὰ διότι ἐπτοοῦντο ἐκ τῆς ἰδέας ὅτι ἔμελλον νὰ ὑποβληθοῦν καὶ αὖθις εἰς κακουχίας καὶ στερήσεις ἀλγεινὰς ἕνεκα τῆς σπάνεως τῶν τροφίμων καὶ τῆς ἐλλείψεως παντὸς ἴχνους ὑπηρεσίας συστηματικῆς πρὸς προμήθειαν πάντων τῶν πρὸς συντήρησιν αὐτῶν ἀπαιτουμένων, τῆς ὁποίας πικρὰν εἶχον ἤδη λάβει πεῖραν κατὰ τὴν ὀλεθρίαν εἰς Ἤπειρον ἐκστρατείαν. Διὰ τοῦτο τινὲς ἐκ τῶν Φιλελλήνων ἠθέλησαν καθ' ὁδὸν νὰ παραμείνουν ἐν Μεσολογγίῳ, διὰ νὰ βεβαιωθοῦν ἰδίοις ὄμμασιν ἐὰν εἶχε ληφθῆ περὶ τούτου πρόνοια. Ἀλλὰ τοὺς δισταγμούς των κατενίκησεν εὔστοχος ἀστειότης, λεχθεῖσα παρά τινος Γερμανοῦ φιλέλληνος: « Κύριοι, παρετήρησεν αὐτοῖς ὁ εὐφυὴς ὅσον καὶ μεγάθυμος ἐκεῖνος ξένος, ὅτε ὁ Λεωνίδας ἐπορεύθη εἰς Θερμοπύλας, νομίζετε ὅτι ἐπληροφορήθη πρότερον ἐὰν εἶχον πεμφθῆ ἐκεῖ τρόφιμα;» Καὶ οἱ Φιλέλληνες, γελάσαντες, ἐξηκολούθησαν καρτερικῶς

Ο ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΗΣ
ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΒΟΥΡΒΑΧΗΣ

τὴν πορείαν των. Ἀλλ' εὐτυχῶς ὁ τουρκικὸς στόλος μετά τινας ἐπιδείξεις ἀπέπλευσε χωρὶς νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀπόβασιν καὶ τὸ εὐάριθμον τῶν Φιλελλήνων σῶμα ἐπέστρεψεν εἰς Αἰτωλικόν.

Αὐτόθι τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Μαυροκορδάτου ἐτελέσθη τὴν 15 Ἰουλίου μνημόσυνον μετὰ πάσης τῆς δυνατῆς μεγαλοπρεπείας ὑπὲρ τῶν ἐν Πέτᾳ πεσόντων, εἰς τὸ ὁποῖον παρέστη ὁ Μαυροκορδᾶτος μεθ' ὅλων τῶν ἐν Μεσολογγίῳ ὁπλαρχηγῶν. Τὴν ἱερουργίαν ἐτέλεσεν ἀρχιεπίσκοπος ἐλθὼν ἐκ Μεσολογγίου[1] μετὰ πολλῶν ἀνωτέρων κληρικῶν. Τὴν κατανυκτικὴν σκηνὴν ὡς ἑξῆς περιγράφει αὐτόπτης μάρτυς: «Ἡ κατάνυξις τοῦ πλήθους, ἡ ζωγραφιζομένη εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως θλῖψις, αἱ διάφοροι ἐντυπώσεις ἃς ἐξέφραζον αἱ μορφαὶ τῶν ξένων τῶν διαφυγόντων τὸν ὄλεθρον, ἔνθ' ἀπωλέσθησαν οἱ σύντροφοι καὶ οἱ φίλοι των, πάντα ταῦτα παρεῖχον εἰς τὴν ἱερὰν τελετὴν ἐπιβλητικώτατον χαρακτῆρα. Διερμηνεῖς τῆς κοινῆς ὀδύνης γενόμενοι οἱ κ. κ. Δανιὴλ (Daniel) καὶ Ρόδιος (ἀμφότεροι ἀξιωματικοί), ἀπέτισαν, ὁ μὲν γαλλιστὶ ὁ δ' ἑλληνιστί, διὰ τῆς προσφωνήσεως τὸν δίκαιον φόρον τῆς θλίψεως πρὸς τὴν μνήμην τῶν ἀνδρείων, τῶν θερισθέντων ὑπὸ τῆς σπάθης τῶν ἀπίστων. Οἱ λόγοι τοῦ τελευταίου ἰδίως, διακοπτόμενοι ὑπὸ λυγμῶν, μετέδωκαν εἰς τὴν ψυχὴν τῶν πολυαρίθμων ἀκροατῶν, τὴν βαθυτάτην συγκίνησιν, τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ᾐσθάνετο.»

Μικρὸν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ τακτικοῦ σώματος ἐξ Αἰτωλικοῦ, ἐν ᾧ εὑρίσκετο ἀκόμη τοῦτο ἐν Ἀγρινίῳ, συνέβη θλιβερὸν ἐπεισόδιον. Ὁ διοικητὴς ἑνὸς τῶν ταγμάτων, ἐξ ὧν συνίστατο τὸ ἐν λόγῳ σῶμα, φθονῶν τὸν Γκουμπερνάτην καὶ ὀρεγόμενος τὴν ἀρχηγίαν, ὑπεκίνησεν εἶδός τι στάσεως, πρεσβεία δὲ ἀποτελουμένη ἐξ αὐτοῦ καί τινων ἀξιωματικῶν Ἑλλήνων μετέβη εἰς Μεσολόγγιον πρὸς τὸν Μαυροκορδᾶτον, ἀπαιτοῦσα ν' ἀντικατασταθοῦν πάντες οἱ ἐν τῷ σώματι ὑπηρετοῦντες ἀξιωματικοὶ δι' Ἑλλήνων. Τὸ ἀπρεπὲς τοῦτο κίνημα τὸ ἐλέγχον σκαιὰν ἀγνωμοσύνην, γενόμενον τὴν ἑπομένην τῆς μαρτυρικῆς ἑκατόμβης τοῦ Πέτα, παρώργισε τόσον τὸν Μαυροκορδάτον, ὥστε αὐτός, ὁ νουνεχὴς καὶ τὴν συμπεριφορὰν περιεσκεμμένος καὶ ἀξιοπρεπής, ἐξετράπη εἰς πικρὰς ἐκφράσεις ἀγανακτήσεως κατὰ τοῦ κενοδόξου ἀπαιτητοῦ, καὶ τὸν ἀπέπεμψε μετὰ τῶν σὺν αὐτῷ, παρατηρῶν ὅτι ἡ Πολιτεία, ἀναγνωρίσασα ὡς ἴσα τὰ δικαιώματα τῶν ὑπὸ τὰς Ἑλληνικὰς σημαίας κατατεταγμένων ξένων καὶ τῶν

[1] Ὁ τότε ἐν Μεσολογγίῳ ἀρχιεπίσκοπος ἐκαλεῖτο Πορφύριος.

Ἑλλήνων, ἐλάχιστα ἤμειβε τὴν εὐγενῆ αὐτῶν ἀφοσίωσιν, ἥτις διὰ τοὺς Ἕλληνας ἦτο ἁπλοῦν καθῆκον.

Τὸ ἀτυχὲς τοῦτο διάβημα ὅμως ἐνεποίησε θλιβερὰν αἴσθησιν εἰς τοὺς Φιλέλληνας, τούς τε ἀνήκοντας εἰς τὰ λείψανα τοῦ ἰδιαιτέρου τάγματος τῶν Φιλελλήνων καὶ τοὺς ὑπηρετοῦντας ὡς ἀξιωματικοὺς εἰς τὸ σῶμα τῶν τακτικῶν, ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ τὸν ἀριθμόν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν ὁ Γάλλος Γκαρέλ, περὶ οὗ ἐγράψαμεν προηγουμένως, ὁ Πρῶσσος Λούμπτοβ (Lubtow), ὁ φονευθεὶς ὑστερώτερον κατὰ τὴν ἔξοδον τοῦ Μεσολογγίου, ὁ ἐκ Βάδης Γερμανὸς Σπὲχτ (Specht), ἀποθανὼν ἐν Ναυπλίῳ κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1824, ὁ Πολωνὸς Γερζάβσκης (Gerjawsky) καὶ ὁ Σάξων λοχαγὸς Μάνδεσλωφ (Mandesloff), χρηστὸς καὶ ἱκανώτατος ἀξιωματικός, φέρων τὸ παράσημον τοῦ Λεγεῶνος τῆς Τιμῆς[1]. Ἀρκετοὶ ἐξ αὐτῶν, κεκμηκότες ἤδη ἐκ τῶν παθημάτων καὶ τῶν στερήσεων, πάσχοντες δ' ἐκ νόσων ἢ ἐκ τραυμάτων, ἀποτεθαρρημένοι καὶ ἀπογοητευθέντες ἐκ τῆς ἀποτυχίας καὶ ἐκ τῆς ἐκδηλωθείσης ποταπῆς ἀντιζηλίας, ἐζήτησαν τὴν ἄδειαν ν' ἀπέλθουν, θεωροῦντες ἄλλως τε ὅτι, ὡς ἐκ τῆς λίαν περιωρισμένης ἀριθμητικῆς αὐτῶν δυνάμεως, οὐδὲν γενναῖον ἠδύναντο νὰ πράξουν. Ἴσως δὲ εἰς τὴν ἀπόφασίν των ταύτην συνετέλεσε καὶ ἡ δυσαρέσκεια, τὴν ὁποίαν ᾐσθάνοντο πολλοὶ ἐξ αὐτῶν διὰ τὰς τότε ἀρξαμένας πολιτικὰς ἔριδας καὶ ἀντιζηλίας, ἀπολεξάσας δυστυχῶς κατόπιν εἰς ἐμφυλίους σπαραγμούς, καὶ ἡ καταφορὰ ἣ ἐκδηλουμένη ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων ἰδίως ἀρχηγῶν κατὰ τοῦ Μαυροκορδάτου, τὸν ὁποῖον ἐξαιρετικῶς ἐσέβοντο καὶ ἐτίμων πάντες οἱ ξένοι.

Δραματικαὶ εἶναι αἱ περιπέτειαι ἐννέα ἐκ τῶν Φιλελλήνων, οἵτινες θελήσαντες ν' ἀπέλθουν εἰς τὰ ἴδια διὰ τῶν Ἰονίων νήσων καὶ διαπεραιωθέντες διὰ πλοιαρίου εἰς Κεφαλληνίαν καὶ κατόπιν εἰς Ζάκυνθον, δὲν ἐγένοντο δεκτοὶ ὑπὸ τῶν Ἀγγλικῶν ἀρχῶν τῆς Ἑπτανήσου, δυσμενῶς διακειμένων τότε πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα. Εἰς Ζάκυνθον μετὰ πολλὰ ἐπετράπη εἰς αὐτοὺς μόνον ν' ἀποβιβασθοῦν, ἐὰν ἤθελον, ἀλλὰ νὰ παραμείνουν ἐν τῷ λοιμοκαθαρτηρίῳ ὑπὸ αὐστηρὸν περιορισμόν, μέχρις ὅτου ἤθελε παρουσιασθῇ εὐκαιρία ν' ἀπέλθουν ἐκεῖθεν εἰς τὰς πατρίδας των. Πέντε ἐκ τῶν Φιλελλήνων πάσχοντες ἐδέησε νὰ ὑποταχθοῦν εἰς τὸν ἐξευτελιστικὸν τοῦτον ὅρον· ἀλλ' οἱ λοιποὶ τέσσαρες, ἤτοι ὁ Ραιμπώ, ὁ Πρῶσσος ἰατρὸς Ἔλστερ, ὁ Γάλ-

[1] Ἐκ τούτων οἱ δύο τελευταῖοι δὲν ἀναφέρονται εἰς τοὺς καταλόγους τοῦ Φορνέζη, οὐδ' ὑπάρχει ἀλλαχοῦ μνεία ἐκτὸς τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Ραιμπὼ περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι διαμονῆς των.

λος ἢ Βέλγος λοχαγὸς Χαναὶ (Hanay ἢ Hanet) [καὶ ὁ Γερμανὸς Χέλμαν (Helmann)[1] ἐπροτίμησαν, ἀντὶ τῆς προσκαίρου ἀγγλικῆς αἰχμαλωσίας, νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἕως ὅτου ἤθελε παρουσιασθῆ ἁρμοδιωτέρα διὰ τὴν παλινόστησίν των περίστασις. Οὗτοι κατώρθωσαν διὰ νυκτός, διαλαθόντες τὸν παραπλέοντα τουρκικὸν στόλον, ν' ἀποβιβασθοῦν εἰς Ἦλιδα. Ἐκεῖθεν ἠθέλησαν νὰ μεταβοῦν εἰς Τρίπολιν, ἀλλ' ἐγκαταλειφθέντες καθ' ὁδὸν ὑπὸ τῶν αἰσχρῶς ἐξαπατησάντων αὐτοὺς ἡμιονηλατῶν καὶ περιπλανηθέντες εἰς τόπους δυσβάτους καὶ ἀκατοικήτους, περιέπεσον εἰς τὰς φάραγγας τῆς Φελόης, ἐν τῷ μέσῳ συνοικισμοῦ ἀξέστων καὶ ἡμιαγρίων ὀρεινῶν, οἵτινες τοὺς περιεκύκλωσαν ἀπειλητικοί. Εἰς μάτην οἱ Φιλέλληνες ἐπεδείκνυον τὰ ἔγγραφά των καὶ ἀνέφερον τὰ ὀνόματα τοῦ Ὑψηλάντου καὶ τοῦ Μαυροκορδάτου. Οἱ ὀρεσίβιοι ἐκεῖνοι ἐφαίνοντο οὐδὲν ἐννοοῦντες, ὅτε ὁ συνοδεύων τοὺς Φιλέλληνας Ἑπτανήσιος, ὅστις ἐξετέλει χρέη διερμηνέως, ἔσχε τὴν εὐτυχῆ ἐπίνοιαν νὰ εἴπῃ αὐτοῖς ὅτι ἐπορεύοντο πρὸς τὸν Κολοκοτρώνην. Τότε αἱ διαθέσεις τῶν ἀγροίκων ἐκείνων μετεβλήθησαν εὐθὺς ὡς διὰ μαγείας. Ἔγειναν ἀμέσως εὐμενεῖς καὶ φιλόφρονες, παρέσχον εἰς τοὺς ξένους τρόφιμα καὶ συγκατετέθησαν νὰ χορηγήσουν εἰς αὐτοὺς ζῷα, διὰ νὰ μεταβοῦν εἰς τὴν ὀλίγας ὥρας ἀπέχουσαν ἐκεῖθεν Δημητσάναν. Τόσον ἦτο σεβαστὸν καὶ πανίσχυρον καὶ εἰς αὐτὰ τὰ δυσπρόσιτα ὄρη τῆς Πελοποννήσου τὸ ὄνομα τοῦ Γέρου τοῦ Μωριᾶ!

Ι΄

Παλίρροια καὶ ἄμπωτις. — Οἱ Φιλέλληνες παρὰ τῷ Κολοκοτρώνῃ. — Μελαγχολικαὶ σκέψεις. — Τὸ ἀπαίσιον ἔτος. — Οἱ ἀποσκιρτήσαντες. — Τὰ κομιτᾶτα. — Μία ἐπιστολὴ τοῦ Στάνωπ. — Τὰ σχέδια τῶν Φιλελλήνων. — Τὸ ἐν Παρισίοις κομιτᾶτον. — Ἡ εὐεργετική του δρᾶσις. — Φιλελληνισμὸς ἐν Ἀμερικῇ. — Ὁ Ἑλληνικὸς χορός. — Συμπόσιον ἐν Καλκούττῃ. — Ἡ ἰνδικὴ μετάφρασις τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. — Ἕνωσις λαῶν καὶ θρησκευμάτων. — Ὁ ἔρανος τῶν Σινῶν.

Ἀλλ' ἄν τινες τῶν Φιλελλήνων, ἀσυνήθιστοι εἰς τὴν σκληραγωγίαν τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐπαναστατικοῦ βίου, ἰδόντες μετὰ λύπης τὰ εὐγενῆ αὐτῶν ἰδεώδη προσκρούοντα κατὰ τῆς πεζῆς πραγματικότητος, ἀποδυσπετοῦντες πρὸς τὴν ὑπάρχουσαν διχόνοιαν καὶ φιλαρχίαν, ἀπεχώ-

[1] Οὐδ' αὐτὸς ἀναφέρεται εἰς τὸν κατάλογον τῶν Φιλελλήνων.

ρουν ἐνωρὶς ἐκ τοῦ σταδίου, ἄλλοι πολυαριθμότεροι τοὺς ἀνεπλήρωναν, ἀκμαῖοι, πλήρεις ζήλου, διακαιόμενοι ὑπὸ ἀγνοῦ ἐνθουσιασμοῦ, τὸ ῥεῦμα δὲ τῆς εἰς Ἑλλάδα καθόδου τῶν ἐθελοντῶν ἐξηκολούθησεν ὁλονὲν πληθυνόμενον μέχρι τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἐκρότησαν τὰ τηλεβόλα τῶν χριστιανικῶν στόλων ἐν Ναυαρίνῳ.

Καθ' ἣν ἡμέραν οἱ ἀποπλανηθέντες ἀνὰ τὰ ὄρη τῆς Πελοποννήσου Φιλέλληνες ἔφθασαν καταπεπονημένοι εἰς Τριπολιτσάν, εὗρον αὐτόθι πρὸ μικροῦ ἀφικομένους δώδεκα Εὐρωπαίους ἀξιωματικούς, νεωστὶ κατελθόντας εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ σπεύσαντας νὰ ἐμφανισθοῦν εἰς τὸν Κολοκοτρώνην, ὅστις κατέπληττε διὰ τῆς φιλοφροσύνης τῶν τρόπων του καὶ τῆς εὐφυΐας του τοὺς ξένους, τοὺς ἀναμένοντας νὰ εὕρουν ἐν αὐτῷ τραχὺν καὶ ἄξεστον κλέφτην. Ἡ θέα τῶν ἐκθαμβουσῶν τὸ πλῆθος ποικίλων χρυσοκοσμήτων στολῶν των ἐνέπνευσε τότε μελαγχολικὰς σκέψεις εἰς τὸν Ραιμπώ. «Αἱ γοητευτικαὶ ἐλπίδες, γράφει, ὑφ' ὧν κατείχοντο οἱ νεήλυδες οὗτοι, ἐπροκάλουν τὸ μειδίαμα ἡμῶν· καθότι ἕνεκα τῆς τροπῆς, τὴν ὁποίαν ἐλάμβανον τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα τοῦ μέρους ἐκείνου τῆς Ἑλλάδος, εὐνόητον ἦτο ὅτι ἔμελλον αὗται νὰ διασκεδασθοῦν ταχέως· ὅτι τὰ σειρήτια ἐκεῖνα τὰ τιμαλφῆ καὶ αἱ λαμπραὶ ἐπωμίδες, εἰς τὰς ὁποίας ὤφειλον παροδικήν τινα ὑπόληψιν, ἔμελλον νὰ περιπέσουν εἰς χεῖρας πλανοδίου πωλητοῦ πρὶν μαυρισθοῦν ἐκ τοῦ καπνοῦ τοῦ στρατοπέδου, καὶ πρὶν ἢ ὁ κονιορτὸς ἀμαυρώσῃ τὴν λάμψιν των. Καὶ τοὺς ἐφανταζόμεθα τὴν ἡμέραν καθ' ἣν, ἀφοῦ ἤθελον ἀντικαταστήσει διὰ τοῦ πελοποννησιακοῦ τσαρουχίου τὸ δερμάτινον μέχρι γόνατος ὑπόδημα καὶ διὰ τῆς κατερρακωμένης κάπας τὸν ἐκ τῶν ἐργοστασίων τοῦ Στάουβ προερχόμενον κομψὸν μανδύαν, νέοι ἄσωτοι υἱοὶ θὰ ἐπέστρεφον εἰς τὴν πατρίδα των, διὰ νὰ προσθέσουν τὴν ἔκφρασιν τῆς λύπης των εἰς τὰ παράπονά τινων ἐκ τῶν προαπελθόντων, ὅπως ὑποστηρίξουν τὰς λοιδορίας τοῦ Π... διὰ στοχασμῶν δυσμενῶν καὶ διὰ κρίσεων παρακεκινδυνευμένων περὶ ὁλοκλήρου ἔθνους συλλήβδην». Καὶ ἐπάγεται ἐν ὑποσημειώσει: «Αἱ τότε παρ' ἡμῶν γενόμεναι ἀνωτέρω σκέψεις δὲν ἐβράδυναν νὰ πραγματοποιηθοῦν, μὲ τὴν διαφορὰν ὅμως ὅτι μετὰ τριῶν μόλις μηνῶν πάροδον οἱ πλεῖστοι τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἐνταῦθα ἀπωλέσθησαν ἐκ τῆς ἀποθαρρύνσεως καὶ τῶν στερήσεων. Ἐν γένει τὸ ἔτος 1823, ἐποχὴ ἀταξίας καὶ ἀναρχίας ἐν Ἑλλάδι, ὑπῆρξεν ὀλέθριον εἰς τοὺς εὑρισκομένους αὐτόθι ξένους».

Ἡ τελευταία αὕτη παρατήρησις τοῦ εὐσυνειδήτου φιλέλληνος εἶναι ὀρθή. Ὄντως ἕνεκα τῶν περιπετειῶν, τῆς ἀποκαρτερήσεως, τῆς ἀθυμίας καὶ τῶν ἠθικῶν περισπασμῶν, ἕνεκα τῆς ἐν Ἑλλάδι οἰκτρᾶς

τότε ἐσωτερικῆς διαπάλης, ἴσως δὲ καὶ διὰ λόγους κλιματολογικούς, τὸ ἔτος 1823 ὑπῆρξεν ἀπαίσιον εἰς τοὺς ἀγωνιζομένους Φιλέλληνας, ἡ χρονολογία δὲ αὕτη συχνάκις ἀπαντᾷ εἰς τὴν περὶ τοῦ θανάτου ἑκάστου αὐτῶν σημείωσιν. Ἀλλ' ἐκ τῶν ἀνωτέρω σκέψεων τοῦ Ραιμπῶ συνάγεται πρὸς τούτοις καὶ τοῦτο, τὸ καὶ ἄλλοθεν γνωστόν, ὅτι ἐὰν ὑπῆρξαν Φιλέλληνες πιστοὶ ἕως τέλους παραμείναντες πρὸς τὸ εὐγενὲς ἰδεῶδες, ὑπὲρ οὗ προσῆλθον νὰ θυσιάσουν καὶ αὐτὴν τὴν ὕπαρξίν των, ὑπῆρξαν καί τινες, εὐαριθμότατοι εὐτυχῶς καὶ ἐπὶ δακτύλοις μετρούμενοι, οἵτινες ἐκ καιρικῶν περιστάσεων δυσαρεστηθέντες καὶ ἐκ λόγων προσωπικῶν γνωσιμαχήσαντες, ἀπηρνήθησαν βραδύτερον τὰς φιλελληνικὰς αὐτῶν ἀρχὰς καὶ τόσον ἐγένοντο τοῦ παρελθόντος αὐτῶν ἐπιλήσμονες ὥστε δὲν ὤκνησαν καὶ εἰς ὀνειδισμοὺς νὰ κατέλθουν κατὰ λαοῦ ἀτυχοῦς, οὗτινος τὰ παραπτώματα ἐπιεικῶς ἔπρεπε νὰ κρίνωνται, ἀφοῦ ἦσαν προϊόντα τῆς φρικώδους ὑπὸ τὸν βάρβαρον καὶ μακραίωνος δουλείας, ἧς τὸν ζυγὸν ἡρωϊκῶς ἠγωνίζετο ν' ἀποσείσῃ.

Πλὴν αἱ τοιαῦται μεμονωμέναι ἀποσκιρτήσεις οὐδόλως ἐπηρέασαν τὴν ἐν Εὐρώπῃ κοινὴν γνώμην, ἥτις ἐξηκολούθησε παρέχουσα σθεναρὰν τὴν ἑαυτῆς συνδρομὴν εἰς τὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα, προσκτωμένη καθ' ἑκάστην νέους καὶ πολυτίμους προσηλύτους καὶ ἀρωγούς. Πυρετώδης καὶ ἀποτελεσματικὴ ἦτο ἰδίως ἡ ἐνέργεια τῶν εἰς διάφορα τῆς Εὐρώπης κέντρα ἱδρυομένων κομιτάτων. Οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὰ ἀείμνηστοι ἄνδρες, πρὸς οὓς ἡ Ἑλλὰς ὀφείλει ἄῖδιον εὐγνωμοσύνην, ἐσκέπτοντο οὐ μόνον περὶ τοῦ παρόντος, ἀποστέλλοντες πάντα τὰ πρὸς εὐόδωσιν τοῦ ἀγῶνος χρήσιμα βοηθήματα, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ μέλλοντος, προσπαθοῦντες νὰ παιδαγωγήσουν δεόντως τὸν τεταλαιπωρημένον λαόν, τὸν ἐξερχόμενον ἐκ τοῦ ζόφου τῆς μουσουλμανικῆς δουλείας, καὶ νὰ τὸν καταστήσουν διὰ τῆς καταλλήλου ἐκπαιδεύσεως ἄξιον τοῦ δώρου τῆς ἐλευθερίας. Τὰς προθέσεις καὶ τὴν ἐνέργειαν τῶν κομιτάτων τούτων συνοψίζει μία τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἄγγλου συνταγματάρχου Λέστερ Στανχὼπ (Leicester Stanhope), ἣν διὰ τοῦτο τὴν παραθέτομεν ὁλόκληρον, ὡς χαρακτηριστικὴν τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν σκέψεων, ὑφ' ὧν διείπετο ὁ ἐν Εὐρώπῃ φιλελληνισμὸς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ὁ Στανχὼπ κατήρχετο εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1823, ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ ἐν Λονδίνῳ Φιλελληνικοῦ Κομιτάτου, ὅπως μελετήσῃ ἐγγύθεν τὰ πράγματα, διερχόμενος δὲ ἐξ Ἑλβετίας, συνενοήθη μετὰ τῶν αὐτόθι Φιλελλήνων περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἀποστολῆς του. Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιστολή, ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν ἐν Ἀγγλίᾳ Μπόουριγκ (Bowring), ἐστάλη ἐκ Βέρνης, ὑπὸ χρονολογίαν 10 Ὀκτωβρίου 1823, ἔχει δ' ὡς ἑξῆς:

«Ἔφθασα ἐνταῦθα ἐκ Ζυρίχης τὴν 8 Ὀκτωβρίου. Παρεκάλεσα τὸν κ. Χίρζελ (Hirzel), μέλος τοῦ κομιτάτου, ὅπως ὑποβάλω αὐτῷ ἐρωτήματά τινα, ἅτινα εἶχον πρὸς αὐτὸν ἀπευθύνει. Τὴν αὐτὴν ἑσπέραν ἐγένετο συνεδρίασις, ἀπηρτίζετο δὲ τὸ σωματεῖον ὡς ἑξῆς: ἐκ τοῦ προέδρου κ. Χίρζελ, γραμματέως ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀστυνομίας (τῆς Κυβερνήσεως τοῦ καντονίου) καὶ τῶν μελῶν, κ. κ. Φαὶστ (Foest) καθηγητοῦ, γενικοῦ γραμματέως τοῦ ἀνωτάτου δικαστηρίου καὶ μέλους τοῦ ἰδιαιτέρου συμβουλίου, Φαίστ, ταγματάρχου, Χὲσς (Hess) ἱερέως παρὰ τῷ ναῷ τῶν ὀρφανῶν, Χόττιγκερ (Hottinger) καθηγητοῦ, δόκτωρος Χὰνς Λαῖχερ (Loeher) κλπ. Τὰ ζητήματα ἐτέθησαν παρὰ τοῦ προέδρου, ὅστις μὲ προσεκάλεσε τότε νὰ ἐξηγήσω τὸν σκοπὸν ἑκάστου μέτρου, κατόπιν δὲ προσεκλήθησαν πάντα τὰ μέλη νὰ γνωμοδοτήσουν. Ἀφοῦ τὰ μέτρα ἐπεδοκιμάσθησαν, παρεκλήθην νὰ εἴπω τί ἐπ' αὐτῶν ἔπραξε τὸ ἀγγλικὸν κομιτᾶτον καὶ τί διενοεῖτο νὰ πράξῃ. Ἀπήντησα ὅτι τὸ ἐν Λονδίνῳ κομιτᾶτον συνέκειτο ἐξ ἐπιστημόνων, ἐκ μελῶν τοῦ Κοινοβουλίου, ἐκ στρατιωτικῶν, ἐξ ἐμπόρων, ἐξ ἀνδρῶν ἐν γένει τὰ μάλα τιμωμένων ἐν Ἀγγλίᾳ. Ἀνέφερα τὰ ὀνόματα τοῦ Βένθαμ (Bentham), τοῦ Ἔρσκιν (Erskine), τοῦ Μακίντος (Mackintosh), τοῦ Χιοὺμ (Hume), τοῦ Χομπχάουζ (Hobhouse) καὶ τοῦ Ρῶσσελς (Russels). Προσέθηκα ὅτι σκοπὸς τοῦ Κομιτάτου ἦτο νὰ παράσχῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὰ φῶτα· ὅτι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐξεδήλωσεν αὐτὸ τὰς ἀτομικάς του γνώμας, κατέστησε δὲ γνωστὰς τὰς συμφορὰς καὶ ἡρωϊκὰς πράξεις τοῦ ἔθνους ἐκείνου, ἃς ἐθεώρει ἱκανὰς νὰ ἐξεγείρουν ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν κοινὴν γνώμην τῆς Εὐρώπης καὶ νὰ καταστείλουν πρὸς τούτοις τοὺς ἐναγεῖς σκοποὺς τῆς τυραννίας καὶ τῆς φιλοδοξίας· ὅτι ὡς πρὸς τοῦτο εἶχεν ἴσως ἐν μέρει εὐδοκιμήσει· ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει μέτρα εὐνοϊκώτερα εἶχον ληφθῆ ἐν πρώτοις παρὰ τῆς Βρεττανικῆς Κυβερνήσεως, ἥτις προσφάτως παρέσχε πρὸς καταφυγὴν νῆσόν τινα εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ἀφ' οὗ ἐξέφρασα τὸν θαυμασμόν μου διὰ τὰς γενομένας ὑπερ αὐτῶν χρηματικὰς συνεισφοράς, παρετήρησα ὅτι ὁ συνταγματάρχης Γόρδων κατέβαλεν 20,000 λιρῶν περίπου· ὅτι ὁ λόρδος Βύρων εἶχεν ἀφιερώσει ὑπὲρ αὐτῶν τὴν μεγαλοφυΐαν καὶ τὴν περιουσίαν του· ὅτι οἱ Κουάκεροι μετὰ τῆς συνήθους αὐτοῖς ἐλευθεριότητος εἶχον συνάξει 80,000 λιρῶν καὶ ὅτι τὸ ποσὸν τοῦ δημοσίᾳ ἐνεργουμένου ἐράνου ὑπὸ τοῦ Φιλελληνικοῦ Κομιτάτου ηὔξανε καθ' ἑκάστην.

»Εἶπον ἐν τέλει ὅτι τὸ Κομιτᾶτον σφόδρα ἐνδιεφέρετο νὰ ἐκπαιδεύσῃ τοὺς Ἕλληνας, διότι ἐκ τούτου ἔμελλε νὰ προκύψῃ δι' αὐτοὺς ἡ

ἐλευθερία καὶ ἡ ἰσχύς· ὅτι ὁ ἀξιότιμος κ. Βένθαμ, ἀείποτε ἐμφορούμενος ἐκ πνεύματος φιλανθρωπίας, πάσας αὐτοῦ τὰς ἡμέρας καὶ τὰς νύκτας κατέτριβεν ἀσχολούμενος εἰς μελέτας καὶ γράφων περὶ τοῦ διοργανισμοῦ τῆς πατρίδος τοῦ Λεωνίδα, συντάττων δὲ χάριν αὐτῆς κώδικα νόμων κατάλληλον· ὅτι οἱ Ἄγγλοι συγγραφεῖς εἶχον κηρυχθῆ ὑπὲρ τοῦ ἔθνους ἐκείνου· ὅτι ὁ περιοδικὸς τύπος τοῦ Λονδίνου, καθὼς καὶ τοῦ Ἐδιμβούργου, θερμῶς συνηγόρουν ὑπὲρ αὐτοῦ, ἰδίως δὲ ὁ πρῶτος, ὅστις ἰδιαιτέρως συνίστα εἰς τὸ Κομιτᾶτον νὰ προμηθεύσῃ εἰς τοὺς Ἕλληνας πάντα τὰ μέσα πρὸς ἀπόκτησιν γνώσεων· ὅτι εἶχεν ἀποστείλει αὐτοῖς λιθογραφικὸν πιεστήριον καὶ ἄλλα εἴδη, ἤλπιζε δὲ νὰ μάθῃ μετ' ὀλίγον ὅτι τ' ἀντικείμενα ταῦτα ἐχρησίμευσαν πρὸς διάδοσιν τῶν φώτων· ὅτι τὸ Κομιτᾶτον, καθὼς καὶ οἱ Κουάκεροι, προὐτίθεντο νὰ πέμψουν ἐκεῖ καθηγητάς· ὅτι ἐξεπαιδεύοντο ἤδη δύο νέοι Ἕλληνες εἰς τὴν ξένην ἑταιρείαν σπουδῶν καὶ ὅτι, καθὰ ἐπιστεύετο, εἶχον ἤδη ἱδρυθῆ εἰς τὴν πατρίδα των τρία σχολεῖα κατὰ τὸ Λαγκαστριανὸν σύστημα· ὅτι ὁ κ. Βένθαν μὲ εἶχεν ἐπιφορτίσει ν' ἀποστείλω αὐτῷ δύο νεαροὺς καὶ εὐφυεῖς Ἕλληνας, ὅπως ἐκπαιδεύσῃ αὐτοὺς καὶ τοὺς μεταχειρισθῆ κατόπιν πρὸς διάδοσιν τῶν φώτων· ὅτι τὸ Κομιτᾶτον ἔμελλε νὰ ἐξαποστείλῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα πλεῖστα στοιχειώδη συγγράμματα περὶ ἀνατροφῆς, περὶ ἐπιστημῶν, περὶ γεωργίας περὶ στρατιωτικῆς τέχνης, ἀναλογιζόμενον δὲ εὐλόγως ὅτι ὁ ἀναγεννώμενος ἐκεῖνος λαὸς δὲν ἠδύνατο νὰ συνταχθῆ καὶ νὰ προοδεύσῃ ἄνευ τῆς ἐν τῷ στρατῷ πειθαρχίας, ηὔχετο ἀείποτε ὑπὲρ τῆς ἐμπεδώσεως αὐτῆς· πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον εἶχε πέμψει πρὸς αὐτὸν ἀξιωματικοὺς τοῦ μηχανικοῦ, τοῦ πυροβολικοῦ, τοῦ πεζικοῦ καὶ τοῦ ἱππικοῦ, καθὼς καὶ ἕνα πυροτέχνην καὶ πολλοὺς μηχανικοὺς διὰ τὴν κατασκευὴν πολεμικῶν ἀντικειμένων, οἷον ὅλμων, κιλλιβάντων, ὅπλων, πυραύλων, βομβῶν συστήματος Σράπνελ, πυρίτιδος κλπ.

»Ἡ τοιαύτη διασάφησις περὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἐν Λονδίνῳ κομιτάτου ἐφάνη εὐαρεστήσασα τὴν ὁμήγυριν.

»Εἰς προσοχῆ μου ἐπιστολὴν θὰ σᾶς ἀναφέρω περὶ τοῦ σχεδίου τῆς ἐγκαταστάσεως ἐν Ἑλλάδι τοῦ ἐν Ἑλβετίᾳ ἰσχύοντος στρατιωτικοῦ συστήματος, καθὼς καὶ περὶ τῶν συνεντεύξεών μου μετὰ τοῦ κ. Φέλλεμπεργ (Fellemberg) καὶ τοῦ κόμητος Καποδιστρίου.

»Ἀνεῦρον ἱκανὸν ἐκπαιδευτήν, τὸν δόκτωρα Χάχελε (Hahele) φημίζεται ὡς λίαν ἐλευθερόφρων καὶ φιλανθρωπότατος, εἶναι εἰδήμων τῶν τε ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων γλωσσῶν καὶ ἐγκρατὴς τῶν ἐπιστημῶν, θερμὸς δὲ ὀπαδὸς τοῦ Πεσταλότση. Τοῦ ἔγραψα ἐκ Σὺρ (Chur), ἐκφράζων αὐτῷ τὴν ἐπιθυμίαν τὴν ὁποίαν εἶχα ὅπως τοῦ

ἀνακοινώσω τὴν γνώμην μου περὶ τοῦ τελεσφορωτέρου μέτρου πρὸς διάδοσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως εἰς τοὺς Ἕλληνας, καὶ περὶ τῆς ἰδιότητος ὑπὸ τὴν ὁποίαν θὰ ἐπεθύμει καὶ αὐτὸς νὰ συμμετάσχῃ».

Μαρτύριον περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι εὐεργετικῆς δράσεως διαφόρων κομιτάτων τῆς Δύσεως ἀποτελεῖ καὶ ἡ ἐν ἰδιαιτέρῳ φυλλαδίῳ δημοσιευθεῖσα ἔκθεσις τοῦ ἰατροῦ Μπαγὶ (Bailli), φιλέλληνος ἐπιστήμονος, ὅστις ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ ἐν Παρισίοις κομιτάτου μετὰ τοῦ ἀνε-

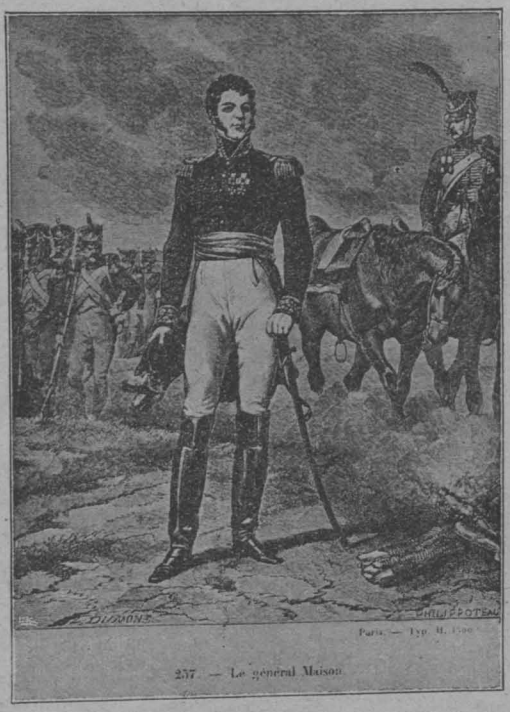

Ο ΣΤΡΑΤΑΡΧΗΣ ΜΑΙΖΩΝ.

ψιοῦ καὶ ἀκολούθου του, ἰατροῦ ἐπίσης, Μπλονδὼ (Blondeau), ὅπως παράσχῃ εἰς τοὺς ἀγωνιζομένους Ἕλληνας τὴν ἐπιστημονικήν του συνδρομήν. Ἀπευθύνεται ἡ ἐν λόγῳ ἔκθεσις, ἢ λογοδοσία, πρὸς τὸ κομιτᾶτον, ἀποτελούμενον ἐκ τῶν ἑξῆς διασήμων· τότε ἐν Γαλλίᾳ, τοῦ Α. Ἀνδρὲ (André), τοῦ ὑποκόμητος Σατωβριάνδου, τοῦ δουκὸς Σοαζὲλ (de Choiseul), τοῦ Κοττιὲ (Cottier), τοῦ δουκὸς Δαλβὲρ (Dalberg), τοῦ Βενιαμὶν Δελεσσὲρ (Delessert), τοῦ κόμητος Ματθαίου Δουμᾶ, τοῦ Ἐϋνάρδου, τοῦ Ἀμβροσίου Φιρμίνου Διδότου,

τοῦ δουκὸς Φὶτζ Τζαίιμς (Fitz-James), τοῦ στρατηγοῦ κόμητος Μαυρικίου Ζεράρ (Gérard), τοῦ κόμητος Εὐγενίου δ' Ἀρκοὺρ (d'Harcourt), τοῦ κόμητος Ἀλεξάνδρου δὲ Λαβὸρδ Λαφὶτ (de Laborde Lafitte), τοῦ Λαινὲ δὲ Βιλλεβὲκ (Lainé de Villevêque), τοῦ κόμητος Ἀλεξάνδρου δὲ Λαμὲθ (de Lameth), τοῦ δουκὸς δὲ λὰ Ροσφουκὼ Λιαγκοὺρ (de Larochefoucauld-Liancourt) τοῦ κόμητος δὲ Λαστερὶ (Lasteyrie), τοῦ Καζιμίρου Περιέ, τοῦ κόμητος Σαὶντ-Ὠλαὶρ (de Saint-Aulaire), τοῦ κόμητος Σεβαστιάνη, τοῦ βαρώνου δὲ Στάελ, τοῦ Τερνὼ (Ternaux), τοῦ Βιλμαὶν (Villemain) καὶ τοῦ γραμματέως Ἀλφόνσου Μαχὺλ (Mahul)· ἀναφέρει δὲ ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἔλαβεν ἐξ αὐτοῦ τὰς ἑπομένας παροχάς: α΄) τρόφιμα πρὸς συντήρησιν στρατοῦ ἐξ ἑξακισχιλίων ἀνδρῶν ἐπὶ δύο ἔτη, β΄) πολεμεφόδια πάμπολλα, γ΄) ὑλικὸν διὰ τὴν ἐνδυμασίαν καὶ τὸν ἐξοπλισμὸν χιλιάδων ἀνδρῶν τακτικοῦ στρατοῦ, δ΄) ἥμισυ περίπου ἑκατομμύριον φράγκων, ὅπερ διετέθη διὰ τὰς ὑπηρεσίας τοῦ στόλου καὶ τοῦ στρατοῦ, ε΄) τὴν ἰατρικὴν συνδρομήν, εἰς ἣν ἡ Ἑλλὰς ὀφείλει, καθ' ἃ ὁ εἰρημένος ἐπιστήμων βεβαιοῖ, τὴν διατήρησιν καὶ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἑνὸς τετάρτου τοὐλάχιστον ἐκ τοῦ ὁλικοῦ πληθυσμοῦ της. Κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐν Ἑλλάδι διαμονῆς των ὁ Μπαγὶ καὶ ὁ Μπλονδὼ ἐπεσκέφθησαν καὶ ἐνοσήλευσαν περὶ τοὺς τριακοντακισχιλίους ἀσθενεῖς.

Οὐδ' ὑστέρει ὁ φιλελληνισμὸς καὶ πέραν τοῦ Ἀτλαντικοῦ, παρὰ τῷ γενναίῳ ἀμερικανικῷ λαῷ, ὅστις διὰ μεγαλουργημάτων καὶ αὐτὸς ἐπιτελέσας τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ ἀναγέννησιν, ἔκτοτε δὲ ὀργῶν πρὸς πᾶσαν πρόοδον, μετὰ ζωηρᾶς ἀπέβλεπε συμπαθείας πρὸς τὸν ἁπανταχοῦ ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας. Τὴν ἔντασιν τοῦ ἐν ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτείαις φιλελληνισμοῦ ἀπεικονίζει χαρακτηριστικώτατα περιγραφὴ ἑορτῆς γενομένης ἐν Βαλτιμόρῃ τῆς Ἀμερικῆς κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1824, δημοσιευθεῖσα εἰς τὰ τότε ἐν Μεσολογγίῳ ἐκδιδόμενα ***Ἑλληνικὰ Χρονικά,*** τὴν ὁποίαν ἐπιτραπήτω ἡμῖν νὰ παραθέσωμεν ὡς ἀξιοπερίεργον καὶ διὰ τὸ δημοσιογραφικὸν ὕφος καὶ τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῆς ἐποχῆς:

«Μεταξὺ τῶν παρευρεθέντων εἰς τὸν ἐν Βαλτιμορίῳ ἑλληνικὸν χορόν, εἷς εἶνε καὶ ὁ στρατηγὸς Δεβερώ, ὁ ἐκ τῆς Κολομβίας, καὶ ὁ κύριος Μουράτ, υἱὸς τοῦ ἐσχάτου βασιλέως τῆς Νεαπόλεως.

»Ἐμβαίνων τις εἰς τὴν πρώτην αἴθουσαν (κάμεραν), ἔβλεπε παρευθὺς ἕνα μεγαλοπρεπῆ σταυρὸν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἐσχηματισμένον ἀπὸ διαφανῆ φῶτα καὶ ἱστάμενον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ δυτικοῦ τῆς αἰθούσης μέρους. Ὁλόγυρα εἰς τὸν σταυρὸν ἦσαν περι-

γεγραμμένοι οἱ ἔνδοξοι τοῦ Κωνσταντίνου λόγοι: «Ἐν τούτῳ τῷ σημείῳ νίκᾳ». Ἀντικρὺ τοῦ σταυροῦ ἐστέκετο εἰς μαρμάρινον ὑποστήριγμα ὁ ἀνδριὰς τοῦ Μπότσαρη, τοῦ ἥρωος τῆς Ἑλλάδος, ὁ ὁποῖος ἐσχάτως πολεμῶν ἐν σῶμα Ὀθωμανῶν, ἐνδόξως ἐφονεύθη. Ὁλόγυρα εἰς τοὺς τοίχους ἦσαν γεγραμμένα τὰ ὀνόματα τῶν παλαιῶν καὶ νέων Ἑλλήνων, οἵτινες διεφημίσθησαν διὰ τὰς πρὸς τὴν πατρίδα των ἐκδουλεύσεις· ἐν δὲ τῷ μέσῳ τοῦ ἐδάφους ἐφαίνετο ἡ λύρα τῆς Ἑλλάδος καὶ τριγύρωθεν ὡς ἐν κύκλῳ ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη: «Τὴν 25 Μαρτίου 1821, ἡμέραν τῆς διακηρύξεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας».

»Μετὰ τὰς ἑπτὰ ἥμισυ ὥρας, πρὶν εἰσέτι ὁ χορὸς ἀνοιχθῇ, ἐκάθισε πρὸς ἀριστερὰν τοῦ ἀνδριάντος ὁ κ. Κάρολος Καρατών, ἀνὴρ ὀγδοήκοντα ἓξ ἐτῶν καὶ ὁ μόνος εἰσέτι ζῶν ἐκ τῶν τριῶν ἐπισήμων, οἵτινες ἐσταθησαν οἱ ἀρχηγοὶ τῆς διακηρύξεως τῆς ἀνεξαρτησίας, διὰ νὰ στεφανώσῃ τὸν Μπότσαρην. Πρὸς δὲ ἀριστεράν του ἐστάθη ὁ κ. Ἰονσών, ὑποχιλίαρχος τοῦ Βαλτιμορίου.

»Ἐνῷ οἱ ἐπιστάται εἰσήρχοντο ἀνὰ δύο εἰς τὴν αἴθουσαν, ἡ μουσικὴ ἔψαλλε τὸ θούριον ᾄσμα τοῦ Οὐβάσιγκτον, ἐπροπορεύετο δὲ παῖς τις Ἕλλην, ὀνομαζόμενος Γεώργιος Καλβοκορέσης ἐκ Χίου, ὅστις, ἀφοῦ οἱ ἐξάδελφοί του ἐφονεύθησαν εἰς Χίον, οὗτος πιασθεὶς μετὰ τῶν γονέων του καὶ μὲ δύο ἀδελφάς του αἰχμάλωτος, ἐφέρθη εἰς Σμύρνην· ἀπελευθερώσας δὲ αὐτὸν εἷς ἐκ τῶν ἐκεῖ προξένων, τὸν ἔστειλεν εἰς ἓν πλοῖον τοῦ Βαλτιμορίου, εὑρισκόμενον εἰς τὸν λιμένα, καὶ οὕτω κατήντησε νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν πόλιν ταύτην. Παρουσιασθεὶς οὗτος λοιπὸν μὲ τὰ ἐνδύματα τοῦ τόπου του, ἐβάστα εἰς χεῖρας στέφανον ἀπὸ δάφνην· πρὸς δὲ ἀριστεράν του ἐστέκετο παιδίον Ἀμερικανὸν τῆς αὐτῆς περίπου ἡλικίας. Ὅταν δ' ἔφθασεν ἡ ὥρα τῆς λιτανείας, ὁ κ. Κάρολος ἐσηκώθη ὄρθιος, ἡ μουσικὴ ἔπαυσεν, ὁ δὲ στέφανος ἐγχειρισθεὶς παρὰ τοῦ παιδὸς εἰς τὸν στρατηγὸν Χάσπερ, τὸν πρῶτον ἐκ τῶν ἐπιστατῶν, ἐδόθη παρ' αὐτοῦ εἰς τὸν κ. Κάρολον, οὗτος δὲ παραλαβὼν αὐτὸν ἐξεφώνησε μίαν ὁμιλίαν.

»Ἡ δευτέρα αἴθουσα ἦτο περιενδυμένη μὲ μεγάλην σκηνήν, ἔχουσαν τὰ χρώματα τῆς πολεμικῆς θαλασσίου σημαίας καὶ θεμένην μὲ τρόπον ὅπου ἐσκέπαζε καὶ ἐστόλιζε τὸν τοῖχον καὶ τὸν θόλον. Εἰς τὸ ἔδαφος ἀπέναντι τῆς ὀρχήστρας ἐφαίνετο εἰς διαφανὲς ὁ Μπότσαρης διασκορπίζων τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον, βαστῶν εἰς χεῖρας τὴν σημαίαν τοῦ σταυροῦ καὶ ὁδηγῶν καὶ ἐνθαρρύνων τοὺς στρατιώτας του, οἱ ὁποῖοι ἔτρεχον ἀπ' ὀπίσω του, καταφρονοῦντες τῶν ὀρεινῶν τοποθεσιῶν τὸ δύσβατον. Πλέον χαμηλὰ ἦσαν τυπωμένοι μὲ μεγάλους χαρακτῆρας, περικυκλωμένους ἀπὸ στέφανον δάφνης καὶ

κυπαρίσσια, λόγοι τινὲς συνθεμένοι ἐπὶ τούτου παρὰ τοῦ κυρίου Ι. Χ. Β. Λατρόμη. Τότε ὁ κύριος Κάρολος ἔβαλε τὸν στέφανον ἐπάνω εἰς τὸν ἀνδριάντα τοῦ Μπότσαρη, ἡ δὲ σάλπιγξ ἔψαλλε τὴν ***πρόσκλησιν τῆς νίκης***. Μετὰ τὸ στεφάνωμα, ὁ κ. Φρίκ, εἷς τῶν ἐπιστατῶν, διεσκόρπισε μίαν ᾠδήν, συνθεμένην παρὰ τοῦ ἰδίου δι' αὐτὴν τὴν περίστασιν, ἡ δὲ μουσικὴ ἔψαλλε τὴν ἐλευθερίαν τῆς Κολομβίας. Μετὰ τοῦτο λαβὼν ὁ στρατηγὸς Χάσπερ ἐκ τῆς χειρὸς τὸν ῥηθέντα παῖδα Καλβοκορέσην καὶ παρρησιάσας αὐτὸν εἰς τὴν συνέλευσιν, ἔλαβε τὴν ἄδειαν νὰ ὁμιλήσῃ ἀρκετοὺς ὑπὲρ Ἑλλήνων λόγους, δι ὧν πάντας ἐκίνησεν εἰς συμπάθειαν. Ἀπὸ τὸ ἓν μέρος ὅλων τούτων τῶν παρισταμένων ἵστατο ἡ σημαία τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ δὲ τὸ ἄλλο ἡ τῶν Ἡνωμένων Ἐπαρχιῶν· πλησίον τῆς πρώτης ἦτο ἡ σημαία τῆς Κολομβίας καὶ ἀκολούθως εἰς τὰ πέριξ πολλαὶ ἄλλαι μεγαλοπρεπεῖς σημαῖαι τῶν διαφόρων πολεμικῶν τῆς πόλεως σωμάτων. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς αἰθούσης ἦσαν τοποθετημένα κατὰ γραμμὴν διάφορα πολεμικὰ τρόπαια, φέροντα ἐπὶ κορυφῆς τῆς ἐλευθερίας τὰ σύμβολα· κύκλωθεν δὲ ὅλων αὐτῶν ἦτο γεγραμμένον: «Ubi libertas ibi patria».

Διὰ νὰ πιστωθῇ δὲ ὅτι οὐδεμία σχεδὸν χώρα ἐκ τῶν ὁπωσδήποτε διατελούσῶν εἰς συγχρώτισιν μετὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἔμεινεν ἀπρόσβλητος ἐκ τοῦ φιλελληνικοῦ πυρετοῦ, σημειοῦμεν καὶ τοῦτο, ὅτι καὶ ἐν Καλκούτᾳ ὑπῆρχε Φιλελληνικὴ Ἑταιρεία, ἥτις κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰανουαρίου τοῦ 1825 ἐπανηγύρισε διὰ συμποσίου τὰς κατὰ θάλασσαν νίκας τῶν Ἑλλήνων. Μέλη τῆς ἑταιρείας ἦσαν καὶ ἀρκετοὶ ἐγχώριοι Ἰνδοί, οἵτινες, ἐνθουσιασθέντες ἐκ τῶν ἔργων τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, ἐπόθησαν νὰ διδαχθοῦν τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους· πρὸς τοῦτο δὲ Ἀμερικανός τις, ὀνόματι Μύλλερ, μετέφρασεν ἰνδιστὶ τὸν Ἑλληνικὴν Ἱστορίαν τοῦ Γολδσμίθ, διὰ τὴν δημοσίευσιν δὲ τῆς μεταφράσεως ἐγένοντο ἀμέσως πάμπολλοι συνδρομηταί, ἐν οἷς καὶ ὁ νεώτατος υἱὸς τοῦ περιφήμου Τίπο-Σαχίπ, τοῦ τελευταίου Σουλτάνου τῆς Μυσόρης, τοῦ δοξασθέντος διὰ τὴν κατὰ τῶν Ἄγγλων ἀνένδοτον αὐτοῦ ἀντίστασιν.

Ὁ φιλελληνισμὸς συνέδεε πρὸς ἀλλήλους δι' εὐγενοῦς δεσμοῦ λαοὺς ἀπώτατα ζῶντας καὶ προσήγγιζε διὰ τῆς ἀγαθοεργίας τὰ πρὸς ἄλληλα ἀντικείμενα θρησκεύματα. Ὁ καθολικώτατος Σατωβριάν, ὁ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ Κλήρου ἡγεμονεύων Κάρολος ὁ Ι΄, αὐτὸς ὁ ἀρχηγὸς τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ὁ ἀγαθὸς Πάπας Πίος ὁ Ζ΄, ὅστις, καίπερ πιεζόμενος ὑπὸ τῆς Διπλωματίας, προσεπάθει νὰ φανῇ ὁπωσδήποτε χρήσιμος εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἡμιλλῶντο πρὸς τοὺς Κουακέρους τῆς Ἀγγλίας καὶ πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτας τῆς Οὐεστφαλίας, τῶν

ὁποίων ὁ Ραβῖνος Ἔλβιγκ προεκάλει διὰ δημοσίων ἐπικλήσεων τοὺς ἐράνους ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀγῶνος. Εἰς Καλκούτταν δέ, ἐν ᾧ ἐνηργεῖτο ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ συνεισφορὰ ὑπὸ τῆς προρρηθείσης φιλελληνικῆς ἑταιρίας, Σῖναί τινες ἔμποροι, εὑρισκόμενοι ἐκεῖ καὶ μαθόντες περὶ τίνος ἐπρόκειτο, μετὰ πολλῆς προθυμίας κατέβαλον καὶ αὐτοὶ γενναῖα σχετικῶς ποσά.

Τοιαύτη ἦτο ἡ δύναμις καὶ τοιαύτη ἡ δόξα τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην!

ΙΑ΄

Εἰσβολὴ τοῦ ἐχθροῦ. — Αἱ κηλῖδες τοῦ ἀγῶνος. — Δόγοι μεγαλόψυχοι. — Ὁ μυστηριώδης κυνηγός. — Ὁ ὄρθρος τῶν Χριστουγέννων. — Ἡ ἔφοδος. — Θάνατος Νόρμαν καὶ ἄλλων Φιλελλήνων. — Δρᾶσις ἐν Μεσολογγίῳ. — Τὰ τυπογραφεῖα ἐν Ἑλλάδι. — Ἔκδοσις καὶ διάδοσις ἐφημερίδων. — Εἰκονογραφημένον περιοδικόν. — Πυροβολικὸν καὶ πυροτεχνουργεῖον. — Οἱ ἀξιωματικοί. — Οἱ Σουλιῶται καὶ αἱ ῥήξεις. — Ὁ φόνος ἑνὸς Φιλέλληνος. — Ἡ ἐντύπωσις. — Τὰ συστατικὰ τῆς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου. — Καὶ ἄλλοι θανόντες.

Εἰς τὸ Μεσολόγγιον ὁ Μαυροκορδᾶτος ἀνεδείχθη στρατηγικώτερος. Ὁ ἐχθρός, θρασυνθεὶς μετὰ τὴν ἀτυχῆ ἔκβασιν τῆς ἐκστρατείας τῶν Ἑλλήνων εἰς Ἤπειρον καὶ τὴν ἐν Πέτᾳ φθοράν, εἰσέβαλεν εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν, ὑπερνικῶν τὴν ἀντιτασσομένην αὐτῷ ἀσθενῆ ἀντίστασιν. Οἱ δύο πασάδες, ὁ Ὀμὲρ Βρυώνης καὶ ὁ Κιουταχῆς, παρηκολουθοῦντο δυστυχῶς καὶ ὑπὸ συμμάχων Ἑλλήνων, ὑπὸ τῶν Ἀκαρνάνων ὁπλαργηγῶν, Βαρνακιώτου, Ἴσκου, Ράγκου καί τινων ἄλλων, αὐτῶν ἐκείνων, οἵτινες ἐν Πέτᾳ εἶχον συμπολεμήσει μετὰ τῶν ὁμοεθνῶν των ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ οἵτινες ὕστερον πτοηθέντες ἢ δελεασθέντες ἐκ τῶν ὑποσχέσεων, συνετάχθησαν μὲ τοὺς ἐχθροὺς τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος των. Ἔχει φεῦ! ὁ ἑλληνικὸς ἀγὼν τοιαύτας κηλίδας, ἀμαυρωνούσας ἐνιαχοῦ τὴν λάμψιν του καὶ πολλάκις κατὰ τὸ διάστημα αὐτοῦ ἐσημειώθη ἡ ταπεινῶς ἐπαμφοτερίζουσα συμπεριφορά τινων ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος. Φαίνεται δὲ ὅτι τὸ μίασμα τῆς προδοσίας ἦτο πολὺ ἰσχυρόν, ἀφ' οὗ δὲν διέφυγε τὴν λύμην καὶ αὐτὸς ὁ μέγιστος μεταξὺ τῶν ὑπερμάχων τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας κατόπιν ἀναδειχθεὶς Καραϊσκάκης.

Ἐγκαίρως ἀντελήφθη ὁ Μαυροκορδᾶτος τὸν κίνδυνον τῆς ἐχθρι-

κῆς εἰσβολῆς. Ἐὰν οἱ Τοῦρκοι δὲν ἀνεχαιτίζοντο εἰς τὴν Στερεάν, ἀλλὰ διερχόμενοι αὐτὴν ἀκωλύτως, διεπεραιοῦντο παρὰ τὰς Πάτρας, ὅπου εὑρίσκετο ὁ Ἰσοὺφ πασᾶς, καιρίως θὰ ἐτιτρώσκετο ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἐπανάστασις. Διὰ τοῦτο ἔσπευσε καὶ ἐκλείσθη μετὰ μιᾶς δρακὸς ἀνδρείων εἰς τὸ ἀτελῶς τότε ὠχυρωμένον Μεσολόγγιον, ἔχων ὡς μόνην δύναμιν 25 φρουρούς· τὸν παρηκολούθησαν δὲ ὁ Μάρκος Βότσαρης καὶ ὁ Κίτσος Τζαβέλλας· μετὰ 35 ὁπλοφόρων. Εἰς τοὺς ἀποτρέποντας αὐτὸν ἀπήντησεν ὁ Μαυροκορδᾶτος εὐθαρσῶς;

—Θὰ μείνω ἐδῶ καὶ θ' ἀποθάνω.

Ὁ δὲ ἡρωϊκὸς Μάρκος προσέθετο λακωνικῶς:

—Καὶ ἐγώ!

Ἔχει τι τὸ ἐπικὸν ἡ πρώτη αὕτη πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου, ἥτις ἀρξαμένη κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1822, ἔληξε τὴν τελευταίαν ἀκριβῶς τοῦ ἔτους ἡμέραν διὰ τῆς προτροπάδην φυγῆς τῶν καταισχυνθέντων ἐχθρῶν. Ἡ ἐνισχυθεῖσα κατόπιν, ἀλλὰ πάντοτε εὐάριθμος, φρουρὰ ἀνθίστατο γενναίως, ὁ Θεὸς δὲ παρεῖχεν αὐτῇ φανερὰν τὴν προστασίαν του. Διότι θαυμαστὸς ἀληθῶς εἶναι ὁ τρόπος, καθ' ὃν οἱ πολιορκούμενοι ἔμαθον τὴν παρασκευαζομένην κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων ἀποφασιστικὴν ἔφοδον τῶν ἐχθρῶν. Τὴν ἑσπέραν τῆς παραμονῆς, διηγεῖται ὁ Τρικούπης, παρέπλεε τὴν Ἄσπρην Ἁλυκὴν μονόξυλον, φέρον ἀπὸ Ἀνατολικοῦ εἰς Μεσολόγγι τὸν γραμματέα τοῦ Μακρῆ. Ὁ γραμματεύς, ἰδὼν ἐπὶ τῆς ξηρᾶς ἄνθρωπον σείοντα μανδήλιον, ἐπλησίασεν:

—Ἐγώ, εἶπεν ὁ ἄνθρωπος, εἶμαι Χριστιανὸς καὶ πρόθυμος νὰ πάθω διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ Κυρίου μου· μὴ ἀπορήσῃς καὶ μὴ δυσπιστήσῃς εἰς ὅσα θ' ἀκούσῃς, ἂν με βλέπῃς συνοδεύοντα τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Κυρίου μου· ἡ γυνή μου καὶ τὰ τέκνα μου εἶναι ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν των καὶ τοῦτο ἀρκεῖ νά με δικαιολογήσῃ ἐνώπιόν σου. Ὁ Θεὸς τῶν Χριστιανῶν ἠθέλησε νὰ μάθω ὅσα οἱ ἐχθροὶ μελετοῦν κατὰ τοῦ λαοῦ του καὶ περιφέρομαι ἀπὸ πρωΐας ὡς κυνηγὸς εἰς σωτηρίαν τῶν ὁμοπίστων μου· τρέξε εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰπὲ ὅτι οἱ ἐχθροὶ σκοπὸν ἔχουν νὰ ἐφορμήσουν αὔριον τὰ χαράγματα διὰ τῆς πρὸς ἀνατολὰς πλευρᾶς τοῦ ὀχυρώματος.

Ταῦτα εἶπεν ὁ ἄγνωστος ἄνθρωπος, ὕψωσε τὰς χεῖράς του πρὸς τὸν οὐρανόν, ἐδάκρυσε καὶ ἔγειτεν ἄφαντος. Ἦτο δὲ οὗτος ὁ ἐξ Ἰωαννίνων Γιάννης Γούναρης, διατελῶν ὡς κυνηγὸς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ὀμὲρ Βρυώνη, ἔχων πρὸς τοῦτο τὴν ἄδειαν νὰ περιπλανᾶται θηρεύων παρὰ τὴν λίμνην· τὴν οἰκογένειαν δὲ αὐτοῦ ἀνηλεῶς ἔσφαξε πρὸς ἐκδίκησιν ὁ πασᾶς μετὰ τὴν εἰς Ἄρταν ἐπάνοδόν του.

Ὁ δυστυχὴς Γούναρης, δραπετεύσας καὶ παραμείνας ἐν Μεσολογγίῳ, ἐγένετο μοναχὸς κατόπιν, ἀνακαινίσας παλαιὸν ναὸν κείμενον εἰς τὴν μεταξὺ Μεσολογγίου καὶ Ἀγρινίου κλεισώρειαν, ὅπου καὶ ἐτελεύτησε μονάζων καὶ συντηρούμενος ἕως τέλους τῆς ζωῆς του ἀπὸ τὰ ἐλέη τῶν διαβατῶν.

Οἱ ναοὶ δὲν ἤνοιξαν τὰς πύλας των κατὰ τὴν ἀξιομνημόνευτον ἐκείνην ἡμέραν. Οἱ πιστοὶ παρέμειναν εἰς τοὺς οἴκους των μετὰ σιγῆς καὶ δέους προσευχόμενοι πρὸς τὸν Λυτρωτὴν τοῦ κόσμου, οὗ τὴν θείαν γέννησιν ἐπανηγύριζεν ἡ χριστιανωσύνη. Οἱ δὲ μαχηταὶ τῆς ἐλευθερίας, τεταγμένοι ὄπισθεν τῶν τειχῶν, ἀνέμενον καρτεροψύχως τὴν ἔφοδον τῶν ἐχθρῶν, ἥτις ὄντως ἐγένετο περὶ τὸν ὄρθρον φοβερὰ καὶ λυσσώδης. Ὀκτακόσιοι ἐχθροὶ παρενεδρεύοντες, ἐφώρμησαν μετ' ἀλαλαγμῶν καὶ πολλοὶ αὐτῶν διὰ κλιμάκων ἀνῆλθον ἐπὶ τοῦ τείχους καὶ ἔστησαν τὰς ἑαυτῶν σημαίας· τόση δὲ ἦτο ἡ ὁρμή των, ὥστε εἷς ἐκ τῶν σημαιοφόρων τούτων, πελώριος Ἀλβανός, ἐφόνευσε τρεῖς ἐκ τῶν ὑπερασπιστῶν διὰ τῆς λόγχης τῆς σημαίας του. Θανατηφόρος ὅμως καὶ ἕτοιμος πυροβολισμὸς ἀνέκοψε τὴν ὁρμήν των, καὶ μετά τινων ὡρῶν αἱματηρὰν τειχομαχίαν, οἱ ἐχθροὶ ἀπεκρούσθησαν καὶ ἀπεχώρησαν, καταλιπόντες 500 πτώματα, 12 σημαίας καὶ πολλὰ λάφυρα. Μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας οἱ Τοῦρκοι ἀποδειλιάσαντες, ἐγκαταλειφθέντες ὑπὸ τῶν χριστιανῶν ὁπλαρχηγῶν συμμάχων των καὶ φοβούμενοι μήπως ἀποκοπῇ ἡ ὑποχώρησίς των, ἀπῆλθον διὰ νυκτός, λύσαντες τὴν πολιορκίαν καὶ ἐγκαταλείψαντες τὰ τηλεβόλα, τὰς ἀποσκευάς των καὶ αὐτὰς τὰς σκηνὰς τῶν πασάδων. Ἡ ἥττα τοῦ Πέτα ἀπεπλύνετο διὰ τοῦ αἵματος τῶν γαυριώντων νικητῶν.

Κατὰ τὴν πολιορκίαν ταύτην τέσσαρες μόνον εἶχον παραμείνει Φιλέλληνες παρὰ τῷ Μαυροκορδάτῳ, παρέχοντες αὐτῷ τὴν γενναίαν συνεργασίαν των· ἦσαν δὲ οὗτοι οἱ ἀλλαχοῦ μνημονευθέντες Γκραγιάρ, Δανιήλ, Ράϊνεκ καὶ ὁ Ἰταλὸς Μπρεντζέρη (Brengeri). Αὐτόθι, πρὸ μὲν τῆς πολιορκίας ἐτελεύτησεν ὁ Γερμανὸς Βάϊγκανδ (Weigand) ἐκ Βυρτσβούργου τὴν 8 Ἰουλίου 1822. Κατὰ τὸ διάστημα δὲ αὐτῆς ὁ κλεινὸς Νόρμαν ἡρπάγη ἐκ γαστρικοῦ πυρετοῦ κατὰ Νοέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ἀκριβῶς καθ' ἣν ἡμέραν ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου πρὸ τῆς πολιορκουμένης πόλεως ἐχαροποίησε τόσον τοὺς Ἕλληνας, μὴ προφθάσας νὰ παράσχῃ πλείονας ἐκδουλεύσεις διὰ τῆς προσωπικῆς ἀνδρείας καὶ τῆς στρατηγικῆς του ἱκανότητος εἰς τὴν χώραν, ὑπὲρ ἧς ἐθυσίασε τὴν εὐγενῆ του ὕπαρξιν. Ὁ Νόρμαν ἐκηδεύθη μεγαλοπρεπῶς καὶ ἐτάφη παρὰ τὸ μνῆμα τοῦ ἡρωϊκοῦ Κυριακούλη, ὀλίγον δὲ ὑστερώτερον ἐτελεύτησαν σχεδὸν ταὐτοχρόνως,

κατὰ Δεκέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ὁ ἐκ Βυρτσβούργου τῆς Βαυαρίας Βιντερχόλλεζ (Winterhollez) καὶ ὁ ἐκ Βυρτεμβέργης Γιόχαν (Johann), ὅστις ἦτο εἷς ἐκ τῶν διασωθέντων ἀπὸ τῆς καταστροφῆς τοῦ Πέτα.

Μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ Μεσολογγίου καὶ μὲ τὰς ἐνδόξους αὐτοῦ πολιορκίας συνδέεται τὸ ὄνομα πολλῶν Φιλελλήνων. Ἕνεκα τῆς αὐτόθι διαμονῆς τοῦ Μαυροκορδάτου, ὅστις παρέμενε μὲ τὸν τίτλον τοῦ Γενικοῦ Διευθυντοῦ τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος καὶ παρ' ᾧ συνέρρεον κατὰ προτίμησιν οἱ εἰς Ἑλλάδα ἀφικόμενοι ξένοι, ἑλκυόμενοι ἐκ τῆς ἐρασμιότητος καὶ τῆς εὐγενείας τοῦ ἤθους του, κατόπιν δὲ ἕνεκα τῆς διαμονῆς καὶ τοῦ θανάτου τοῦ μεγάλου Βύρωνος, τὸ Μεσολόγγιον κατέστη κέντρον ζωηρᾶς δράσεως, ἐκπολιτιστικῆς οὕτως εἰπεῖν. Ὁ ἀκάματος Στανχώπ, ὅστις εἴδομεν ἐκ τίνος φιλοπροόδου ζέσεως ἐνεφορεῖτο, συνέδραμε τὸν Μάγερ ὑλικῶς πρὸς ἵδρυσιν τῶν «Ἑλληνικῶν Χρονικῶν», ἅτινα ἐδημοσίευον εἰδήσεις ἐγχωρίους, εἰδήσεις ἐκ τῶν λοιπῶν μερῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐξωτερικὰς ἐκ τῶν ξένων ἐφημερίδων, τὰς πράξεις τῆς τοπικῆς Κυβερνήσεως, διατριβάς, σκέψεις, ὡς καὶ αὐτὰς τὰς θεωρίας τοῦ σοφοῦ Βένθαμ ἐν μεταφράσει, πρὸς δὲ καὶ ποιήματα καὶ αἰνίγματα ἔστιν ὅτε! Τὸ τυπογραφεῖον ἦτο πενιχρόν τι οἴκημα, ἐν ἀρχῇ δὲ εἷς μόνος ἦτο ὁ στοιχειοθέτης! Πρὸ αὐτοῦ ὑπῆρχεν ἐν ἀτελὲς τυπογραφεῖον ἐν Καλάμαις, ἱδρυθὲν τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου, καὶ ἕτερον ἐν Κορίνθῳ, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευεν ἀποκλειστικῶς πρὸς ἐκτύπωσιν τῶν πράξεων τῆς κεντρικῆς Κυβερνήσεως. Βραδύτερον ἱδρύθησαν τυπογραφεῖα καὶ ἐν Ὕδρᾳ, ἐν Ναυπλίῳ καὶ ἀλλαχοῦ [1]. Ὁ Στανχὼπ διενοεῖτο νὰ ἱδρύσῃ ἓν τυπογραφεῖον καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, παρὰ τὴν ἕδραν τῆς κεντρικῆς Κυβερνήσεως, οὖσαν τότε ἐν Κρανιδίῳ, γράψας περὶ τούτου πρὸς τὸν Ψύλλαν καὶ παρακινῶν αὐτὸν ν' ἀναλάβῃ τὴν σύνταξιν ἐφημερίδος, (ἥτις τῷ ὄντι καὶ ἐξεδόθη ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐφημερὶς τῶν Ἀθηνῶν»), λιθογραφεῖα δὲ ἐν Καλάμαις, ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν Ἀθήναις, προτιθέμενος ἐπίσης νὰ ἱδρύσῃ ταχυδρομεῖα ἐν Κορίνθῳ, ἐν Ναυπλίῳ, ἐν Τριπόλει καὶ ἐν Γαστούνῃ, ὅπως διευκολύνῃ τὴν ἐσωτερικὴν καὶ τὴν μετὰ τῆς ἀλλοδαπῆς ταχυδρομικὴν συγκοινωνίαν.

Τὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικὰ» ἐξεδίδοντο δὶς τῆς ἑβδομάδος, ἐκυκλοφόρουν δὲ παρεκτὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ, καὶ εἰς τὴν Ἑπτάνησον, (ὅτε ἡ Ἀγγλικὴ Κυβέρνησις ηὐδόκησε νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἀκώλυτον αὐτόθι

[1] Ὁ Ἀμερικανὸς ἱεραπόστολος Σέριδαν Οὐίλσων ἵδρυσεν ἐν Μελίτῃ τυπογραφεῖον Ἑλληνικόν, ἐκδίδων ἐν Ἑλληνικῇ μεταφράσει διάφορα χρήσιμα βιβλία (Lettres du Colonel Stanhope σελ. 136).

εἰσαγωγὴν τοῦ φύλλου), ἐν Ἰωαννίνοις, ἐν Καΐρῳ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει. Ὡς συνδρομὴν διὰ τὴν ἔκδοσιν αὐτῆς ὁ λόρδος Βύρων κατέβαλε 50 λίρας στερλίνας. Ὁ δ' «Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος», ὅστις πάλιν τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Στανχὼπ καὶ τῇ ἁδρᾷ αὐτοῦ χρηματικῇ ἀρωγῇ ἱδρύθη κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1824, ὀλίγους μῆνας βραδύτερον μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν «Ἑλληνικῶν Χρονικῶν», ἦτο ἐφημερὶς πολύγλωττος, δημοσιεύουσα καὶ ἄρθρα γαλλιστὶ καὶ ἀγγλιστὶ συντεταγμένα, ὅπως τηρῇ ἐνήμερον τὸ Εὐρωπαϊκὸν δημόσιον περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι συμβαινόντων. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἔγραφεν ὁ Στανχὼπ πρὸς τοὺς ἐν Ἀγγλίᾳ φίλους του, ζητῶν νὰ τοῦ πέμψουν συν-

Η ΚΑΤΑΣΤΡΕΠΤΙΚΗ ΜΑΧΗ ΠΑΡΑ ΤΟΝ ΑΝΑΛΑΤΟΝ
(κατὰ λαϊκὴν λιθογραφίαν).

τάκτας καὶ δημοσιογράφους ἱκανοὺς εἰς τὰς ἀνωτέρω γλώσσας. Ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα, ὡς εἴπομεν καὶ ἀλλαχοῦ, δὲν ἠὐδοκίμησε. Περιεργείας χάριν παραθέτομεν τὴν περὶ ἐκδόσεως τῆς ἐφημερίδος ταύτης εἴδησιν, ὡς ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 25 φύλλον τοῦ ἔτους 1824 τῶν «Ἑλληνικῶν Χρονικῶν»:

«Κατὰ τὰς 20/8 τρέχ. ἐδημοσιεύθη καὶ ἐν Μεσολογγίῳ ἐφημερίς, ἐπιγραφομένη «Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος». Τῆς ἐφημερίδος ταύτης τὰ ἄρθρα θέλουν δημοσιεύεσθαι κατὰ τὴν ὁποίαν διάλεκτον θέλουν παρουσιάζονται εἰς τοὺς ἐκδότας, θέλει δὲ ἐκδίδεται ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος τὴν ἡμέραν τοῦ Σαββάτου. Οἱ συνδρομηταὶ αὐτῆς θέλουσι πλη-

ρώνει κατ' ἔτος ἓξ ἱσπανικὰ τάλληρα, δίδοντες ἀνὰ δύο εἰς τὴν ἀρχὴν ἑκάστης τετραμηνίας. Παρακαλοῦνται λοιπὸν ὅσοι ἐπιθυμοῦσι νὰ γείνωσι συνδρομηταί, ἢ κσὶ νὰ στέλλωσιν ἄρθρα καὶ εἰδήσεις, νὰ διευθύνωνται ἐνταῦθα πρὸς τὸν τυπογράφον κ. Δ. Μεσθενέα, ἢ πρὸς τὸν συντάκτην τῶν «Ἑλληνικῶν Χρονικῶν» κ. Δ^{ου} Ι. Μάγερ, ἢ εἰς τοὺς πρωτίστους τῶν ἀπανταχοῦ βιβλιοπώλων (sic), οἱ ὁποῖοι ἄνευ ἐξόδων θέλουσι φροντίζει τὴν ἐξαποστολήν των».

Ὁ ἀγαθὸς Μάγερ ἐν τῇ ὑπὲρ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως ζέσει του ἐπόθει καὶ συνηγόρει διακαῶς διὰ τῆς ἐφημερίδος του περὶ ἱδρύσεως βιβλιοθήκης ἐν Μεσολογγίῳ. Ἀλλὰ δυστυχῶς τὰ ἐπελθόντα τραγικὰ γεγονότα δὲν ἐπέτρεψαν τὴν πραγματοποίησιν τοῦ εὐγενοῦς πόθου του. Ἐν τούτοις ἡ ἅμιλλα περὶ τὴν διάδοσιν τῶν γνώσεων ἀνεπτύσσετο εὐοιώνως, ἕτερος δὲ φιλέλλην, ὁ ἐκ Βρυξελλῶν λοχαγὸς Αὔγουστος Ἰωσὴφ Μπὸτ ἢ Βόττης, ὡς ὑπογράφεται, μαχητὴς τοῦ Πέτα καὶ σημαιοφόρος εἰς τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ τάγματος τῶν Φιλελλήνων, ἐδημοσίευσε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1824 σχεδὸν ἀγγελίαν περὶ ἐκδόσεως εἴδους τινὸς περιοδικοῦ συγγράμματος εἰκονογραφημένου, τὴν ὁποίαν ἐπίσης παραθέτομεν, ὡς ὑπὸ γλωσσικὴν ἔποψιν τοὐλάχιστον ἀξιοπερίεργον: «Ὁ κύριος λοχαγὸς Βόττης Αὔγουστος Ἰωσήφ, ἐκ Βρυξελλῶν, ὅστις εἶχε χρηματίσει παρὰ τῷ λόρδῳ Βύρωνι ὀφφικιάλος εἰς τὸ τάγμα τῶν ἰνζινιέρων, εἰς τὸ σῶμα τῶν προκρίτων ἀξιωματικῶν καὶ εἰς τὸν λόχον τῶν πυροβολιστῶν, εἰδοποιεῖ τοὺς κυρίους φιλιχνογράφους ὅτι ἀνέλαβε νὰ ἐκδώσῃ εἰς φῶς μὲ ὑποσημειώσεις ἱστορικὰς καὶ λιθογράφους ἰχνογραφίας (dessins) ὅλων τῶν ἀξιολόγων κατωρθωμάτων τῶν Ἑλληνικῶν ἡρώων, ὡς καὶ ὅλας τὰς τοποθεσίας (paysages) καὶ ἄλλα ἀντικείμενα, ἄξια τῆς προσοχῆς τῶν ὑπερασπιστῶν τῶν ὡραίων τεχνῶν. Ἑκάστην τριμηνίαν θέλει ἐκδίδει ἕνα τετράδιον περιέχον 35 εἰκονογραφίας, (tableaux). 24 τοποθεσίας 6 παραστάσεις μαχῶν, 3 εἰς θάλασσαν συμβεβηκότα, 2 στολὰς τῶν κατοίκων τῶν διαφόρων μερῶν τῆς Ἑλλάδος. Ὅλων τούτων, ὡς καὶ τῶν ἱστορικῶν ὑποσημειώσεων, ἡ ἀλήθεια θέλει ἐπικυρωθῆ ἀπὸ τὰς ἐν Ἑλλάδι ἑταιρίας τῶν ξένων». Δυστυχῶς, διὰ τοὺς αὐτοὺς φαίνεται λόγους, τὸ πολύτιμον τοῦτο σύγγραμμα, ὅπερ θ' ἀπετέλει μοναδικὴν συμβολὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, δὲν εἶδε τὸ φῶς.

Ἐκ παραλλήλου δὲ μετὰ τοῦ πνευματικοῦ τούτου ὀργασμοῦ ἔβαινε καὶ ἡ πολεμικὴ ἐνέργεια. Δραστηρία κατεβάλλετο προσπάθεια διὰ τὴν κανονικωτέραν στρατιωτικὴν σύνταξιν καὶ τὴν ἵδρυσιν μέσων πρὸς κατασκευὴν τῶν ἐπιτηδείων. Οὕτω συνέστη σῶμα πυροβολικοῦ,

ὅπερ, ἂν ηὐδοκίμει ὡς ἔπρεπε, θ' ἀπέβαινε σχολὴ ἐκγυμνάσεως καὶ πυρὴν πρὸς σχηματισμὸν καὶ καταρτισμὸν τοῦ ὅπλου τούτου, τὸ ὁποῖον ἀνυπολογίστους ἤθελε παράσχει ἐκδουλεύσεις κατὰ τὸν ἀγῶνα. Τοῦ σώματος αὐτοῦ εἶχεν ἀποφασισθῆ νὰ μετάσχουν μόνον Γερμανοὶ ὑπὸ ἀξιωματικοὺς Γερμανοὺς καὶ Ἄγγλους, ἐκ τῆς προσφάτως τότε ἀφικομένης εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁμάδος Φιλελλήνων ἐκ Γερμανίας, ἐξ ὧν πολλοὶ ἦσαν οἱ στρατιωτικοί. Κατόπιν ὅμως ἀπεφασίσθη νὰ προσληφθοῦν καὶ Ἕλληνες ὡς στρατιῶται. Ἐκ τοῦ σώματος τούτου ἀπεφασίσθη νὰ σχηματισθῆ καὶ ὁπλουργεῖον καὶ πυροτεχνουργεῖον, ἀξιωματικοὶ δὲ τοῦ σώματος διωρίσθησαν ὁ Ἄγγλος λοχαγὸς Πάρρυ (Parry) ὡς ἐπιθεωρητής, ὁ Γερμανὸς Δὲντζ (Dentsch) ὡς ταγματάρχης διοικητής, ὁ Γερμανὸς Χούτζεδμπεργ (Hutsedberg) ὡς λοχαγός, ὁ Σουηδὸς Σὰς ἢ Σάσσεν ὡς ὑπολοχαγός, ὁ Γερμανὸς Κίνδερμαν (Kindermann) ἐκ Πρωσσίας, ὡς ὑπασπιστής, καὶ ὁ ἐκ τοῦ μεγάλου δουκάτου τῆς Βάδης Γερμανὸς Νέτζελμπαχ (Netzelbach) ὡς ἐπιλοχίας [1]. Ἡ ἐπιτήρησις δὲ τοῦ ὀργανισμοῦ ἀνετέθη εἰς τὸν ὑπολοχαγὸν Κόλμπε, περὶ οὗ ἀλλαχοῦ ἐγράψαμεν. Σημειωτέον ἐν τούτοις ὅτι πᾶσαι αὗται αἱ προσπάθειαι δὲν ἐστέφθησαν ὑπὸ ἐπιτυχίας, καὶ τὸ ἑλληνικὸν πυροβολικόν, πάντοτε ἐν ἐμβρυώδει καταστάσει διατελέσαν, δὲν ἐφάνη πολὺ χρήσιμον εἰς τὸν ἀγῶνα, εἰμὴ ἴσως κατὰ τὸ διάστημα τῆς δευτέρας τοῦ Μεσολογγίου πολιορκίας.

Αἱ πολεμικαὶ παρασκευαὶ ἐξηκολούθησαν δραστηριώτερον μετὰ τὴν ἀφιξιν τοῦ Βύρωνος, ὡς ἐκ τῆς προπαρασκευαζομένης κατὰ τῆς Ναυπάκτου ἐκστρατείας, ἥτις ἐματαιώθη ὡς ἐκ τοῦ προώρου θανάτου τοῦ μεγάλου Φιλέλληνος. Τὸ κύριον σῶμα τῆς ἐκστρατείας ταύτης ἔμελλον ν' ἀποτελέσουν οἱ Σουλιῶται, οἵτινες μετὰ τὸν ἡρωϊκὸν θάνατον τοῦ Μάρκου Βότσαρη παρέμενον ἐν Μεσολογγίῳ, μισθοδοτούμενοι ὑπὸ τοῦ Βύρωνος· οἱ τραχεῖς δὲ οὗτοι πολεμισταί, ἐκ φύσεως ἀνυπότακτοι πρὸς πάντα περιορισμὸν πειθαρχίας, προὐκάλουν συνεχῶς σκηνὰς ταραχώδεις δι' ἐρίδων καὶ στάσεων αἱματηρῶν. Ἡμέραν τινὰ ἐζήτησαν νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὴν οἰκίαν ἰδιώτου τινός, ἐξ οὗ

[1] Ἐκ τῶν ἀνωτέρω Φιλελλήνων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Στανχώπ, οἱ τρεῖς πρῶτοι δὲν ἀναγράφονται εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Φορνέζη. Ἐκ τῶν ἄλλων δὲ σημειοῦται ἐν αὐτῷ περὶ μὲν τοῦ Κίνδερμαν, ὅτι ἦτο ἀξιωματικὸς τοῦ πρωσσικοῦ πυροβολικοῦ καὶ ὅτι ἀπεβίωσεν ἐν Ναυαρίνῳ τὸ 1824, περὶ τοῦ Νέτζελμπαχ δὲ ὅτι μετέσχε πασῶν τῶν κατόπιν γενομένων μαχῶν εἰς ἃς παρευρέθησαν οἱ Φιλέλληνες, καὶ τῆς εἰς Χίον ἐκστρατείας, ἀπεβίωσε δὲ ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 1835, ὢν τότε ὁ ἀρχαιότερος λοχαγὸς τοῦ βασιλικοῦ στρατοῦ.

προῆλθε σύγκρουσις· ἐπειδὴ δὲ πολίτης τις ἔσπευσε νὰ τοὺς καταγγείλῃ πρὸς τὸν Μαυροκορδᾶτον, αὐτοὶ συναντήσαντες καθ' ὁδὸν τὸν καταγγείλαντα, ἐφόνευσαν αὐτόν, ἐνῷ συνωμίλει μετὰ τοῦ Μάγερ. Μετά τινα δὲ καιρὸν συνέβη ῥῆξις σοβαρωτέρα, κατὰ τὴν ὁποίαν εὗρε τὸν θάνατον ὁ ἀτυχὴς καὶ συμπαθέστατος Σουηδὸς ὑπολοχαγὸς Σὰς ἢ Σάσσεν (de Sassen). Τὴν σκηνὴν ἀναφέρουν πάντες οἱ ἱστορικοὶ τῆς Ἐπαναστάσεως, καὶ αὐτὸς ὁ Στέφανος Ξένος ἐπὶ τὸ μυθιστορικώτερον εἰς τὴν «Ἡρωΐδα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως»· κατὰ τὴν ἀφήγησιν δὲ τοῦ τότε ἐν Μεσολογγίῳ διατρίβοντος Στανχώπ, συνέβη τὸ γεγονὸς ὡς ἑξῆς: Σουλιώτης τις, γνωστὸς ἐπ' ἀνδρείᾳ, ὁδηγῶν τὸν νεαρὸν υἱὸν τοῦ Βότσαρη, εἰσῆλθεν εἰς τὸ Διοικητήριον, παρὰ τὴν ἀπαγόρευσιν δὲ τοῦ σκοποῦ, ἐξηκολούθησε νὰ προχωρῇ. Λοχίας τις Γερμανός, ὅστις ἦτο ἐκεῖ ἀρχηγὸς τῆς φρουρᾶς, τὸν ἀπώθησε λέγων: — Τί θέλεις; — Τί θέλω! ἀπήντησεν ὁ Σουλιώτης, καὶ ἔσυρεν ἐν τῷ ἅμα τὸ πιστόλιόν του, τὸ ὁποῖον ὁ λοχίας τοῦ ἥρπασεν ἐκ τῶν χειρῶν καὶ ἔχυσε τὴν πυρίτιδα ἐκ τῆς ὀπῆς. Ὁ ὑπολοχαγὸς Σὰς παρατυχών, διέταξε νὰ ἀπαγάγουν τὸν ἀπειθῆ Σουλιώτην εἰς τὸ κρατητήριον, ἐκεῖνος δὲ προσεπάθησε νὰ διαφύγῃ τῶν χειρῶν τοῦ λοχίου, ὅστις τὸν ἐκράτει. Ὁ Σὰς ἐξήγαγε τότε τὸ ξίφος του καὶ τὸν ἔτυψεν, ἐκεῖνος δὲ ἁρπάσας αὐτὸ ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ ἀξιωματικοῦ, τὸν διεπέρασε δι' αὐτοῦ. Τὸ γεγονὸς παρήγαγε μεγάλην συγκίνησιν εἰς τὴν πόλιν, τὴν ἑπομένην δὲ τοῦ φόνου, 7/19 Φεβρουαρίου 1824, ἐγένετο δημοτελὴς ἡ κηδεία τοῦ ἀτυχοῦς ἀξιωματικοῦ. Τὰ ἐργαστήρια πάντα ἦσαν κλεισμένα, ὁ λαὸς δ' ἐν γένει μέγα πένθος καὶ λύπην εἰλικρινῆ ἐπέδειξε διὰ τὸ ἀτυχὲς συμβεβηκός.

Ἐν τούτοις οἱ ξένοι βαρέως ἔφερον τὰ γενόμενα καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, ἰδίως τεχνῖται, ἐζήτησαν τότε ν' ἀπέλθουν ἐκ Μεσολογγίου, βαρυνόμενοι ἄλλως τε ἐκ τῆς διαμονῆς των εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην τὴν νοσηράν, ἥτις, κατὰ τὴν ἔκφρασιν ἑνὸς ἐξ αὐτῶν, συνίστατο ἐξ ὕδατος καὶ βορβόρου.

Κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα, τὸ περιλαμβάνον τὰ ἀνωτέρω ἐκτιθέμενα γεγονότα, ἀπεβίωσαν ἐν Μεσολογγίῳ δύο ἔτι Φιλέλληνες, ὁ ἐκ Φραγκφούρτης Γερμανὸς ἰατρὸς Κναῖφφερ (Knöffer) κατ' Ἰούλιον τοῦ 1823 καὶ ὁ ἐκ Λομβαρδίας Ἰταλὸς Φόρτη, εἷς τῶν ὀλίγων διασωθέντων ἐκ τοῦ Πέτα, ἀποθανὼν τὴν 26 Μαΐου 1824.

ΙΒ΄

Τὸ δρᾶμα τῆς πολιορκίας. — Δύο πασσάδες πρὸ ἑνὸς φράκτου. — Τὰ τυφλὰ πλούτη. — Αἱ χριστιανικαὶ σημαῖαι. — Οἱ ἐξωμόται. — Ὁ ἐξευρωπαϊσμὸς τῶν Ἀράβων. — Τὸ πρῶτον ἀτμόπλοιον. — Ἡ καταγγελία κατὰ Φιλέλληνος. — Τὸ Ναύπλιον καὶ ἡ Ἀράβισσα. — Τακτικοῦ στρατοῦ δεινοπαθήματα. — Ἐγκατάλειψις Φιλελλήνων. — Ἀνασκευὴ τῆς κατηγορίας. — Ἡ ἀκηδεία τῶν Ἑλληνικῶν ἀρχῶν. — Ἔρανος ἐν Καλάμαις. — Ὅπου ἡ ἱστορία ἀντιγράφει ἑαυτήν. — Περίεργος τύπος γυναικὸς τοῦ Ἀγῶνος:

Ἀλλ ἤδη ἐπῆλθεν ὁ καιρὸς καθ᾽ ὅν, πρὸ τῆς οἰκουμένης πάσης, κατεχομένης ὑπὸ φρίκης καὶ ἐλέου, ὅπως εἰς τὰς ἀρχαίας τραγῳδίας, ἐπρόκειτο νὰ παρασταθῇ τὸ μέγα δρᾶμα τῆς δευτέρας καὶ ἐνδόξου πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, τὸ συγκλονῆσαν ἐκ βάθρων τὸν πεπολιτισμένον κόσμον καὶ προκαλέσαν τὴν ἀποτελεσματικὴν ἐνέργειαν τῆς ἐν Εὐρώπῃ κοινῆς γνώμης πρὸς ἀπελευθέρωσιν ἔθνους, τόσον μαρτυρικῶς καὶ τόσον ἡρωϊκῶς ἀγωνιζομένου ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας του.

Κατ᾽ Ἀπρίλιον τοῦ 1825 ἤρχισεν ἡ πολιορκία ὑπὸ τοῦ Κιουταχῆ, ἀλλὰ πάσας αὐτοῦ τὰς ἀπεγνωσμένας προσπαθείας ἐματαίωσε μέχρι τοῦ χειμῶνος ἡ καρτερόψυχος ἄμυνα τῆς ἀθανάτου φρουρᾶς. Ὁ τολμηρὸς καὶ ἐπιτήδειος Τοῦρκος ἀρχιστράτηγος περιέστη εἰς θέσιν δεινήν. «Τὸ Μεσολόγγιον ἢ τὴν κεφαλήν σου!», ἔλεγεν αὐτῷ τὸ ἀδυσώπητον πρόσταγμα τοῦ Σουλτάνου. Ἀλλὰ τὸ μικρὸν ἐκεῖνο ἔρκος, τὸ χωματόπηκτον, ἐν τῷ μέσῳ τῶν τεναγῶν, εἶχε καταστήσει ἀπόρθητον ἡ ἐκεῖ συγκεντρωθεῖσα ἑλληνικὴ ἀνδρεία, τὸν ἐχθρὸν δὲ ἀνηλεῶς ἐδεκάτιζον, παρεκτὸς τοῦ εὐστόχου πυρὸς τῶν πολιορκουμένων, αἱ νόσοι καὶ αἱ κακουχίαι καὶ αἱ ἐκ τῆς ἀτμοσφαίρας ἐπήρειαι, ὅτε κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἔτους προσῆλθεν ἐπίκουρος ὁ υἱὸς τοῦ σατράπου τῆς Αἰγύπτου. Οὗτος δαμάσας σχεδὸν τὴν Πελοπόννησον, θρασὺς ἐπὶ τῇ νίκῃ του, ἀλαζὼν διὰ τὰς δυνάμεις καὶ τὰ μέσα του, ἐλπίζων νὰ καταβάλῃ δι᾽ ἀποφασιστικοῦ ἐγχειρήματος τὴν πείσμονα ἀντίστασιν, ᾤκτειρεν ἐν τῇ ἀγερωχίᾳ του καὶ ἐνέπαιζε τὸν Κιουταχῆν, διότι δὲν ἠδυνήθη ἐπὶ τόσους μῆνας νὰ κυριεύσῃ τὸν «φράκτην» ἐκεῖνον, ὡς περιφρονητικῶς τὸν ἀπεκάλει.

Εἶχε δὲ πράγματι μέσα καὶ δυνάμεις πολλὰς ὁ Ἰβραὴμ πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ του. Ἐὰν ἡ Εὐρώπη καὶ ὁ πολιτισμὸς συνεκινήθησαν ἐκ τοῦ ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων καὶ παρέσχον εἰς αὐτὸν

γενναίαν καὶ ἀποτελεσματικὴν συνδρομήν, ἐχορήγουν ἀφ' ἑτέρου καὶ μέσα καὶ δύναμιν εἰς τὸν βάρβαρον δεσπότην πρὸς καταστολὴν τῶν προσπαθειῶν τοῦ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας του ἀγωνιζομένου λαοῦ. Τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα καὶ ἡ πρὸς τὸ δίκαιον εὐλάβεια δὲν κατισχύουν δυστυχῶς πάντοτε κατὰ τὴν ποικίλην δρᾶσιν τῆς ἀνθρωπίνης συναλλαγῆς, οὐδὲ κατορθώνουν ἀνεξαιρέτως νὰ ἐξουδετερώνουν τὴν ἐνέργειαν τοῦ ψυχροῦ ἐγωϊστικοῦ συμφέροντος. Ὡς ἐκ τούτου δὲ τὰ τυφλὰ πλούτη, τὰ ὁποῖα ἀναφέρει ὁ γερο-Κολοκοτρώνης εἰς τὸ περίφημον ὄνειρον τοῦ Σουλτάνου, ὡς ῥέοντα ὁμοῦ μὲ τὸ ῥεῖθρον τοῦ Νείλου, προσείλκυον τὴν ἀπληστίαν καὶ ἔτασσον ὑπὸ τὴν διάθεσιν τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ τὴν κερδοσκοπίαν καὶ τὴν πλεονεξίαν τῶν τυχοδιωκτῶν τῆς Δύσεως.

Σχετικὴ πρὸς τὴν παρέχομένην συνδρομὴν παρ' οὐκ ὀλίγων δυστυχῶς Εὐρωπαίων, Γάλλων ἰδίως καὶ Ἰταλῶν, εἰς τὸν ἰσχυρὸν καὶ πλούσιον σατράπην τῆς Αἰγύπτου Μεχμὲτ-Ἀλῆν, κατὰ τὴν ἐπιχείρησιν αὐτοῦ ἐναντίον τῶν ἐπαναστησάντων Ἑλλήνων, εἶνε καὶ μία ἐπιστολὴ τοῦ ἀειμνήστου φιλέλληνος κόμητος Σαντόρρε ντὶ Σανταρόζα, δημοσιευθεῖσα πρό τινων ἐτῶν ὑπὸ τοῦ ἀγαπητοῦ συναδέλφου καὶ ἀκαμάτου ἐξερευνητοῦ τῆς πατρίου ἱστορίας κ. Δημητρίου Γρ. Καμπούρογλου. Ὁ ὑπέροχος ἐκεῖνος Ἰταλὸς φιλέλλην, ὁ χρηματίσας ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, τὸ Πεδεμόντιον, ὁ διαπρύσιος κῆρυξ τῶν φιλελευθέρων ἰδεῶν, καταδιωχθεὶς διὰ τὰ φρονήματά του ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Γαλλίᾳ, κατῆλθεν εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα, ἐπολέμησεν ὑπὲρ αὐτῆς ὡς ἁπλοῦς στρατιώτης καὶ ἐφονεύθη ἐν Σφακτηρίᾳ. Ἐν Τριπολιτσᾷ εὑρισκόμενος κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1825, ἔγραψε τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιστολὴν πρὸς ἕνα συμπατριώτην του ὀνόματι Ἰωάννην Ρωμεΐ (Romei), ὑπηρετοῦντα εἰς τὸν ἐν Πελοποννήσῳ τότε στρατὸν τοῦ Ἰμβραὴμ πασᾶ μὲ τὸν βαθμὸν συνταγματάρχου τοῦ μηχανικοῦ.

Ἔχει δὲ ἐν Ἑλληνικῇ μεταφράσει ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ὡς ἑξῆς:

«*Συμπατριῶτα,*

»Γνωρίζω ὅτι Ἰταλοί τινες ὑπηρετοῦσι τὸν Πασᾶν τῆς Αἰγύπτου, καὶ ὅτι τινὲς ἔχουν λάβει μέρος εἰς τὴν ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Πελοποννήσου. Ἀγνοῶ ἂν μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουν παλαιοὶ συμπολεμισταί μου, ἀφοῦ εἶνε πρώην ἀξιωματικοὶ τοῦ πεδεμοντιακοῦ στρατεύματος. Ὑμεῖς, κύριε, δὲν εἶσθε τοιοῦτος· ἀλλ' εἶσθε Ἰταλὸς ὡς ἐγώ, καὶ τοῦτο ἀρκεῖ νὰ μοῦ δώσῃ τὸ δικαίωμα, ὅπως ἀπευθυνθῶ πρὸς ὑμᾶς.

»Κάμνω χρῆσιν τοῦ δικαιώματος τούτου, διὰ νὰ ὑπενθυμίσω πρὸς σᾶς καὶ πρὸς πάντας τοὺς μεθ' ὑμῶν Ἰταλοὺς τὴν ἀπρέπειαν (infelicità) τῆς θέσεώς σας.

»Ἡ διαγωγὴ ὑμῶν πάρα πολὺ αὐστηρῶς καταδικάζεται ἐν Εὐρώπῃ παρ' ὅλων ἐκείνων εἰς οὓς ὑπάρχει τὸ αἴσθημα τῆς θρησκείας, παρ' ὅλων ἐκείνων εἰς οὓς ὑπάρχει ἡ ἐπιθυμία τῶν προόδων τοῦ

ΣΑΝΤΑ ΡΟΖΑΣ

πολιτισμοῦ. Ποῖος μένει μὲ τὸ μέρος σας; Ποῖος θὰ σᾶς ὑποδεχθῇ ἐν τῇ πατρίδι σας; Εἰς ποῖον μέρος τῆς Εὐρώπης θὰ εὕρετέ τινα χωρὶς νὰ σᾶς παρατηρήσῃ μὲ ἀγανάκτησιν καὶ ἀποστροφήν; Αἱ ἴδιαι οἰκογένειαί σας θὰ ἐρυθριῶσιν ὄχι μόνον εἰς τὴν παρουσίαν σας, ἀλλὰ καὶ μόνον ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τοῦ ὀνόματός σας. Θὰ εἶσθε δακτυλοδεικτούμενος ἀνὰ τὰς πλατείας, ἀνὰ τὰς ὁδοὺς καὶ θὰ λέγουν: «Ἰδοὺ εἷς ἐξ ἐκείνων τῶν ἀνδρῶν, τῶν διακηρυττόντων ὅτι ἦσαν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ὑπέρμαχοι τῆς ἐλευθερίας τῶν λαῶν, τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν ἐθνῶν, τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, οἵτινες ἐγένοντο κατόπιν ὄργανα τῆς καταστροφῆς τῶν ἰδίων αὐτῶν ἀρχῶν, τῶν ἄλλοτε ἱερῶν ἐν τῇ καρδίᾳ των. Ἰδοὺ εἷς τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ἐπωλήθησαν εἰς τὸν Μουσουλμάνον καὶ ἐπολέμησαν διὰ ν' ἀνατρέψουν τὸν ὑψωθέντα ἐκ νέου ἐν Ἑλλάδι σταυρὸν καὶ νὰ ὑποτάξουν ἀτυχῆ λαὸν εἰς αὐθέντην. ἤδη κηλιδωθέντα δι' αἵματος χιλιάδων Χριστιανῶν, καὶ παρορμώμενον ἀπὸ τὴν κτηνωδίαν τῆς θρησκείας του καὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως εἰς νέας ἀτελευτήτους θηριωδίας, καὶ εἰς τὴν παράβασιν τῆς πίστεως τῆς ὀφειλομένης εἰς οἱανδήποτε ὑπόσχεσιν». Αἱ φωναὶ αὗται θὰ σᾶς περικυκλώσουν πανταχοῦ, θὰ εὑρεθῆτε εἰς τρομακτικὴν ἀπομόνωσιν ὁπουδήποτε καὶ ἂν εὑρεθῆτε, μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ ἀνθρώπων γενναιοφρόνων.

»Ἐὰν ἀμφιβάλλετε περὶ τούτου, δύνασθε νὰ ἐρευνήσετε τὰ φύλλα τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας, ἢ ἀρκεῖ νὰ ῥίψετε ἓν βλέμμα σας ἐπὶ τοῦ καταλόγου τοῦ ἐν Παρισίοις κομιτάτου ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος. Θὰ ἀναγνώσητε ὀνόματα ἀνήκοντα εἰς πάσας τὰς μερίδας καὶ παρ' ὅλων σεβαστά. Ἀποτελεῖ τοῦτο ἀναμφισβητήτως ἐπίσημον μαρτυρίαν τῆς ὁμοφώνου γνώμης τῆς Εὐρώπης διὰ τὸν ἀγῶνα, ὅστις διεξάγεται τώρα μεταξὺ Εὐαγγελίου καὶ Κορανίου, πολιτισμοῦ καὶ βαρβαρότητος, δικαίου καὶ ἰσχύος.

»Συμπατριῶτα!.. Οἱ πρόγονοι ἡμῶν ἐπολέμησαν εἰς Κρήτην, ἐνίκησαν εἰς Ναύπακτον, ἔλουσαν δι' αἵματος ἰταλικοῦ τὰ ὄρη τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Πελοποννήσου, διὰ νὰ ἐπιβραδύνουν τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Τούρκων ἐν Εὐρώπῃ· καὶ ἡμεῖς, ἀπόγονοι ἐκείνων τῶν ἀνδρείων, θὰ ἀτιμάσωμεν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐδάφους τὸ ἰταλικὸν ὄνομα, τὸ ἤδη περιβεβλημένον διὰ τόσων ἀτυχιῶν καὶ τόσων συκοφαντιῶν, θέτοντες τὸ σαρίκι τοῦ Ἀπίστου καὶ τοῦ Βαρβάρου ἐπὶ τῶν δαφνῶν, ἃς κατεκτήσαμεν ὑπὸ τὰς σημαίας τοῦ πρώτου τῶν συγχρόνων Στρατηγῶν;[1]

»Δὲν σᾶς προσβάλλω, ἀγαπητὲ συμπολῖτά μου· ἡ ἐλευθερία τῶν λόγων μου αὐτῶν δὲν ἀπευθύνεται πρὸς ὑμᾶς, ἐάν, ὡς πιστεύω, παρεσύρθητε εἰς τὴν ἐκστρατείαν, διὰ νὰ τηρήσητε συμφωνίας, καὶ ἐάν, ὡς ἐλπίζω, στραφῆτε μὲ τὴν καρδιάν σας πρὸς τοὺς ἀδελφούς σας.

»Ἔλθετε λοιπόν. Ἡμεῖς σᾶς ἐπιθυμοῦμεν πάντας. Πάντας σᾶς ἀναμένομεν, καὶ Ἕλληνες καὶ Εὐρωπαῖοι περὶ τὴν Χριστιανικὴν σημαίαν συνηγμένοι. Ἔλθετε καὶ θὰ εἶσθε μεταξὺ ἀνδρείων, οὓς ἡ

---

[1] Ἐννοεῖ τὸν Ναπολέοντα, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἐμάχετο ὁ στρατὸς τοῦ παρ' αὐτοῦ ἱδρυθέντος Ἰταλικοῦ Βασιλείου.

τιμὴ καὶ ὄχι ὁπόθος τῆς τρομοκρατίας ὠθεῖ πρὸς τοὺς κινδύνους. Θὰ ἔχετε ἐνταῦθα τὸν βαθμόν σας καὶ μισθοὺς ἀναλόγους. Ἡ προσωρινὴ Κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος, παρ' ἧς ἔχω ἐξουσιοδοτηθῆ νὰ γνωστοποιήσω τοῦτο πρὸς σᾶς καὶ πρὸς ὅλους τοὺς μεθ' ὑμῶν Χριστιανοὺς ἀξιωματικούς, θὰ λάβῃ ἐκ τοῦ ἐν Ἀγγλίᾳ συναφθέντος νέου καὶ μεγάλου δανείου τὰ μέσα τῆς παρασκευῆς τῆς νίκης.

»Συμπατριῶτα μου, μεταβῆτε εἰς Ζάκυνθον, ὅθεν δύνασθε κατόπιν νὰ ἔλθετε μεταξὺ ἡμῶν. Δὲν δύναμαι νὰ ὑποθέσω ὅτι ὑμεῖς θὰ ἔχετε δισταγμόν τινα, οὐδὲ θέλω νὰ ὑποθέσω τοῦτο διὰ τοὺς λοιποὺς πάσης ἐθνικότητος Χριστιανούς, ἀπὸ ἀτυχεῖς περιστάσεις καὶ ἕνεκα πλάνης συνηθροισμένους ὑπὸ τὰς σημαίας τῶν Ἀπίστων, καὶ πρὸς οὓς σᾶς παρακαλῶ νὰ κοινοποιήσητε τὴν ἐπιστολήν μου, ἐὰν κρίνητε τοῦτο πρέπον.

»Μετὰ διακεκριμένης ὑπολήψεως.

»Ὁ ἀφωσιωμένος συμπατριώτης σας
»ΚΟΜΗΣ ΤΟΥ ΣΑΝΤΑ-ΡΟΖΑ
»Πρώην Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν
»τοῦ Πεδεμοντίου.

»Τριπολιτσά, 2/14 Ἀπριλίου 1825.

(Ἐπιγρ.) *»Πρὸς τὸν κύριον Συνταγματάρχην Ρωμέϊ, Ἰταλὸν*
»Εἰς Μεθώνην, ἢ ὅπου εὑρίσκεται».

Ἐπάγεται δὲ ὁ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην δημοσιεύσας κ. Δημ. Καμπούρογλους τὰ ἑξῆς ἀξιοσημείωτα:

«Ἡ δημοσιευομένη ἐπιστολὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ὑπὸ τὸν Ἰβραὴμ πασᾶν ὑπηρετοῦντα συνταγματάρχην τοῦ μηχανικοῦ Ἰωάννην Ρωμέϊ. Αὐτὸν κυρίως, οὗτινος ἐγνώριζε τὴν μεγάλην ἀξίαν, προσεπάθει νὰ ἑλκύσῃ πρὸς τὸ μέρος τῶν Ἑλλήνων ὁ Σανταρόζας, καὶ δι' αὐτοῦ καὶ ἄλλους Εὐρωπαίους, βοηθοῦντας τὴν ἀπαισίαν πρὸς πρὸς ἐξαφάνισιν τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους ἐπιδρομὴν τῶν αἰγυπτιακῶν ὁρδῶν.

»Ἕν μόνον ὁ Σανταρόζας ἠγνόει, ὅπως τὸ ἠγνόει καὶ ἡ τότε Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις — ἥτις μάλιστα ἐφαντάσθη ποτὲ ὅτι καὶ ἀνεκάλυψεν ἀνθελληνικὰς συνεννοήσεις — ὅπερ ὅμως ἡ ἱστοριοδιφικὴ ἐργασία διὰ τῶν δημοσιευθέντων πρό τινος χρόνου ἐπισήμων κειμένων ἐπεκύρωσεν, ὅτι δηλαδὴ ὁ Ρωμέϊ, ὅστις δι' ἑνὸς καὶ μόνου νεύματος τοῦ Ροζαρὸλ αὐτοστιγμεὶ θὰ ἐγκατέλιπε τὸ αἰγυπτιακὸν στράτευμα — ὅπως τὸ ἐγκατέλιπε καὶ ὁ Σκάρπας — παρέμεινε διευθύνων τὰς κινήσεις καὶ σχεδιάζων τὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα τοῦ Ἰβραήμ, ἀλλὰ συγ-

χρόνως καὶ προαγγέλλων τὰ πάντα διὰ τῆς Ἐπιτροπῆς Ζακύνθου εἰς τοὺς ἐνδιαφερομένους ἀρχηγοὺς τῶν διαφόρων Ἑλληνικῶν Σωμάτων. Τὸ δυσχερὲς δέ, ἐπικίνδυνον καί πως ἀπρεπές, καίτοι ἐπρόκειτο περὶ ἀμύνης κατὰ τεράτων, ἔργον τοῦτο, δι' ὃ συνεχῶς ἐξανίστατο ἡ συνείδησις τοῦ ἐντίμου στρατιώτου, ἐξετέλει ὁ Ρωμέϊ δυνάμει τῆς Καρβοναρικῆς ἐπιβολῆς τοῦ Ροζαρὸλ καὶ τῶν ἐπιταγῶν τοῦ ἐν Ζακύνθῳ Τεκτονισμοῦ.

»Ὅπως δήποτε, ἂν ὄχι τὸν Ρωμέϊ, ἄλλους ὅμως, ἔχοντας ἀνάγκην ἀνανήψεως, θὰ συνεκλόνισε τὸ κατηγορητήριον τοῦ Σανταρόζα, καὶ ἂν δὲν ἐπανέφερεν αὐτοὺς εἰς συναίσθησιν τῶν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸν πολιτισμὸν καθηκόντων αὐτῶν, πάντως ὅμως θὰ ἠτόνισε τὴν ἐκ κακῶς ἐννοουμένου καθήκοντος δρᾶσίν των».

Προσθέτει δ' ἐν ὑποσημειώσεσι, περὶ μὲν τοῦ Σκάρπα τὰ ἑξῆς: «Ὁ Ἰωσὴφ Σκάρπας, Σικελὸς τὴν πατρίδα, ὑπασπιστὴς ποτε τοῦ Ροζαρόλ, ἦτο ὑπολοχαγὸς τοῦ πεζικοῦ, ὑπηρετήσας δὲ εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Τακτικόν, ἀπέθανεν ἐν Κρανιδίῳ τὸ 1829»· περὶ δὲ τοῦ Ρωμέϊ ταῦτα: «Εἰς τὸν Καρβονάρον καὶ Τέκτονα Ἰωάννην Ρωμέϊ, ἀρχηγὸν τοῦ Μηχανικοῦ καὶ μόνον Εὐρωπαῖον ἀξιωματικὸν τοῦ ὅπλου τούτου παρὰ τῷ Ἰβραήμ, ὀφείλονται πολλαὶ ἀποτυχίαι τῶν αἰγυπτιακῶν προσβολῶν, ἰδίως ἐν Νεοκάστρῳ· διὰ τῶν πεφωτισμένων δ' αὐτοῦ συμβουλῶν καὶ ὁδηγιῶν θὰ συνετέλει ἴσως εἰς τὴν τελικὴν ἧτταν τῶν Αἰγυπτίων ἐν Πελοποννήσῳ, πρὶν ἢ μάλιστα οὗτοι ἐκγυμνασθῶσιν ἐν τῷ τόπῳ ἡμῶν, ἂν οἱ Ἕλληνες ἦσαν ἡνωμένοι τοὐλάχιστον πρὸ τοῦ μεγίστου τῶν κινδύνων.»

Περὶ τοῦ ἀναφερομένου ἀνωτέρω Ἰταλοῦ ἐπίσης Φιλέλληνος Ροζαρὸλ γράφομεν περαιτέρω.

Τὰ ναυλωθέντα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πλοῖα ὑπὸ χριστιανικὴν σημαίαν πρὸς μεταφορὰν εἰς Πελοπόννησον τῶν στρατευμάτων τῆς Αἰγύπτου καὶ τῶν ἀποσκευῶν αὐτῶν, ῥητῶς καὶ λεπτομερῶς κατονομιζόμενα εἰς τὴν ἐν Ὕδρᾳ δημοσιευομένην τότε ἐφημερίδα «Ὁ Φίλος τοῦ Νόμου», κατ' ἀκριβεῖς πληροφορίας ἐσυμποσοῦντο εἰς 86, ἐξ ὧν ὑπὸ ἀγγλικὴν σημαίαν 26, ὑπὸ αὐστριακὴν 36, ὑπὸ σαρδηνικὴν 1, ὑπὸ ἱσπανικὴν 17, ὑπὸ ῥωσσικὴν 4, ὑπὸ τοσκανικὴν 1, καὶ ὑπὸ ἀμερικανικὴν 1. Μετὰ χαρᾶς παρατηρεῖ ἡ εἰρημένη ἐφημερίς, ὅτι οὐδὲν πλοῖον ὑπὸ γαλλικὴν σημαίαν ἐχρησίμευσεν εἰς τὸν ἐπονείδιστον αὐτὸν σκοπόν, καίτοι πολλὰ γαλλικὰ πλοῖα εὑρίσκοντο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πρὸς ναύλωσιν ἐν τῷ λιμένι Ἀλεξανδρείας. Ἀλλ' ἂν οἱ Γάλλοι ναυτικοὶ ἐθεώρησαν ὡς ὄνειδος νὰ παράσχουν τὴν ἀρωγήν των, ἔστω καὶ ἐμμέσως, πρὸς καθυποδούλωσιν χριστια-

νῶν, οἵτινες ἦραν τὰ ὅπλα, διὰ ν' ἀπαλλαγοῦν τοῦ δυσβαστάκτου βαρβαρικοῦ ζυγοῦ, εὑρέθησαν δυστυχῶς ὁμοεθνεῖς των στρατιωτικοί, οἵτινες δὲν ἀπηξίωσαν ἀμέσως καὶ ἐμπράκτως νὰ συμμετάσχουν τοῦ ἀνελευθέρου τούτου ἔργου. Διασημότεροι ἐκ τούτων ἦσαν ὁ γενόμενος διαχειριστὴς τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου Δετιλιὲ καὶ ἔτι μᾶλλον ὁ ὑπὸ τὸν Ναπολέοντα πολεμήσας ἀνδρεῖος καὶ ἱκανὸς συνταγματάρχης Σὲβ (Sève), ὁ προχειρισθεὶς εἰς στρατηγόν, ἐξομόσας καὶ μετονομασθεὶς Σουλεϊμὰν βέης, ὁ καταλιπὼν καὶ ἀπομνημονεύματα πρὸ ὀλίγων μόλις ἐτῶν ἐκδοθέντα ἐν Γαλλίᾳ ὑπὸ τῶν ἀπογόνων του. Πλὴν τούτων ὅμως ὑπηρέτουν καὶ ἄλλοι Γάλλοι στρατιωτικοὶ κατωτέρου βαθμοῦ καὶ Ἰταλοὶ καὶ Μελιταῖοι εἰς τὸν Αἰγυπτιακὸν στρατόν, τοῦ ὁποίου ἡ εὐρωπαϊκὴ ὀργάνωσις καὶ τὰ τύμπανα καὶ τὰ λογχοφόρα ὅπλα καὶ ὁ ἐπιμελημένος ἐν γένει ὁπλισμὸς καὶ ἡ ἀποσκευὴ ἐνεποίησαν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς διὰ τόσῳ ἀτελῶν μέσων καὶ ὑπὸ τόσας στερήσεις πολεμοῦντας προμάχους τοῦ Μεσολογγίου, ὅπως ἐνεποίησε δεισιδαίμονα τρόμον εἰς αὐτοὺς ἡ ἐμφάνισις τοῦ πρώτου ἀτμοκινήτου σκάφους, Αἰγυπτιακοῦ καὶ τούτου, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῶν ἐπάλξεων εἶδον περιπλέον εἰς τὴν παρὰ τὴν πόλιν των θάλασσαν.

Μεταξὺ τῶν Εὐρωπαίων, τῶν εὐτελῶς προσενεγκόντων τὰς ἐκδουλεύσεις των πρὸς τὸν Αἰγύπτιον σατράπην εἰς τὴν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκστρατείαν του, ἀναφέρεται καὶ τὸ ὄνομα ἑνὸς Φιλέλληνος, καὶ δὴ οὐχὶ ἐκ τῶν ἐσχάτων, ἢ τῶν ἀσήμων, τὸ τοῦ τέως διοικητοῦ τοῦ τακτικοῦ σώματος, τοῦ μαχητοῦ τοῦ Πέτα καὶ διαδόχου τοῦ Ταρέλλα, τοῦ Γκουμπερνάτη. Ἡ καταγγελία ῥητῶς διατυποῦται εἰς τὸν «Φίλον τοῦ Νόμου» (11 Αὐγούστου 1824):

«Ὑπῆγεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, γράφει ἡ ἐφημερὶς αὕτη, μὲ τὴν ἐλπίδα βέβαια τοῦ νὰ ὑποδεχθῇ καλῶς ἀπὸ τὸν τύραννον, ὑποσχόμενος νὰ τοῦ δώσῃ σχέδια, ὡς γνωρίζων καλῶς καὶ τὴν γεωγραφικὴν θέσιν καὶ τὴν ἠθικὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ θέλει ἐρωτήσει τις, ὁποῖον αἴτιον τὸν παρεκίνησε νὰ κάμῃ τοῦτο; Ἰδού· ὁ κ. Γκουβερνάτης, μολονότι χιλίαρχος τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως, ἀντὶ νὰ ἐμμείνῃ εἰς τὸ χρέος του καὶ νὰ προστρέξῃ ὅπου ὑπῆρχεν ἡ νόμιμος Διοίκησις, ἐστοχάσθη, καὶ διὰ φιλοκερδεῖς σκοπούς, καὶ διὰ νὰ μὴ παραιτήσῃ μίαν Ἀράβισσαν, ἡ ὁποία εἶχε γεννήσει ἐξ αὐτοῦ υἱὸν (ἐν ὑποσημειώσει δὲ δηλοῦται ὅτι τὸ παιδίον τοῦτο γεννηθὲν ἐκ λευκοῦ καὶ μαύρης εἶναι καθ' ὅλα λευκόν, ἐκτὸς περιέργου τινὸς σημείου) νὰ μείνῃ εἰς Ναύπλιον, καθ' ὅσον διάστημα ἡ Σ. Διοίκησις ἐπολιόρκει τὴν θέσιν ἐκείνην, κρατουμένην ἀπὸ τὸν κ. Πάνον Κολοκοτρώνην. Ὅτε δὲ ἡ Σ. Διοίκησις ἐκυρίευσε τὸ Ναύπλιον, ἐσημείωσεν ὀνομαστὶ καὶ τὸν

κ. Γκουβερνάτην μεταξὺ τῶν ὅσων ἔμελλον νὰ ἐξέλθωσι τοῦ Ναυπλίου, ἐπὶ σκοπῷ νὰ τοὺς ἐλέγξῃ τὴν διαγωγήν των καὶ νὰ ἐκπληρώσῃ τὰς προκηρύξεις της, τρέφουσα πάντοτε τὸ πατρικὸν καὶ γενναῖον αἴσθημα τοῦ νὰ συγχωρήσῃ τὸ σφάλμα των, καθὼς καὶ τὸ ἔκαμε πρὸς ὅλους. Ὁ κ. Γκουβερνάτης λοιπόν, ἐνεχόμενος εἰς αὐτὸ τὸ γενικὸν μέτρον καὶ ὀλίγον πιστεύων εἰς τὰς βεβαιώσεις τῶν φίλων, οἵτινες ἐλάμβανον περὶ αὐτοῦ πολλὴν σπουδὴν καὶ πρόνοιαν διὰ νὰ τοῦ χαρισθῇ ἡ συγχώρησις, ἐστοχάσθη νὰ ἐκδικηθῇ καὶ τὴν Σ. Διοίκησιν καὶ τὸ Ἔθνος. Ὅθεν ὑπῆγεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἔπραξεν ὁ ἄθλιος τόσον ἄτιμον πρᾶξιν».

Ἀληθῶς εἰς τὸν κατάλογον τῶν Φιλελλήνων ἐν τῇ «Ἑβδομάδι» ἀναφέρεται μὲν ὁ Γκουμπερνάτης εἰς τὸ β΄ μέρος, ἔνθα καταριθμοῦνται οἱ Φιλέλληνες οἱ καταλιπόντες τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἑλληνικὴν ὑπηρεσίαν ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1860, ἀλλὰ δὲν μνημονεύεται οὔτε πότε ἀπῆλθεν, οὔτε τί ἀπέγεινεν, ἡ δὲ παράλειψις αὕτη, προκειμένου περὶ ἀνδρὸς διαδραματίσαντος μέρος ὁπωσδήποτε σημαντικὸν κατὰ τὸν Ἑλληνικὸν Ἀγῶνα, φαίνεται ὕποπτος. Ἀλλ᾽ ἡ «Ἱστορία τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ τῆς Ἑλλάδος» ὑπὸ Χρήστου Σ. Βυζαντίου, ἐκδοθεῖσα ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 1837, εὐφήμως πάντοτε καὶ ἐπαινετικῶς ἀναφέρουσα τὸ ὄνομα τοῦ Γκουμπερνάτη, πολὺ διαφοροτρόπως ἀναγράφει τὰ ἐν Ναυπλίῳ συμβάντα. Κατ᾽ αὐτήν, τὸ τακτικὸν σῶμα, παρευρεθὲν καὶ συμμετασχὸν τῆς πολιορκίας τοῦ Ναυπλίου καὶ τῆς περιβοήτου ἁλώσεως τοῦ Παλαμηδίου, παρέμεινεν αὐτόθι, ἕως ὅτου ἤρχισαν οἱ ἐμφύλιοι σπαραγμοί. Ὁ ἐν τῷ σώματι ὑπηρετῶν ὡς ταγματάρχης Ἕλλην Ρόδιος, δυσηρεστημένος ὢν ἐκ τοῦ Γκουμπερνάτη, ἐνήργησε καὶ ἔλαβε τὴν ἄδειαν νὰ ἱδρύσῃ σῶμα τακτικὸν ἰδιαίτερον, παραλαβὼν καὶ τὴν μίαν τῶν σημαιῶν, αὐτὸν δὲ παρηκολούθησαν οἱ πλεῖστοι ἀξιωματικοὶ καὶ ὁπλῖται. Ὑπὸ τὸν Γκουμπερνάτην ἔμειναν μόνον περὶ τοὺς ἑκατὸν πεντήκοντα ἄνδρες, οἵτινες ἐτοποθετήθησαν ὡς φρουρὰ παρὰ τὴν Πύλην τῆς Ξηρᾶς, εἰς τὸ ἐπιθαλάσσιον φρούριον Μπούρτζι καὶ εἰς θέσιν τινὰ ἐπὶ τῆς Ἀκροναυπλίας. Ὁ τότε φρούραρχος Ναυπλίου Πάνος Κολοκοτρώνης, ὁ μετὰ ταῦτα φονευθεὶς υἱὸς τοῦ Γέρου τοῦ Μωριᾶ, ὑπεσχέθη νὰ χορηγῇ δέκα λεπτὰ τὴν ἡμέραν ὡς σιτηρέσιον εἰς ἕκαστον στρατιώτην καὶ μίαν μερίδα ἄρτου. Ἀλλ᾽ ὡς ἐκ τῶν ἐπελθουσῶν κατόπιν περιπλοκῶν, ἡ ὑπόσχεσις δὲν ἐτηρήθη, οἱ δὲ στρατιῶται, λιμώττοντες καὶ γυμνητεύοντες, ἐλιποτάκτουν ἀθρόοι. Ὁ Γκουμπερνάτης ἐπανειλημμένως ἀνεφέρθη περὶ τούτου πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ζητῶν θεραπείαν, ἀλλ᾽ ἡ Κυβέρνησις ἀπησχολημένη τότε ἐξ ὁλοκλήρου ἐκ τοῦ ἐκραγέντος

ἀπαισίου ἀδελφοκτόνου πολέμου μεταξὺ τῶν Διοικητικῶν καὶ τῶν Ἀντιδιοικητικῶν, ἐκώφευσεν εἰς τὰς αἰτήσεις του. Ὅτε δὲ συνεκροτήθη ἡ ἐν Ἄστρει συνέλευσις, ὁ Γκουμπερνάτης καὶ παρ' αὐτῇ προέβη εἰς διαβήματα, ἐνδύσας δὲ ἕνα ἐπιλοχίαν τοῦ τακτικοῦ σώματος δι' ἐνδυμασίας ἐκ πανίου, παρουσίασεν αὐτὸν εἰς τὴν συνέλευσιν, ὡς ὑπόδειγμα ἴσως, ζητῶν νὰ παραχωρηθοῦν αὐτῷ τὰ μέσα πρὸς διοργάνωσιν τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ. Πλὴν οὔτε τότε εἰσηκούσθη.

Ταὐτοχρόνως παρουσιάσθη πρὸς τὴν Συνέλευσιν καὶ ὁ Κεφάλας, ζητῶν τὰ μέσα πρὸς συντήρησιν ἰδίου σώματος Φιλελλήνων, ἀποτελουμένου ἐξ 150 Γερμανῶν, μεθ' ὧν ἀρτίως εἶχεν ἔλθει εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τὸ σῶμα τοῦτο ἐκαλεῖτο Γερμανικὴ Λεγεών, ἀπῄτησε δὲ ὁ Κεφάλας νὰ χορηγῆται εἰς τοὺς ξένους τούτους παρὰ τῆς Κυβερνήσεως ἡ τροφὴ μόνον καὶ ὁ ἀναγκαῖος ὁπλισμός. Ἀλλ' οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἔθνους οὐδαμῶς ἐμερίμνησαν, καὶ οἱ ἀτυχεῖς ξένοι ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα. Καὶ πολλοὶ μὲν ἐξ αὐτῶν ἀπέθανον ἐκ τῶν κακουχιῶν, ἄλλοι δ' ἐπέστρεψαν εἰς τὴν πατρίδα των· ὅσοι δ' ἔσχον τὴν καρτερίαν νὰ παραμείνουν, ἔπεσον σχεδὸν πάντες ἐνδόξως, πολεμήσαντες εἰς διαφόρους κατόπιν μάχας.

Ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα τοῦ Ροδίου, τὸ ὁποῖον αὐτὸς μετέφερε μετ' ὀλίγον εἰς Σαλαμῖνα, διελύθη συντόμως, ἐλλείψει πόρων πρὸς συντήρησίν του. Ταῦτα δὲ πάντα βλέπων ὁ Γκουμπερνάτης, ὃν ὁ συγγραφεὺς τῆς «Ἱστορίας τοῦ Τακτικοῦ Στρατοῦ», ἀποκαλεῖ ἕως τέλους «καλὸν Φιλέλληνα» καὶ ἀπελπισθεὶς τελείως, ἀφ' οὗ μάλιστα ὡς ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ Βύρωνος ἐναυάγησε καὶ ἡ ἐν Μεσολογγίῳ γενομένη ἀπόπειρα πρὸς ἵδρυσιν πυρῆνος τακτικοῦ σώματος μετὰ πυροβολικοῦ, παρέδωκε τὴν σημαίαν τοῦ ὑπ' αὐτὸν τακτικοῦ σώματος εἰς τὴν Κυβέρνησιν καὶ ἀπῆλθεν ἐξ Ἑλλάδος. Καὶ ποῦ μὲν μετέβη οὐδὲ τὸ ἀνωτέρω σύγγραμμα τοῦ Βυζαντίου ἀναφέρει· δὲν πιστοποιεῖται ὅμως ἑτέρωθεν ὅτι παρέσχε τὰς ἐκδουλεύσεις του εἰς τὸν Μεχμὲτ Ἀλῆν, οὔτε ὅτι συνέδραμεν ὁπωσδήποτε τὸν Ἰβραὴμ εἰς τὴν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκστρατείαν του.

Ὅθεν, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψει καὶ τὴν βιαιοπάθειαν μεθ' ἧς εἶναι συντεταγμένη ἡ δημοσιευθεῖσα ἐναντίον του καταγγελία εἰς τὸν «Φίλον τοῦ Νόμου», δυνάμεθα εὐλόγως νὰ εἰκάσωμεν ὅτι αὕτη προῆλθεν ἐξ ὑποψίας ἀβασίμου τῶν συντακτῶν τῆς ἐφημερίδος ταύτης, δυσμενῶς διακειμένων πρὸς αὐτόν, διότι τὸν ἐθεώρουν ἀποκλίνοντα πρὸς τοὺς πολιτικοὺς αὐτῶν ἐχθρούς, τοὺς ἐν Ναυπλίῳ ἀντιδιοικητικούς· ἐπιτρέπεται δὲ νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Φιλέλλην, ὁ ἐκ τῶν πρώτων ἐκγυμνάσας καὶ διοικήσας τὸν τακτικὸν στρατὸν τῆς Ἑλλά-

δος, ἀπῆλθε μὲν ἐκ τῆς χώρας ταύτης δυσηρεστημένος, ἀλλὰ δὲν ἐκηλίδωσε τὸ ἔντιμον φιλελληνικὸν παρελθόν του διὰ τῆς ἀποδιδομένης αὐτῷ αἰσχρᾶς πράξεως.

Σημειωτέον ἐνταῦθα σχετικῶς πρὸς τ' ἀνωτέρω ὅτι περὶ τῆς ἐνόχου ἀδιαφορίας καὶ τῆς ἀμελείας τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν ὡς πρὸς τὴν συντήρησιν τῶν κατὰ καιροὺς ἀφικνουμένων εἰς τὴν Ἑλλάδα Φιλελλήνων καὶ ἰδίως τῶν ἀπορωτέρων ἐξ αὐτῶν, ὑπάρχουν δυστυχῶς πολλὰ τεκμήρια καὶ πλείονες τῆς μιᾶς μαρτυρίαι. Εὑρίσκεται εἰς τὸ Ἀρχεῖον τῆς ἐνταῦθα Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος, ὁ πλουτισμὸς τοῦ ὁποίου ἀποβαίνει ἐθνικὴ ἀνάγκη, τὸ ἐξῆς ὑπ' ἀριθ. 2334 περίεργον ἔγγραφον, χαρακτηριστικὸν τῶν τοιούτων διαθέσεων:

«*Φιλογενέστατοι Κύριοι Ἰάκωβε Κορνήλιε, Γεώργιε Ἀντωνόπουλε, Παναγιώτη Κένταυρε καὶ λοιποὶ πατριῶται Γραικοὶ συνευρισκόμενοι ἐνταῦθα.*

»*Καλαμάτα, τῇ 28 Ὀκτωβρίου 1821 ε. π.*

»Δὲν ἀμφιβάλλω, ὅτι σᾶς ἔγεινε γνωστὸς ὁ ἐρχομὸς διαφόρων ἀλλοεθνῶν φιλογραικῶν, οἵτινες ἐπαράτησαν πατρίδα, συγγενεῖς καὶ φίλους καὶ παραβλέποντες κάθε κίνδυνον, ἐκίνησαν ἀπὸ μακρυνώτατα μέρη καὶ ἦλθαν ἐπίτηδες εἰς τὴν Ἑλλάδα, πατρίδα μας, διὰ νὰ συναγωνισθῶσι καὶ ν' ἀποθάνωσι μαζῆ μας διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος μας. Διὰ τοὺς τοιούτους λοιπὸν φιλοκάλους ἄνδρας δὲν ἔλειψα τοῦ νὰ παρουσιασθῶ προσωπικῶς εἰς τὴν ἐδῶ τοπικὴν Καντζελαρίαν, νὰ εἰδοποιήσω τὸν ἐρχομόν τους εἰς παρρησίαν πολλῶν ἄλλων, παρακινῶντας τοὺς κυρίους Ἐφόρους διὰ τὴν πρόβλεψιν τῶν ἀναγκαίων ἐξόδων τῆς ζωοτροφίας των καὶ κατοικίας, καὶ μὲ λύπην μου ὅμως ἄκουσα παρ' αὐτῶν ὅτι δὲν εἶναι εἰς περίστασιν νὰ ἐξοδεύσουν τὸ παραμικρόν. Διὰ τοῦτο ὡς ἀδελφοὶ δὲν πρέπει νὰ παραβλέψωμεν αὐτοὺς τοὺς ξένους, ἐπειδὴ φέρει μεγάλην καταισχύνην εἰς ὅλον τὸ Γένος, καὶ βλάβην οὐ μὴν καὶ εἰς τοὺς πολιτικοὺς σκοπούς μας, ὁπόταν δὲν ἤθελε τοὺς συμβοηθήσωμεν ἡμεῖς μερικῶς. Διὸ παρακαλεῖσθε νὰ λάβετε τὴν καλοσύνην νὰ συνευρεθῶμεν ὁμοῦ μὲ ὅσους ἄλλους γνωρίζετε καὶ νὰ καταβάλωμεν (καταγραφόμενοι εἰς τὸ παρόν), ὅσα δυνάμεθα, διὰ νὰ ἐξοικονομήσωμεν τὰ ἀναγκαῖα ἔξοδα τῶν αὐτῶν τεσσαράκοντα τριῶν ξένων δι' ὅσας ἡμέρας ἤθελε διατρίψουν ἐδῶ καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο σᾶς ὑπόσχομαι ὅτι θέλω κάμει ἀναφορὰν εἰς τὸν Ὑψηλότατον Πρίντζιπά μας[1], στέλλοντάς του κόπιαν ἐκ τῆς

[1] Ἐννοεῖ τὸν τότε ἐν Πελοποννήσῳ εὑρισκόμενον Δημήτριον Ὑψηλάντην.

παρούσης μὲ τὴν καταγραφὴν τῶν ὀνομάτων σας πρὸς ἀπόδειξιν τῆς φιλογενείας καὶ τοῦ ζήλου σας καὶ διὰ τὴν γενναίαν συνδρομήν, ὅπου θέλει κάμετε διὰ τὴν τιμὴν τῆς πατρίδος σας. Ἔρρωσθε.

»Ὁ Πολιτάρχης τῆς Καλαμάτας

»**Παρασκευᾶς.**

»Παρασκευᾶς	γρόσια	100
»Ἰάκωβος Κορνήλιος	»	50
»Γεώργιος Ἀντωνόπουλος	»	50
»Ἀντώνιος Γεωργιαδης	»	25
»Παναγιώτης Μηχανίδης	»	12 1/2
»Π. Κένταυρος	»	12 1/2
»Ν. Κεφαλᾶς, ὁ Πολυκαλᾶς	»	12 1/2
»Μιχαὴλ Ἀποστολόπουλος	»	25
»Ἰωάννης Ψάλτης	»	12 1/2
»Θεόκλητος Φαρμακίδης	»	30 1/2
»Κωνστ. Κολοβός, ὁ ἐκ Μακρυνίτσης τοῦ Πηλίου ὄρους	»	15
»Θεόδωρος Μαρίτσας	»	10
»Παῦλος Κεφαληνός	»	12 1/2
	γρόσια	365 1/2

»Ἀναστάσιος Κορνήλιος δέχομαι ἕνα τῶν αὐτῶν εἰς τὴν οἰκίαν μου, κάμνοντας καὶ ὅλα τὰ ἔξοδα ὅπου χρειασθοῦν εἰς αὐτόν.

»Γεώργιος Χατζῆ Ἀνδρέου δέχομαι δύο τῶν αὐτῶν, κάμνοντας καὶ ὅσα ἔξοδα χρειασθοῦν εἰς αὐτούς».

Ὥστε τὸ φαινόμενον, ὅπερ καὶ ἐπ' ἐσχάτων παρετηρήσαμεν, τὴν ἰδιωτικὴν τοὐτέστι πρωτοβουλίαν καὶ τὴν ἐθνικὴν φιλοτιμίαν προσπαθοῦσαν νὰ ἀναπληρώσῃ τὰς ἐλλείψεις τῆς κυβερνητικῆς ἀκηδείας καὶ τῆς ἐπισήμου ἀβελτερίας, δὲν ἦτο νέον. Ἀλλ' ἡ ἱστορία, καὶ μάλιστα ἐν Ἑλλάδι, ἀντιγράφει ἑαυτήν. Μήπως ἡ γενομένη ἐσχάτως ἔκκλησις τῶν Ἑλληνίδων πρὸς τὰς γυναῖκας τῆς Δύσεως εἶχε κἂν τὸ προσὸν τῆς πρωτοτυπίας; Πρὸ ἑνὸς αἰῶνος ἤδη ἐπιστολὴν φλογερὰν πρὸς τὰς Φιλελληνίδας τῆς Ἀμερικῆς ἀπηύθυνεν ἐκ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου Πελάγους μία ἄλλη Ἑλληνὶς περιώνυμος, ἡ Μαντὼ Μαυρογένους, τύπος γυναικεῖος τοῦ Ἀγῶνος περιεργότατος, εἴδός τι θεατρικῆς ἡρωΐδος, προσελκυούσης τὴν ἔκπληξιν καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν ξένων, περὶ ἧς ὁ Ν. Δραγούμης γράφει τὰ ἑξῆς εἰς τὰς «Ἱστορικὰς Ἀναμνήσεις» του:

«Καὶ μεταξὺ τῶν ἀκροατῶν (τῆς Συνελεύσεως) μία μόνη γυνή, ἡ

ἀντιστράτηγος Μαντὼ Μαυρογένους, ἥτις πωλήσασα τὰ ἐν Μυκόνῳ ὑπάρχοντα αὐτῆς, ὥρμησεν εἰς τὸ πεδίον τοῦ ἀγῶνος, φοροῦσα μέλαιναν ἐσθῆτα χρυσοπάρυφον καὶ πῖλον εὐρωπαϊκόν, οὐχὶ βεβαίως τοῦ τελευταίου τῶν Παρισίων συρμοῦ καὶ διὰ νευμάτων αἰτουμένη τὴν ἀνάγκην τῆς οὐδέποτε ἀναγνωσθείσης κατὰ τοῦ Ὑψηλάντου ἀναφορᾶς, ἐφαίνετο προοιωνιζομένη τὸν χρόνον, καθ' ὃν οἱ κοινωνικοὶ τῆς Δύσεως θεσμοὶ ἔμελλον νὰ κατισχύσωσι τῆς ἀπειροκάλου αὐστηρότητος τῆς Ἀσίας».

ΙΓ΄

Νέοι ἐχθροί. — Μεγάλα ἔργα καὶ μικρὰ ἐπεισόδια. — Ὁ ἡρωϊκὸς πυροβολητής. — Μεταξὺ δύο πυρῶν. — Τὰ πυροβολοῦντα μειράκια. — Ὁ ἡμίξηρος γαΐδαρος. — Αἱ βόμβαι εἰς τὸ τυπογραφεῖον. — Ἡ δούκισσα τῆς Πλακεντίας. — Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Μάγερ. — Ὁ Σολωμὸς καὶ οἱ κρότοι τῶν τηλεβόλων. — Ἡ περιπαίκτρα σάλπιγγα. — Ὁ Μιαούλης κλαίων. — Τὰ φρούρια τῆς Κρήτης καὶ ἡ φωταψία τῶν Παρισίων. — Τὰ συγχαρητήρια τοῦ Βασιλέως Λουδοβίκου. — Οἱ νέοι ἐλθόντες. — Ἡ ἄλωσις τοῦ Βασιλαδίου. — Τὰ θύματα τῆς ἐξόδου.

Ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1826 ἡ πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου καθίσταται στενωτέρα. Εἰς τὰ στίφη τῶν Ἀλβανῶν καὶ Ἀσιανῶν τοῦ Κιουταχῆ προστίθενται αἱ πειθαρχοῦσαι φάλαγγες τῶν Γαλλο-Ἀράβων, ὅπως ἀποκαλοῦνται τὰ Αἰγυπτιακὰ στρατεύματα ὑπὸ τῶν ἐφημερίδων τοῦ καιροῦ.

Εἶναι ἀνάγκη νὰ καταγράψωμεν ἐνταῦθα τὰς δραματικὰς περιπετείας τοῦ πολυκρότου καὶ περιῦμνήτου τούτου ἱστορικοῦ γεγονότος; Τίς Ἕλλην, ἔστω καὶ ἐπιπολαίως μελετήσας τὴν πάτριον ἱστορίαν, ἀγνοεῖ, ἐν συνόλῳ ἢ κατὰ μέρος, τὸ περικλεέστατον τοῦτο τῶν συμβάντων αὐτῆς κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους; Ἀναδιφῶντες σήμερον μετὰ πάροδον ἑνὸς αἰῶνος τὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικά», τὰ οἱονεὶ ἐμπεποτισμένα ἐκ τῆς ὀσμῆς τῆς πυρίτιδος καὶ σπαργῶντα ἐξ ἱεροῦ ἐνθουσιασμοῦ, σταματῶμεν ἀκουσίως κατὰ προτίμησιν ὄχι εἰς τὰς κυρίας γραμμὰς καὶ τοὺς μεγάλους ἄθλους, ὄχι εἰς τὴν καθημερινὴν σχεδὸν τιτανομαχίαν ἀπὸ τῶν τειχῶν καὶ τὴν λυσσώδη ἅμιλλαν περὶ τὴν ἀνέγερσιν καὶ τὴν φθορὰν τῶν ὀχυρωματικῶν ἔργων, ὄχι εἰς τὰς ἀκαθέκτους ἐφόδους καὶ τὰς ἐρρωμένας ἀποκρούσεις, ὄχι εἰς τὰς αἱματηρὰς μάχας ἐπὶ τῶν ἁλιτενῶν νησίδων

τοῦ τενάγους, ἐξ ὧν διαπρέπει ὁ ἀθάνατος τῆς Κλεισόβης θρίαμβος, καθ' ὃν ἐθαυματούργησε τὸ καρυοφύλλι τοῦ Κίτσου Τζαβέλλα καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, ἀλλ' εἰς μερικὰ μεμονωμένα ἐπεισόδια, ἀφανῆ, ἀσήμαντα κατὰ τὸ φαινόμενον, καὶ ὅμως ἀποπνέοντα ἄρωμα γνήσιον ἡρωϊσμοῦ καὶ διατηροῦντα διαυγῆ ἔτι τὴν στίλβην τῆς δόξης, ἢ χαρακτηρίζοντα ἐν τῇ ἀφελείᾳ των πᾶσαν τῆς ἐποχῆς τὴν τραγικότητα.

Τοιοῦτον εἶναι τὸ τοῦ κυνὸς ἐκείνου, ὅστις ἐξελθὼν ἐκ τῆς πύλης τῆς πολιορκουμένης πόλεως πρὸς εὕρεσιν τροφῆς, ἐπιστρέφει σῶος μεθ' ὅλους τοὺς ῥιφθέντας κατ' αὐτοῦ πυροβολισμούς. Τοιοῦτο τὸ τοῦ θανάτου τοῦ πυροβολητοῦ Δημητρίου Σιδέρη, φονευθέντος ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς αὐτῆς εἰς τὰ τείχη θέσεως, ἐφ' ἧς πρὸ τριῶν ἐτῶν, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ὁμὲρ πολιορκίαν, εἶχε πέσει ὁ ἀδελφός του Κωνσταντῖνος. Τοιοῦτο τὸ τοῦ ἑτέρου πυροβολητοῦ Ἀλεξάνδρου Κούλουρη, ὅστις τραυματισθεὶς διὰ σφαίρας εἰς τὸ μέτωπον, ἐπὶ τοῦ προμαχῶνος τοῦ Κοραῆ, περιέδεσε τὴν κεφαλὴν διὰ μανδηλίου, καὶ πρὶν ἢ ἀποκομισθῇ, ἐζήτησεν ὡς χάριν νὰ τὸν ἀφήσουν νὰ σκοπεύσῃ ἀκόμη τρὶς διὰ τοῦ τηλεβόλου του κατὰ τῶν «Χαλδούπηδων». Ἐπίσης εἶναι συγκινητικὸν τὸ ἐπεισόδιον τῆς βόμβας, ἥτις πίπτει εἰς τὴν καλύβην τοῦ πτωχοῦ Πάνου Λαγοῦ, κειμένην παρὰ τὸν προμαχῶνα τοῦ Μονταλεμβέρτου, ἐν ᾧ ἐδείπνει μετὰ τῶν τέκνων του, καὶ ἐκρήγνυται χωρὶς νὰ βλάψῃ κανένα. Κινεῖ τὸν οἶκτον καὶ τὴν φρίκην ἡ θέσις τῶν δυστυχῶν χριστιανῶν ἐργατῶν, τοὺς ὁποίους εἶχεν ὁδηγήσει ἐκεῖ ἐπίτηδες ὁ ἀπηνὴς Κιουταχῆς, καὶ οἵτινες ὤρυσσον τὰς τάφρους ἐπὶ ἀπειλῇ θανάτου διατασσόμενοι ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἐβόων δὲ πρὸς τοὺς πυροβολοῦντας κατ' αὐτῶν πολιορκουμένους: «Μὴ μᾶς σκοτώνετε! Χριστιανοὶ εἴμεθα καὶ ἡμεῖς»![1] Καὶ νομίζει τις ὅτι ἀναγινώσκει τὸν Πλούταρχον ἀναφέροντα ἔργα μειρακίων τῆς Σπάρτης, συναντῶν τὴν ἑξῆς ὑποσημείωσιν μετὰ τὴν περιγραφὴν τῆς μάχης τῆς 21 Αὐγούστου: «Ἀλλὰ θέλει πιστεύσει τάχα ὁ κόσμος, ὅτι καὶ αὐτὰ τὰ δεκαπενταετῆ παιδιά μας ὥρμησαν κατὰ τῶν ἀπίστων Τούρκων καὶ τοὺς ἐπολέμησαν μὲ ἀνέκφραστον θάρρος πετροβολοῦντα;» Ἢ πόσα τάχα δὲν λέγει καὶ πόσην δὲν περιέχει δραματικότητα ἡ ἀκόλουθος εἴδησις, ἣ κατὰ τὸ φαινόμενον χυδαία;: «Μία σφαῖρα ἐφόνευσεν ἕνα γαΐδαρον, ὅστις ἀπὸ τὴν πεῖναν εἶχε καταστῇ ἡμίξηρος».

[1] Ἦσαν πρὸς τούτοις εἰς τὸ ἐχθρικὸν στρατόπεδον ἡγγαρευμένοι διὰ τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην καὶ περὶ τοὺς τρισχιλίους Σαπορατζᾶνοι, λείψανα τῶν παλαιῶν Στρελιτσῶν τῆς Ῥωσσίας, τῶν ἐξολοθρευθέντων ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Πέτρου, κατοικοῦντες παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Ἴστρου, ἀπὸ Σιλιστρίας καὶ πέραν.

Ἡ λύσις πλησιάζει. Ἡ ἔκδοσις τῶν «Ἑλληνικῶν Χρονικῶν» διακόπτεται ἀποτόμως τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1826. Εἰς τὴν ἀνατύπωσιν αὐτῶν, τὴν γενομένην ἐν ἔτει 1840 παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου Λεβίδου[1] ἀπαντῶμεν τὴν ἑξῆς μετὰ τὸν ὕστατον ἀριθμὸν ἀκροτελεύτιον σημείωσιν τοῦ ἐκδότου: «Μετὰ τὸν ἀριθμὸν 11-15 (20 Φεβρουαρίου 1826) δὲν ἐξεδόθησαν πλέον τὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικά», διότι αἱ γαλλο-αἰγυπτιακαὶ βόμβαι εἶχον κατακρημνίσει τὸ τυπογραφεῖον, καὶ ὅλοι ἀνεξαιρέτως, ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδία, παραιτήσαντες πᾶσαν ἄλλην ἐργασίαν, ἐργηγόρουν εἰς τὰ κανονοστάσια». Οὐδὲν ἔχομεν πλέον μαρτύριον περὶ τῶν φρικωδῶν στερήσεων τοῦ λιμοῦ καὶ τῶν κακουχιῶν τῆς μαρτυρικῆς φρουρᾶς, καὶ τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Μεσολογγίου κατὰ τὰς τελευταίας ἐκείνας δεινοτάτας ἡμέρας, εἰμὴ τὰς ἀφηγήσεις τῶν ἐπιζώντων. Ἔχομεν ὅμως μαρτύριον περιφανὲς τοῦ ἀδαμάστου ἠθικοῦ σθένους αὐτῶν καὶ τῆς ἐνθουσιώδους αὐτῶν ἀφοσιώσεως εἰς τὴν ἱερὰν ἰδέαν, τὴν ἑξῆς ἐπιστολήν, τοῦ ἀειμνήστου τῶν «Ἑλληνικῶν Χρονικῶν» συντάκτου, ἀγνοοῦμεν δὲ διατὶ οἱ ἱστορικοὶ τῆς Ἐπαναστάσεως δὲν παρέσχον μείζονα δημοσιότητα εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦτο, δυνάμενον νὰ περιποιήσῃ τιμὴν εἰς πᾶσαν ἱστορίαν, ὡς ἀποπνέον γνήσιον ἀρχαϊκὸν μεγαλεῖον. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη τοῦ Μάγερ, γραφεῖσα ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς πτώσεως τοῦ Μεσολογγίου καὶ

---

[1] Ἡ ἀνατύπωσις ἀφιερώθη παρὰ τοῦ ἐκδότου εἰς τὴν Δούκισσαν τῆς Πλακεντίας, ὁ προταχθεὶς δ' ἐν τῇ δευτερᾳ ταύτῃ ἐκδόσει πρόλογος τελευτᾷ ὡς ἑξῆς: «Ἡ κυρία Δούκισσα τῆς Πλακεντίας (πατρόθεν Σοφία τοῦ Μαρβουᾶ) ὡς φιλόστοργος μήτηρ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἀποκατασταθεῖσα καὶ πολυειδῶς τὴν κοινωνίαν μας εὐεργετοῦσα, ἐδέχθη εὐμενῶς τὴν ἀφιέρωσιν τῆς παρούσης συλλογῆς τῶν «Χρονικῶν». Πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος εἶναι συνδεδεμένον μὲ τὸ ὄνομα τῶν ἀληθῶν καὶ εἰλικρινῶν Φιλελλήνων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ κυρία δούκισσα τῆς Πλακεντίας μᾶς ἐπέτρεψε νὰ εἴπωμεν ὅτι θεωρεῖ τιμήν της νὰ συγκαταριθμῆται». Ἐὰν ἦτο γνήσιος ὁ φιλελληνισμὸς τῆς Δουκίσσης τῆς Πλακεντίας, καθὰ διαβεβαιοῖ ὁ ἐκδότης, πάντως ὅμως εἶναι βέβαιον ὅτι ἐξεδηλοῦτο κατὰ τρόπον πολὺ περίεργον. Περὶ τῆς παραδόξου ταύτης γυναικός, ἥτις ἀναπαύεται παρὰ τὰ χλοερὰ τῆς Πεντέλης ἄλση, ἔνθ' ἀνήγειρε τὰ ἡμιτελῆ αὐτῆς μαρμάρινα μέγαρα, ἔγραψε πρὸ ἐτῶν ὀλίγα τινὰ ὁ κ. Θ. Βελλιανίτης. Ἀλλ' ὁ βίος καὶ τὰ ἔργα τῆς ἰδιοτρόπου Δουκίσσης, μορφῆς ἱστορικῆς λίαν περιέργου καὶ ἐνδιαφερούσης, στενῶς συνδεομένης μὲ τὴν κοινωνικὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, δύνανται ν' ἀποτελέσουν θέμα εὐρυτέρας μελέτης, ἥτις εὐχόμεθα νὰ γραφῇ ἐνόσῳ ὑπάρχουν ἀκόμη στοιχεῖα πρὸς περισυλλογὴν ἐκ τῶν ἀναμνήσεων καὶ τῶν πληροφοριῶν τῶν ἐπιζώντων συγχρόνων.

δημοσιευθεῖσα εἰς τὴν ἐν Παρισίοις ἀγγλιστὶ ἐκδιδομένην ἐφημερίδα «Gallignani's Messenger», ἔχει ὡς ἀκολούθως:

«Τὰ βάσανα, τὰ ὁποῖα ὑπομένομεν, καὶ μία πληγὴ τὴν ὁποίαν ἔλαβα εἰς τοὺς ὤμους δὲν μὲ ἐσυγχώρησαν μέχρι τοῦδε νὰ σᾶς διευθύνω τοὺς τελευταίους μου ἀσπασμούς. Κατηντήσαμεν εἰς τοιαύτην ἀνάγκην, ὥστε νὰ τρεφώμεθα ἀπὸ τὰ πλέον ἀκάθαρτα ζῷα καὶ νὰ πάσχωμεν ὅλα τὰ φρικτὰ ἀποτελέσματα τῆς πείνης καὶ τῆς δίψης. Ἡ νόσος αὐξάνει ἔτι μᾶλλον τὰς δεινοπαθείας ὑπὸ τῶν ὁποίων θλιβόμεθα. Χίλιοι ἑπτακόσιοι τεσσαράκοντα τῶν ἀδελφῶν μας ἐτελεύτησαν καὶ περίπου τῶν ἑκατὸν χιλιάδων σφαῖραι κανονίων καὶ βόμβαι, διπτόμεναι ἀπὸ τὸ ἐχθρικὸν στρατόπεδον, κατηδάφισαν τοὺς προμαχῶνάς μας καὶ κατεκρήμνισαν τὰς οἰκίας μας. Τὸ δὲ ψῦχος μᾶς ἐνοχλεῖ ὑπερβολικῶς, καθότι εἴμεθα διόλου ἐστερημένοι ἀπὸ ξύλα τῆς φωτιᾶς.

»Μὲ ὅλας δὲ τὰς στερήσεις ταύτας, εἶναι ἀξιοθαύμαστον θέαμα ὁ ἔνθερμος ζῆλος καὶ ἡ ἀφοσίωσις τῆς φρουρᾶς μας. Πόσοι γενναῖοι ἄνδρες μετ' ὀλίγας ἡμέρας δὲν θέλει εἶσθαι πλέον εἰμὴ σκιαί, κατηγοροῦσαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τὴν ἀδιαφορίαν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου εἰς τὸν ἀγῶνα, ὅστις εἶναι ὁ ἀγὼν τῆς θρησκείας!

»Οἱ Ἀλβανοί, ὅσοι παραίτησαν τὰς σημαίας τοῦ Ρεσὶτ πασᾶ, ἡνώθησαν μετὰ τοῦ Ἰμπραήμ. Ἐν ὀνόματι ὅλων τῶν ἐνταῦθα ἡρώων, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι ὁ Νότης Μπότσαρης, ὁ Τζαβέλλας, ὁ Παπαδιαμαντόπουλος, καὶ ἐγώ, ὅστις παρὰ τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως ἐδιωρίσθην ἀρχηγὸς ἑνὸς στρατιωτικοῦ σώματος, σᾶς ἀναγγέλλω τὴν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὡρισμένην ἀπόφασίν μας διὰ νὰ ὑπερασπισθῶμεν καὶ τὴν ὑστέραν σπιθαμὴν τῆς γῆς τοῦ Μεσολογγίου καὶ νὰ συνενταφιασθῶμεν ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῆς πόλεως, χωρὶς ν' ἀκούσωμεν πρότασίν τινα συνθήκης.

»Ἡ τελευταία μας ὥρα ἤγγικεν. Ἡ ἱστορία θέλει μᾶς δικαιώσει καὶ οἱ μεταγενέστεροι θέλουν ἐλεεινολογήσει τὴν συμφοράν μας. Ἐγὼ δὲ καυχῶμαι, διότι ἐντὸς ὀλίγου τὸ αἷμα ἑνὸς Ἑλβετοῦ, ἑνὸς ἀπογόνου τοῦ Γουλιέλμου Τέλλου, μέλλει νὰ συμμιχθῇ μὲ τὰ αἵματα τῶν ἡρώων τῆς Ἑλλάδος. Εἴθε νὰ μὴ χαθῇ μετ' ἐμοῦ τὸ δίηγημα τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, τὸ ὁποῖον συνέγραψα· μὲ τοιοῦτον σκοπὸν ἔκαμα διάφορα αὐτοῦ ἀντίγραφα. Φροντίσατε, παρακαλῶ, κύριε, νὰ καταχωρισθῇ εἰς μερικὰς ἐφημερίδας ἡ παροῦσα ἐπιστολή μου.»

Τοιοῦτο φρονημα ἀπαραμίλλου μεγαλοψυχίας ἐνεψύχου τοὺς ἀθανάτους τοῦ Μεσολογγίου προμάχους. Δυστυχῶς ἡ μνημονευομένη ἐν τῇ ἀνωτέρω ἐπιστολῇ ἀφήγησις περὶ τῆς πολιορκίας, ἥτις θὰ περιεῖχε τόσας πολυτίμους πληροφορίας περὶ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ

μεγάλου ἐκείνου συμβάντος, ἀπωλέσθη ὁμοῦ μὲ τὸν συγγραφέα κατὰ τὴν ἀπαίσιον νύκτα τῆς σφαγῆς καὶ τοῦ ὀλέθρου.

Ἐμφύτως τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος συνησθάνθη ὁποίαν εἶχε σημασίαν ἡ ἐπιτυχὴς τοῦ Μεσολογίου ἄμυνα καὶ διὰ πάσης θυσίας ἐνισχύον αὐτὴν ἐναγωνίως προσεδόκα τὴν ἔκβασιν. «— Βάστα, καϋμένο Μεσολόγγι!» διηγοῦντο ὅτι ἔλεγεν ὁ Σολωμός, βλέπων ἔνδακρυς καὶ συγκεκινημένος πρὸς τὸν ὁρίζοντα κατὰ τὰς μονήρεις αὐτοῦ ἐν Ζακύνθῳ ἐκδρομάς, ὁπόθεν ἠκούετο ἀμυδρῶς ὁ ἀντίκτυπος τοῦ πέριξ τῆς πολιορκουμένης πόλεως μανιώδους κανονιοβολισμοῦ. Καὶ ὠνειροπόλει τότε ὁ ἔνθους ψάλτης τῆς Ἐλευθερίας τοὺς ***Ἐλευθέρους πολιορκημένους,*** τὸ ἡμιτελὲς ἀτυχῶς καταλειφθὲν ποίημα, ἐνῷ ἐγκατέσπειρε τόσας ποιητικὰς καλλονάς, ἐξυμνῶν καὶ τὴν τάφρον ἐκείνην

Πῶφαγε κόκκαλο πολὺ τοῦ Τούρκου καὶ τοῦ Ἀράπη

καὶ ἐπενόει τὸ ἔξοχον ἐκεῖνο ἐπεισόδιον τῆς «περιπαίκτρας σάλπιγγας», τὸ διερμηνευθὲν διὰ στίχων τόσον εὐήχων, ἁρμονικῶν καὶ πλαστικῶν. Ἡ φλογερὰ δημηγορία τοῦ Γενναδίου ἐν Ναυπλίῳ ἐπροκάλει τὸν γενναῖον ἔρανον διὰ τὸν τελευταῖον ἐπισιτισμὸν τῆς λιμωττούσης πόλεως. Λέγεται δὲ ὅτι ὁ Μιαούλης, ὅτε τὴν τελευταίαν φορὰν δὲν ἠδυνήθη νὰ διασπάσῃ τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, τὸν ὁποῖον τοσάκις διὰ τῶν ἀνδραγαθημάτων του εἶχεν εἰς τὰ ὕδατα ἐκεῖνα καταισχύνει καὶ τρέψει εἰς φυγήν, τόσον ἐθλίβη, ὥστε ἔχυσε δάκρυα ὀργῆς καὶ πόνου, αὐτὸς ὁ χάλυβδινος ἐν τῇ ὑπερηφανείᾳ του Ὑδραῖος, ὁ καταστέλλων ἀγερώχως πᾶσαν ἐκδήλωσιν τῶν ψυχικῶν του αἰσθημάτων!

Τὴν αὐτὴν ἀγωνίαν ἐδοκίμαζον καὶ οἱ ἐν Εὐρώπῃ μεγαλόψυχοι φίλοι τῆς Ἑλλάδος, ἐν᾽ ᾧ ταὐτοχρόνως οἱ ἐχθροὶ ἐξήρτων τὴν ἐλπίδα περὶ τῆς καταστολῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος ἐκ τῆς ἁλώσεως τοῦ Μεσολογγίου. Διὰ τοῦτο, ὅτε προώρως διεσπάρη ἡ φήμη περὶ τῆς πτώσεως αὐτοῦ, τὰ μὲν ἐν Κρήτῃ τουρκικὰ φρούρια ἐκανονιοβόλουν χαρμοσύνως, ἐνῷ ἀπεναντίας ἐν Παρισίοις ἄκρα λύπη ἐξεδηλώθη ἐπὶ τούτῳ, ἣν διεδέχθη τόση ἀγαλλίασις κατόπιν, ὅτε ἡ φήμη ἐξηλέγχθη ἀνακριβής, ὥστε οἱ ἐνθουσιωδέστεροι ἐφωταγώγησαν τὰς οἰκίας των, κατὰ τὴν διαβεβαίωσιν τοὐλάχιστον τῶν Ἑλληνικῶν ἐφημερίδων τοῦ καιροῦ ἐκείνου. Πλὴν ἂν τοῦτο εἶναι ἀμφίβολον, βέβαιον εἶναι ἐξ ἑτέρων πληροφοριῶν ὅτι ὁ Λουδοβῖκος τῆς Βαυαρίας, ὁ προσφάτως τότε ἀναγορευθεὶς βασιλεύς, δὲν ἤθελε νὰ δεχθῇ τὰ συνήθη τῶν αὐλικῶν συγχαρητήρια ἐπὶ τῇ ἑορτῇ του, πρὶν ἢ μάθῃ αἰσίας εἰδήσεις περὶ τοῦ Μεσολογγίου.

Οἱ εὑρισκόμενοι ἐν Μεσολογγίῳ Φιλέλληνες ἐξ ἀρχῆς τῆς πολιορκίας παρέμειναν πάντες καὶ συνηγωνίσθησαν μετὰ τῆς φρουρᾶς, παρέχοντες τὴν ἀποτελεσματικὴν συνδρομὴν τῶν στρατιωτικῶν των γνώσεων εἰς τὸν ἀπεγνωσμένον ἀγῶνα, ὑποστάντες μετ' ἀξιοθαυμάστου καρτερίας πάντα τὰ δεινὰ καὶ τὰς κακουχίας, εὗρον δ' οἱ πλεῖστοι ἔνδοξον αὐτόθι θάνατον. Οὐ μόνον δὲ παρέμειναν, ὅσοι ἀρχῆθεν

Ο ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΣ ΤΗΣ ΒΑΥΑΡΙΑΣ

ἦσαν, ἀπτόητοι εἰς τὰς τάξεις των, ἀλλὰ καὶ νέοι προσῆλθον κατὰ τὸ διάστημα τῆς πολιορκίας, ὡς τιμὴν αὐτῶν θεωροῦντες νὰ συμμετάσχουν τοῦ κινδύνου. Τοιοῦτοι ἦσαν ὁ κατὰ Μάϊον τοῦ 1825 ἀφικόμενος εἰς Μεσολόγγιον Πεδεμόντιος Ραζιέρης (Rasieri), ἀξιωματικὸς ἴσως τοῦ μηχανικοῦ (ὀχυρωματοποιός, κατὰ τὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικά»), ὅστις, ὡς λέγεται, ἀπέθανε δολοφονηθεὶς κατ' Ἰούνιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους· ὁ Στιτζελμπέργερ (Stitzelberger), πρώην ἐπιλοχίας τοῦ Δανικοῦ πυρο-

βολικοῦ κατὰ τὸν κατάλογον τοῦ Φορνέζη, ἀρχιπυροβολητὴς καὶ commandant d' artillerie (;) τιτλοφορούμενος εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐφημερίδα, καὶ ὁ ἐκ Βερολίνου Ρόσνερ (Rosner), ὅστις ἐφονεύθη ἀνδρείως μαχόμενος κατὰ τὴν γενομένην τὴν 11 Αὐγούστου 1825 ἔξοδον μέρους τῆς φρουρᾶς πρὸς καταστροφὴν τῶν ἀντικρὺ τοῦ προμαχῶνος τοῦ Κοραῆ ἀνεγειρομένων ὑπὸ τοῦ Κιουταχῆ πολιορκητικῶν ἔργων. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πολιορκίας ἀπεβίωσεν, ἄδηλον ἂν φονευθεὶς ἢ ἐκ φυσικοῦ θανάτου, τὸν Ἰούλιον τοῦ 1825, ὁ ἐξ Ἔρβαχ τοῦ μεγάλου Δουκάτου τῆς Ἔσσης βαρῶνος Ρήδεσελ (Riedesel). Κατὰ τὴν πολιορκίαν ἠγωνίσθη καὶ διέπρεψε καὶ ὁ Ἰταλὸς Πασχάλης Γιακομούτσης (Giacomuzzi) ἐκ Καστελνόβου τῆς Σαρδηνίας, ὑπαξιωματικὸς τοῦ πυροβολικοῦ εἰς τὰ ὑπὸ τὸν Ναπολέοντα πεδεμοντιακὰ στρατεύματα, φυγὰς ἐκ τῆς πατρίδος του ὡς ἀναμιχθεὶς καὶ αὐτὸς εἰς τὸ φιλελεύθερον τοῦ 1821 κίνημα, πολεμήσας μετὰ τῶν ἐν Ἱσπανίᾳ Συνταγματικῶν καὶ αἰχμαλωτισθεὶς ὑπὸ τῶν Γάλλων. Οὗτος διηύθυνε τὸ πυροβολικὸν τῆς νησίδος Βασιλαδίου, συνιστάμενον εἰς ὀλίγα σιδηρᾶ τηλεβόλα, μετὰ 20 πυροβολητῶν. Τὴν 27 Φεβρουαρίου 1826 ὁ Ἰβραὴμ ἐξέπεμψε κατὰ τῆς εὐαρίθμου φρουρᾶς ἰσχυρὸν σῶμα Ἀράβων, διὰ λέμβων καὶ σχεδιῶν μεθ' ὅλμων, ὑπὸ τὸν Χουσεῖν βέην, τὸν θηριώδη σφαγέα, ὅστις ἔμελλε μετ' ὀλίγας ἡμέρας ν' ἀποτίσῃ ἐν Κλεισόβῃ τὰ ἐν Κρήτῃ ἀνομήματα. Μετὰ γενναίαν δ' ἀντίστασιν τὸ νησίδιον ἐκυριεύθη καὶ ὅσοι διεσώθησαν ἐκ τῶν ἀνδρείων ὑπερασπιστῶν του κατέφυγον διὰ τοῦ τενάγους εἰς τὴν πόλιν. Μεταξὺ τούτων ἦτο καὶ ὁ Γιακομούτσης, εἷς τῶν ὀλιγίστων Φιλελλήνων τῶν διασωθέντων ἐκ τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, ὅστις παραμείνας βραδύτερον ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἀπέθανεν ἐν Ναυπλίῳ τὴν 25 Ἰανουαρίου 1845, λοχαγὸς ἐν ἀποστρατείᾳ.

Πάντες σχεδὸν οἱ λοιποὶ Φιλέλληνες ἀπωλέσθησαν κατὰ τὴν φοβερὰν τῆς ἐξόδου νύκτα. Ὀνομαστὶ μνημονεύονται οἱ ἑξῆς πέντε Πρῶσσοι, ὁ Μπελλιὲ δὲ Λωναὶ ἢ δὲ Λωνοὰ (Belliez de Launay ἢ Launoy), ἀξιωματικὸς τῶν θωρακοφόρων ἄλλοτε εἰς τὸν πρωσσικὸν στρατόν, ὅστις εἶχε νυμφευθῆ ἐν Μεσολογγίῳ [1], ὁ Σέπαν (Schephann), ἐκ Νάουμβουργ, ὁ Λούμπτωβ (Lubtow), ὁ Κλέμπε (Klempe) ἐκ Στεττίνου, καὶ ὁ Δίττμαρ (Dittmar), πρώην λοχαγὸς εἰς τὸν στρατὸν

[1] Οὗτος ἦτο πρόεδρος τῆς συστηθείσης ἐν Μεσολογγίῳ Γενικῆς Ἐπιτροπῆς ἐκ ξένων στρατιωτικῶν, τιτλοφορεῖται δὲ εἰς τὰ πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων αὐτῆς συνταγματάρχης καὶ μαρκήσιος.

τῆς πατρίδος του. Πρὸς τούτοις καὶ ὁ προμνημονευθεὶς Στιτσελμπέργερ, καταγόμενος ἐκ τοῦ Μεγάλου Δουκάτου τῆς Βάδης, καὶ εἷς Πολωνός, οὗτινος δὲν ἀναγράφεται τὸ ὄνομα [1].

ΙΔ΄

Ἡ κρηπὶς τῆς ἐλευθερίας. — Μία ἐπιστολὴ τοῦ Γούρα. — Τὸ ἄγγελμα. — Ἡ ἐντύπωσις. — Ἡ ἐθνικὴ εὐγνωμοσύνη. — Φῆμαι καὶ παραδόσεις. — Ἐντυπώσεις ἐν τῇ Δύσει. — Οἱ ῥήτορες. — Τὸ τηλεβόλον καὶ ἡ σημαία. — Ἀναζωογόννησις φιλελληνισμοῦ. — Δάνειον ἐν Γαλλίᾳ. — Ἔρανος. — Ἡ γενναιοδωρία μιᾶς ποιητρίας καὶ ἑνὸς τραπεζίτου. — Κομιτᾶτα ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Σκωτίᾳ. — Φιλελληνικὴ δρᾶσις ἐν Βερολίνῳ. — Ὁ ἱεροκῆρυξ — Οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Τοῦρκοι. — Χρηματικαὶ θυσίαι τοῦ Βασιλέως Λουδοβίκου. — Ἡ φωταψία. — Πέραν τοῦ Ἀτλαντικοῦ. — Ὁ πρῶτος πρέσβυς.

Τὸ Μεσολόγγιον κατέπεσε πυρίκαυστον. Ὅ,τι ἐσώθη ἐκ τῶν βομβῶν τοῦ Κιουταχῆ καὶ τοῦ Ἰβραὴμ ἀνετράπη ὑπὸ τοῦ δαυλοῦ τοῦ Καψάλη. Ἀλλὰ ἡ ἔνδοξος αὕτη ὁλοκαύτωσις ἔσχε σωτήριον ἀποτέλεσμα διὰ τὰς τύχας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀγῶνος, προσφυῶς δὲ δύναται νὰ ῥηθῇ ὅτι τὸ Μεσολόγγιον διὰ τῆς πτώσεώς του ἔθετο ὄντως «φαεννὰν κρηπῖδ' ἐλευθερίης».

Εἴπομεν ἤδη ὁπόσον οἱ Ἕλληνες εἶχον συναισθανθῆ τὴν σημασίαν τῆς πολιορκίας ταύτης, καὶ ὁποίας κατέβαλον προσπαθείας πρὸς διάσωσιν τῆς κινδυνευούσης πόλεως. Ἤδη ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου 1825 ὁ Γούρας, ἐκστρατεύων τότε εἰς Παρνασσίδα, ἔγραφε πρὸς τοὺς συναγωνιστάς του Κριεζώτην, Βάσσον, Πανουργιᾶν, παρακινῶν αὐτοὺς νὰ δράμουν πρὸς βοήθειαν τοῦ Μεσολογγίου: «Τὸ Μεσολόγγιον αὐτὸ τὸ προπύργιον καὶ ἡ θύρα ὅλης τῆς Ἑλλάδος, ἡ κρισιμωτάτη καὶ ἀσφαλεστάτη ἐκείνη θέσις, τὴν ὁποίαν τοσοῦτον καιρὸν ὑπερασπιζόμενοι τόσοι ἥρωες ἀπηθανατίσθησαν μὲ τὴν χύσιν αὐτοῦ τοῦ ἰδίου αἵματός των, κινδυνεύει, καὶ σὺν αὐτῷ ὅλη ἡ Ἑλλάς». Ἐν τούτοις ἡ κρατερὰ ἀντίστασις τῶν πολιορκουμένων ἐνεθάρρυνε πάντας καὶ δὲν ἐθεωρεῖτο ἐπικειμένη ἡ πτῶσις τῆς πόλεως, αἱ δ' ἐφημερίδος ἔτρεφον τὸ κοινὸν δι' ἐλπίδων περὶ τῆς προσεχοῦς ἄρσεως τῆς πολιορκίας.

Τὴν ἀπαισίαν εἴδησιν ἐκόμισεν εἰς Ναύπλιον σπετσιωτικὸν πλοῖον

---

[1] Ἴσως ἦτο οὗτος ὁ εἰς τὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικὰ» ἀναφερόμενος που Τζορτζάφσκης, χιλίαρχος Λέχος (ἤτοι Πολωνός), περὶ οὗ οὐδεμία ὑπάρχει ἐν τῷ καταλόγῳ μνεία.

περὶ τὰς ἡμέρας τοῦ Πάσχα τοῦ 1826, κατάπληξις δὲ καὶ πένθος διεσπάρη ἀμέσως εἰς πᾶσαν τὴν χώραν. Ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ Γ΄ τότε Ἐθνικὴ Συνέλευσις, πτοηθεῖσα ἐκ τοῦ ἐπαπειλοῦντος τὸ ἔθνος κινδύνου, διέκοψε τὰς ἐργασίας της, συστήσασα Διοικητικὴν Ἐπιτροπὴν πρὸς διεύθυνσιν τῶν κοινῶν. Οὐχ ἧττον κατὰ τὴν ὑπερτάτην ἐκείνην στιγμὴν ἐθεώρησε πρέπον νὰ ἐκφράσῃ τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ ἔθνους πρὸς τὴν ἀθάνατον φρουράν, τὴν τιμήσασαν διὰ τοῦ ἡρωϊσμοῦ της τὸ Ἑλληνικὸν ὄνομα, ἡ ἀπὸ 16 δὲ Ἀπριλίου προκήρυξίς της περιεῖχε πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ ἑξῆς: «Ταῦτα διακηρύττουσα ἡ Συνέλευσις τῶν πληρεξουσίων, διαλύεται σήμερον, προσφέρουσα ὡς ἐκ μέρους τῶν ἑλληνικῶν λαῶν, τῶν ὁποίων φέρει τὸ πρόσωπον (sic), πᾶσαν εὐγνωμοσύνην πρὸς τοὺς γενναίως ὑπὲρ τοῦ ἔθνους ἀγωνισθέντας κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν καὶ κατ' ἐξοχὴν πρὸς τὴν ἀθάνατον φρουρὰν τοῦ Μεσολογγίου καὶ πρόμαχον τῆς Ἑλλάδος, τῆς ὁποίας ἡ ἀπαράμιλλος ἀνδρεία καὶ σταθερότης ἔδειξαν τρανότατα εἰς ὅλον τὸν κόσμον ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος μάχεται ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος». Ἐν ἑτέρᾳ δὲ προκηρύξει του μετά τινα χρόνον ὁ πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ἔγραφεν: «Ἓν μέγα δυστύχημα κατελύπησεν ὅλων τὰς καρδίας τὸ Μεσολόγγιον, τὸ ὁποῖον πέντε ἤδη χρόνους ἀντεστάθη ἐπιτυχῶς κατὰ τῶν βαρβάρων, ἔπεσε τελευταῖον εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ Αἰγυπτίου ἐχθροῦ, καὶ ἤδη αὐτὸ τὸ προπύργιον τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας δὲν παριστάνει εἰμὴ ἕνα σωρὸν ἐρειπίων. Ἀλλ' αὐτὰ τὰ ἐρείπια καὶ αἱ σκιαὶ ἐκείνων, ὁποῦ ἐτάφησαν ὑποκάτω εἰς αὐτά, ἀφοῦ ὑπερασπίσθησαν μέχρι τελευταίας στιγμῆς τὸ φρούριον, λαλοῦν, εἰς τὰς καρδίας τῶν Ἑλλήνων καὶ ζητοῦν ἐκδίκησιν διὰ τὸ αἷμα τόσων ἀθῴων ψυχῶν, τῶν ἡρώων τῆς ἐλευθερίας. Ὅσοι δὲ διέφυγον μὲ τὰ ὅπλα εἰς τὰς χεῖρας τὸν ὄλεθρον εἶναι λαμπρὸν παράδειγμα ἡρωϊκῆς ἀνδρείας καὶ σταθερότητος». Χαρακτηριστικὸν δὲ τῆς γενομένης ἐντυπώσεως εἶναι καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ παρέλαβεν ἀμέσως τὸ γεγονὸς καὶ τὸ μετεποίησε, καὶ τὸ ἐξιδανίκευσε κατὰ τὸ ἑαυτῆς σύστημα, ἤχνιζον δὲ ἀκόμη τὰ ἐρείπια τοῦ Μεσολογγίου, ὅτε ἤρχισε δημιουργουμένη ἡ περὶ αὐτοῦ ποιητικὴ παράδοσις. Μεταξὺ δὲ τῶν πολλῶν διαδόσεων ἦτο καὶ ἡ ἑξῆς, ἣν ἐπεβεβαίωσε δῆθεν καὶ αὐτὸς ὁ Ἰβραὴμ πρὸς τὸν πλοίαρχον εὐρωπαϊκοῦ πολεμικοῦ πλοίου, ὅτι οἱ πολιορκούμενοι τὰς τελευταίας ἡμέρας ἀποκαμόντες, ἤνοιξαν τὰς πύλας τῆς πόλεως καὶ ἀνέμενον τὴν εἴσοδον τῶν ἐχθρῶν, ὅπως ἀνατιναχθοῦν καὶ ἐνταφιασθοῦν μετ' αὐτῶν· ἐπειδὴ δὲ οἱ ἐχθροί, φοβούμενοι τὴν ἐνέδραν, δὲν εἰσήρχοντο, τότε ἐπεχείρησαν ἐκεῖνοι τὴν ἔξοδον.

Ἔτι δὲ ζωηροτέρα ὑπῆρξεν ἡ ἐκ τοῦ γεγονότος ἐντύπωσις εἰς

τὴν Δύσιν. Ἡ ἀπαραμίλλως καρτερικὴ ἄμυνα τῶν προμάχων τοῦ Μεσολογγίου, ἡ ἐπισκιάσασα τὴν δόξαν τῆς Σαραγόσσης, ἐπλήρου ἐνθουσιασμοῦ τοὺς πανταχοῦ Φιλέλληνας, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ἄτεγκτος Διπλωματία ἤρχιζε νὰ δυσωπῆται. Ἤδη κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1825 ἔγραφεν ὁ ἐν Βιέννῃ μυστικοσύμβουλος Γὲντζ πρὸς τὸν φίλον του Πιλάτ: «Οὐδεὶς δύναται ν' ἀναγνώσῃ χωρὶς ἐνδιαφέροντος, χωρίς τινος συμπαθείας μάλιστα, τὰ ἀποσπάσματα τοῦ ἡμερολογίου τῆς πολιορκίας, διότι οὔτε φίλοι, οὔτε ἐχθροὶ δύνανται ν' ἀρνηθοῦν ὅτι ἡ ὑπεράσπισις τοῦ Μεσολογγίου, οἱαδήποτ' ἂν ᾖ ἡ ἔκβασις αὐτῆς, εἶναι ἀληθῶς ἡρώων ἔργον».

Ὁ εὔγλωττος στρατηγὸς Φοά, ἀγορεύων εἰς τὴν Βουλὴν τῶν Ὁμοτίμων κατὰ Μάϊον τοῦ 1825, ἔλεγεν ἐπευφημούμενος: «Αἱ νίκαι τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἰδικαί μας νίκαι· ἡ ἀτυχία των εἶναι ἰδική μας ἀτυχία. Ὅλοι οἱ Γάλλοι καρδιοκτυποῦν διὰ τὸν ἱερὸν ἀγῶνα τῆς θρησκείας, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν λαμπρῶν ἐνθυμήσεων». Καὶ ὁ Βενιαμὶν Κωνστὰν ἐν τῇ Βουλῇ τῶν Ἀντιπροσώπων κατὰ τὴν συζήτησιν ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον, διερμηνεύων ἐν ταὐτῷ καὶ τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ εὐγενοῦς Γαλλικοῦ ἔθνους ἐπὶ τῇ συνδρομῇ ἣν παρεῖχον Γάλλοι τινές, ἐπιλήσμονες τῶν φιλελευθέρων παραδόσεων τῆς πατρίδος των, πρὸς τὸν Αἰγύπτιον κατακτητήν, ἐπρότεινε νὰ παρακληθῇ ὁ βασιλεύς, ὅπως ἐξεύρῃ τὰ μέσα τῆς διασώσεως τῶν δυστυχῶν χριστιανῶν, τῶν κατὰ μυριάδας σφαζομένων ὑπὸ τῶν ἀπίστων καὶ τῆς παρακωλύσεως τῶν Γάλλων, τοὺς ὁποίους ἀπεδοκίμαζεν ἡ Γαλλία καὶ ἡ Εὐρώπη, ἀπὸ τοῦ νὰ βοηθοῦν τοὺς θηριώδεις ἐχθροὺς τοῦ χριστιανικοῦ ὀνόματος. Ὁ 2ος λεγεὼν τῆς παρισινῆς ἐθνοφυλακῆς προσέφερε δι' ἐράνου ἓν τηλεβόλον φέρον ἐπιγραφήν: «Τοῖς Ἕλλησι». Τὸ δ' ἐν Μασσαλίᾳ Φιλελληνικὸν Κομιτᾶτον ἔπεμπε διὰ τὴν φρουρὰν τοῦ Μεσολογγίου σημαίαν πολύτιμον, φέρουσαν εἰς τὸ μέσον χρυσοκέντητον σταυρόν, κομισθεῖσαν ἀργὰ ὑπὸ τῶν ἐν Ὕδρᾳ ἀφικομένων τὴν 14 Αὐγούστου 1826 Γάλλων καὶ Γερμανῶν Φιλελλήνων. Ἡ σημαία αὕτη ἔφερεν ἐπιγραφήν: «Τὸ Φιλελληνικὸν Κομιτᾶτον τῶν Μασσαλιωτῶν πρὸς τοὺς ἥρωας τοῦ Μεσολογγίου».

Δὲν περιωρίζετο δὲ μόνον εἰς πλατωνικὰς ἐκφράσεις συμπαθείας ἢ θαυμασμοῦ, εἴτε εἰς τιμητικὰ δῶρα ὁ ἐν Εὐρώπῃ Φιλελληνισμός. Ὁλονὲν αὔξων καὶ ζωογονούμενος ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν ἀνδραγαθημάτων καὶ κορυφούμενος κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα, ἐπετέλει θαύματα, ἐπροκάλει θυσίας καὶ διενήργει γενναίους ἐράνους, δι' ὧν ἁδρὰ παρείχετο ἡ ὑλικὴ συνδρομὴ εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Ἀγῶνα. Ὁσάκις ὁ φιλελ-

ληνικὸς ἐνθουσιασμὸς ἐφαίνετο χαλαρούμενος, ἢ καὶ ἐξαντλούμενος εἰς μέρος τι, ἐξήπτετο αἴφνης μετὰ ζέσεως καὶ ἐπιτάσεως εἰς ἄλλο, οὕτως ὥστε ἡ δρᾶσίς του ἦτο πάντοτε ἀδιάλειπτος. Ἐν Γαλλίᾳ ἐγένετο σκέψις καὶ προκαταρκτικὴ ἐνέργεια περὶ δανείου ἀπὸ τοῦ Μαρτίου τοῦ 1825. Ὁ οἶκος Ἀνδρέου Κοττιὲ (Cottier) διεξῆγεν ἤδη διαπραγματεύσεις περὶ παροχῆς δανείου δέκα ἕως δεκαπέντε ἑκατομμυρίων φράγκων, ἀντὶ τοῦ ὁποίου θὰ παρείχοντο ὡς ὑποθήκη, καθὰ ἔγραφε φιλοσκωμμόνως σύγχρονος Γαλλικὴ ἐφημερίς, τὰ κτήματα τῶν ἀγάδων, ἡ σπάθη τῶν παλληκαρίων καὶ τὰ ἐρείπια τοῦ Παρθενῶνος. Ἔσπευδον δὲ ἤδη νὰ ἐγγραφοῦν πολλοὶ πάσης τάξεως, μετὰ προθυμίας, πατρίκιοι καὶ βιομήχανοι καὶ σοφοὶ καὶ ἔμποροι καὶ ἰδιῶται. Μόνος ὁ οἶκος Δελεσὲρ (Delessert) εἶχεν ἐγγραφῆ διὰ 500 χιλ. φράγκων καὶ τὸ δάνειον ἦτο σχεδὸν κεκαλυμμένον, ὅτε ἐγνώσθη ὅτι εἶχεν ἤδη συνομολογηθῆ ἕτερον δάνειον ἐν Ἀγγλίᾳ, ἕνεκα τῶν ὅρων τοῦ ὁποίου ἐματαιώθη τὸ ἐν Γαλλίᾳ διενεργούμενον. Τότε τὸ ἐν Παρισίοις Φιλελληνικὸν Κομιτᾶτον ἐνήργησεν ἑκούσιον ἔρανον, τεθέντος ὡς ἐλαχίστου ὅρου καταβολῆς τοῦ ποσοῦ τῶν 50 φράγκων. Τὰ μέλη αὐτοῦ κατέβαλον ποσὰ γενναῖα. Ὁ δοὺξ τοῦ Ὀρλεὰν ἔπεμψε τρισχίλια φράγκα. Ἄλλοι δὲ συνεισέφεραν ποσὰ μεγαλείτερα. Διεκρίθη διὰ τὴν ἐλευθεριότητά της ἡ νεαρὰ τότε Δελφίνη Γκαί (Gay), κατόπιν κυρία Γιραρδίνου, θυγάτηρ τῆς περιωνύμου συγγραφέως Σοφίας Γκαί, διαπρεπεστέρα συγγραφεὺς αὕτη καταστᾶσα καὶ διαλάμψασα μεταξὺ τῆς πλειάδος τῶν μουσοπόλων τῆς συγγρόνου αὐτῇ ἐποχῆς ἐπὶ χάριτι καὶ πνεύματι. Αὕτη προσήνεγκε φράγκα ἑξακισχίλια, ἀξιωθεῖσα πολλῶν ἐπαίνων καὶ ἐγκωμίων διὰ τὴν γενναιοδωρίαν της. Ἴσον ποσὸν προσήνεγκε καὶ ὁ ζάπλουτος τραπεζίτης Ρότσιλδ, ὅστις ὅμως κατηγορήθη ὡς ἀντιπράξας εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἐν Γαλλίᾳ Ἑλληνικοῦ δανείου.

Ἐν Ἀγγλίᾳ, κατ' ἀπομίμησιν τοῦ ἐν Λονδίνῳ, ἱδρύοντο καὶ εἰς δευτερευούσας πόλεις Φιλελληνικὰ κομιτᾶτα, οἷον ἐν Σῶφφολκ, διενεργοῦντα ἐράνους. Ἐν Ἐδιμβούργῳ δὲ τῆς Σκωτίας συνιστᾶτο Φιλανθρωπικὴ Ἑταιρία ὑπὸ διακεκριμένων δεσποινῶν τῆς πόλεως, σκοπὸν ἔχουσα νὰ μεριμνήσῃ περὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν ἐν Ἑλλάδι κορασίων. Ἐν Γερμανίᾳ δὲ πάλιν ὁ ἀκοίμητος φιλελληνισμὸς ἐξήφθη διὰ μιᾶς, ἐν Βερολίνῳ κατὰ τὸ 1826. Ἐπρωτοστάτουν αὐτόθι ὁ Ρίτζλ (Ritzl), ὁ Νέανδρος (Neander), ὁ Νήβουρ (Niebuhr), ὁ Οὔφελανδ (Hufeland) καὶ ἄλλοι διαπρέποντες ἐν τοῖς γράμμασι καὶ ταῖς ἐπιστήμαις. Εὐγενεῖς δέσποιναι περιήρχοντο τὰς οἰκίας, συλλέγουσαι ἐράνους ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων, ἐνεργὸν δὲ μέρος ἔσχεν εἰς τὴν φιλάνθρωπον ταύτην

ἐνέργειαν καὶ ὁ βασιλεύς, ὅστις ἦτο τότε Φρειδερῖκος Γουλιέλμος ὁ Γ', καὶ ὁ διάδοχος, ὁ μετὰ ταῦτα Φρειδερῖκος Γουλιέλμος ὁ Δ', καὶ ἡ Αὐλὴ ἐν γένει καὶ πάντες οἱ ἐν τέλει. Ἐν Βρεσλαυΐᾳ ἐπίσης ἐνηργοῦντο ἔρανοι, πάντες δὲ μετὰ προθυμίας, ὡς καὶ αὐτοὶ οἱ ἁπλοῖ στρατιῶται καὶ αἱ ὑπηρέτριαι, προσέφερον τὸν ὀβολόν των ὑπὲρ τῶν ἀγωνιζομένων Ἑλλήνων. Ἐν Γόθᾳ τὸν φιλελληνισμὸν ὑπεδαύλιζεν ὁ Γιάκομπς (Jacobs) καὶ ἐν Ἀϊδελβέργῃ ὁ περίφημος μεταφραστὴς τοῦ Ὁμήρου Φὸς (Voss). Ἐν Λειψίᾳ ὁ ἱεροκῆρυξ Τζίρνερ (Tzschirner) ἐκήρυττεν ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τὴν ἐλευθερίαν τῶν Χριστιανῶν ἐκ τοῦ ζυγοῦ τῆς δουλείας· ἐν Δρέσδῃ δέ, κατὰ τὴν παράστασιν δράματός τινος τοῦ Λέσσιγκ, οἱ Πέρσαι ἀντικαθίσταντο ὑπὸ τῶν Τούρκων. Συνετίθεντο καὶ ἐξεδίδοντο ᾄσματα, ἐπωλοῦντο χαλκογραφίαι, διωργανοῦντο συναυλίαι εἰς διαφόρους γερμανικὰς πόλεις· εἰ καὶ ἦσαν δὲ πολλάκις ταῦτα ἀπειρόκαλα ἢ ἀνιαρά, οὐδεὶς παρεπονεῖτο, διότι τὸ ἐξ αὐτῶν ὄφελος ἦτο προωρισμένον ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ἐκ τούτου δὲ καὶ παροιμία τότε ἐπήγασεν.

Ἡ Βαυαρία ὑπῆρξε φυτώριον φιλελληνισμοῦ ἀειθαλές· ἀλλὰ καὶ ἐν ᾗ ὑποθέσει δὲν ἤθελον ἀναφανῆ αὐτόθι ἐκ τῶν ἰδιωτῶν, τῶν σοφῶν, τῶν ἐπιστημόνων καὶ τῶν καλλιτεχνῶν τόσοι ἔνθερμοι τῆς Ἑλλάδος φίλοι, ἤρκει μόνον ὁ ἀοίδιμος Λουδοβῖκος ν' ἀποτελέσῃ διὰ τῶν ἀτομικῶν αὐτοῦ διαθέσεων καὶ ἐνεργειῶν κολοσσιαίαν φιλελληνικὴν δύναμιν. Αἱ χρηματικαὶ αὐτοῦ δωρεαὶ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ἀγῶνος ὑπολογίζονται εἰς δύο ἑκατομμύρια φιορινίων. Αὐτὸς ἀνέλαβεν ἐπισήμως τὴν προεδρείαν τοῦ Φιλελληνικοῦ Κομιτάτου, οὗτινος προΐστατο ὁ Σέγκ (Schenk), ὁ ποιητὴς τοῦ «Βελισαρίου». Ἅμα τῇ εἰς τὸν θρόνον ἀναρρήσει του, προσήνεγκε δωρεὰν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ἐξ εἰκοσακισχιλίων φιορινίων «ἐκ μέρους ἑνὸς παλαιοῦ Φιλέλληνος». Περιηγούμενος δὲ τὸ κράτος του κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν καὶ μαθὼν ὅτι ἐπρόκειτο πρὸς τιμήν του νὰ φωταγωγηθῇ μία τῶν πόλεων, ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμίαν ὅπως ματαιωθῇ ἡ φωταψία, διατεθῇ δὲ τὸ ποσὸν τῆς ἀπαιτουμένης δι' αὐτὴν δαπάνης ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν ὑστέρει ὁ φιλελληνισμὸς καὶ πέραν τοῦ Ἀτλαντικοῦ. Αἱ διαμαρτυρίαι αὐτόθι κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς βαρβαρότητος ἦσαν ἐντονώτεραι, οἱ πολιτικοὶ δὲ ἄνδρες, ἀδέσμευτοι ἐξ ἐπιφυλάξεων διπλωματικῶν καὶ ἐξ ὑστερολογισμῶν, ἐλάλουν εὐθαρσέστερον. Τὸ ἐν Νέᾳ Ὀρλεάνῃ συσταθὲν κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1824 Φιλελληνικὸν Κομιτᾶτον, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ διοικητοῦ Οὐόρκμαν, ἐψήφιζεν ὅτι θεωρεῖ τῶν ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων ὡς πάλην τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐλευθερίας κατὰ τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς δουλείας. Ταὐτοχρόνως

δὲ ὁ βουλευτὴς Μασαχουσέτης Οὐέστερ ἐπρότεινεν εἰς τὴν Βουλὴν τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν νὰ πέμψῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα πρέσβυν, διὰ νὰ πιστοποιηθῇ οὕτως ὅτι ἔκτοτε ἀνεγνώριζε τὴν ἐλευθερίαν της.

ΙΕ΄

Ἡ ἐντύπωσις ἐν Εὐρώπῃ.—Ἄλευρα καὶ φιλοδωρήματα τοῦ Ἐϋνάρδου.— Τὸ Μεσολόγγιον καὶ ἡ σύγχρονος τέχνη.— Μάρκος Βότσαρης καὶ Κανάρης.—Ὁ Βαγιάρδος τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸ εὔηχον ὄνομα.—Δράματα, ποιήματα καὶ εἰκόνες περὶ τοῦ Μεσολογγίου.—Ἱστορία ἑνὸς μνημείου.—Ἀκρωτηριασμὸς καὶ ἐπανόρθωσις.—Φιλολογικὴ κίνησις ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ.—Πνευματικὴ κίνησις ἐν Ἑλλάδι.—Μία ποιήτρια καὶ δύο τραγῳδίαι.—Ἄνδρος καὶ Τῆνος.—Ἡ πρώτη ἀπόπειρα Ἑλληνικοῦ θεάτρου.—Ἡ πρώτη ἔκδοσις τοῦ Ὕμνου τῆς Ἐλευθερίας.

Τὴν ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ Μεσολογγίου ἐντύπωσιν τῶν ἐν Εὐρώπῃ Φιλελλήνων διερμηνεύει καὶ χαρακτηρίζει κάλλιστα ἐπιστολὴ τοῦ Ἐϋνάρδου, χρονολογουμένη ἀπὸ 16/28 Μαΐου 1826. Ὁ γενναῖος οὗτος καὶ ἀκάματος τῆς Ἑλλάδος φίλος εἶχε πέμψει, μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Βασιλαδίου, ἓν φορτίον ἀλεύρων διὰ τὴν λιμώττουσαν τοῦ Μεσολογγίου φρουράν, ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν δύο νέων Ἑλβετῶν, τοῦ Ρωμιλλὺ καὶ τοῦ Μαρκέττου, ὧν ὅμως λίαν ἀμφίβολον εἶναι ἂν ἐπέτυχεν ἡ ἀποστολή, ἀφοῦ εἶνε γνωστὸν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ ἀποκλεισμὸς ἤρχιζε νὰ γίνεται στενότατος, ἀπέβαινε δὲ δυσχερεστάτη, ἂν μὴ αὐτόχρημα ἀδύνατος, πᾶσα ἀπόπειρα ἐπισιτισμοῦ. Περὶ τὰ τέλη Μαρτίου, ἔμπλεως ἐνθουσιασμοῦ διὰ τὰ γνωσθέντα τότε ἐν Γαλλίᾳ κατορθώματα τῶν ἀνδρείων προμάχων τοῦ Μεσολογγίου, ἔπεμψε πάλιν ὁ Ἐϋνάρδος χρηματικὸν φιλοδώρημα, ὅπως διανεμηθῇ εἰς τοὺς ἄνδρας τῆς φρουρᾶς, τὸ ὁποῖον ὅμως, φθάσαν μετὰ τὴν ἅλωσιν, μὴ ὄντως ἄλλως τε δυνατοῦ νὰ διαβιβασθῇ πρότερον καὶ ἐγκαιρότερον ἂν ἔφθανε λόγῳ τοῦ ἀποκλεισμοῦ, διενεμήθη εἰς τὸν οἰκτρῶς πάσχοντα καὶ ἐκ τῆς πολιορκίας διασωθέντα πληθυσμόν. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, τὴν ὁποίαν ἐκόμισεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Ἐϋνάρδου, Ἰταλὸς-φιλέλλην Θωμᾶς Πετρίνης, ἀνέφερε τὸ ἑξῆς περὶ τοῦ Μεσολογγίου: «Τὸ ἔνδοξον τοῦτο τέλος ἐνέπλησεν ἀπὸ ἐνθουσιασμὸν ὅλην τὴν Εὐρώπην· ὅλων οἱ ὀφθαλμοὶ εἶναι προσηλωμένοι εἰς τὴν Ἑλλάδα· ὅλοι περὶ αὐτῆς ἐνασχολοῦνται· ὅλων αἱ ψυχαὶ εἶναι ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων· ὅλαι αἱ καρδίαι πάλλουσιν ὑπὲρ

αὐτῶν καὶ αἱ δεήσεις, ὅσας οἱ ἀληθεῖς Χριστιανοὶ πέμπουν εἰς τὸν οὐρανόν, ἐπιταχύνουν τὸν θρίαμβόν σας. Εἰς τὴν Γαλλίαν, εἰς τὴν Ἑλβετίαν αἱ γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα συνάζουν χρήματα διὰ τοὺς γενναίους Ἕλληνας· ἀπανταχόθεν συνεισφορὰς λαμβάνομεν διὰ νὰ σᾶς ἀποστείλωμεν».

Ὄντως δὲ ἡ ἡρωϊκὴ θυσία τοῦ Μεσολογγίου ἠλέκτρισε τόσον τὸ Εὐρωπαϊκὸν δημόσιον, ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ σύγχρονος Τέχνη ὑπέστη τὴν

ΑΛΜΕΪΔΑΣ

ἄμεσον τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τούτου ἐπίδρασιν. Ἀξιοπαρατήρητον εἶναι ὅτι ἐκ πάντων τῶν συμβάντων τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας Ἑλληνικοῦ Ἀγῶνος, καίπερ οὐκ ὀλίγας περιλαμβάνοντος ἀνδραγαθίας καὶ πράξεις ἀνδρείας καὶ ἀφοσιώσεως καὶ θυσίας ὑψίστας, ἡ πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου ὑπῆρξεν ἡ τὴν βαθυτάτην παραγαγοῦσα αἴσθησιν εἰς τὸν κόσμον καὶ κατὰ δεύτερον λόγον αἱ σφαγαὶ τῆς Χίου· ὅπως πάλιν ἐκ τόσων διαπρεψάντων κατὰ τὸν ἀγῶνα στρατηλατῶν καὶ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ναυμάχων ὁ Μάρκος Βότσαρης διὰ τὸν θάνατόν του, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Κανάρης διὰ τοὺς ἄθλους του προσείλκυσαν περισσότερον τὴν συμπάθειαν καὶ τὸν θαυμασμὸν τῶν ξένων. Τὰ δύο μνημονευθέντα συμβάντα διὰ τὸ ἐξόχως δραματικὸν αὐτῶν, καὶ οἱ δύο ἄνδρες διὰ τὸ παράβολον τῶν ἡρωϊκῶν των ἐπιχειρημάτων, εἵλκυσαν τὴν προτίμησιν τῆς τέχνης καὶ ἁδρὰν ἐχορήγησαν εἰς αὐτὴν τὴν ἔμπνευσιν. Ἐν τούτοις ὡς πρὸς τοὺς ἄνδρας ὀφείλομεν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι συνετέλεσεν εἰς τὴν παγίωσιν τῆς ὑπολήψεως αὐτῶν παρὰ τοῖς ξένοις καὶ τὸ ἄγνὸν τοῦ παρελθόντος ἀμφοτέρων καὶ τοῦ ἤθους τὸ σεμνὸν καὶ μετριόφρον καὶ τοῦ χαρακτῆρος ἐν γένει ἡ ἔμφυτος εὐγένεια.

Ὁ ἡρωϊκὸς Σουλιώτης, ὁ ἀποθανὼν τόσον ἐνδόξως, πρὶν μιανθῇ ὑπὸ τοῦ ἄγους τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων, εἶναι ἀναντιρρήτως μία τῶν συμπαθεστάτων καὶ ἐντιμοτάτων μορφῶν τοῦ Ἀγῶνος, ὡς μαρτυροῦν πολλὰ περιστατικὰ τοῦ βίου του, διὰ τὴν χρηστότητα δὲ αὐτοῦ καὶ τὴν ἀπαράμιλλον ἀνδρείαν του δύναται ν' ἀποκληθῇ ὁ Ἕλλην Βαγιάρδος, «ὁ ἄφοβος καὶ ἄψογος ἱππότης». Ὁ δὲ γενναῖος Ψαριανός, ὑποδεέστερος βεβαίως τοῦ μεγαλεπηβόλου Μιαούλη ὡς πρὸς τὸ στρατηγικὸν πνεῦμα καὶ τὴν ναυτικὴν τέχνην, ἀλλὰ διὰ τῆς τόλμης του ἀναδειχθεὶς ἐν ἐπικαίρῳ στιγμῇ τιμωρὸς τῶν θηριωδῶν σφαγέων τῆς Χίου, εὐτυχήσας δὲ πλέον ἢ οἱ συναθληταί του εἰς τὰ παρακεκινδυνευμένα κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἐπιχειρήματα, ηὐτύχησεν ἐπὶ πλέον νὰ διατελέσῃ κατὰ τὸν Ἀγῶνα μακρὰν τοῦ μεμολυσμένου πεδίου τῆς πολιτικῆς, ὅτε δὲ κατόπιν ἀνεμίχθη εἰς αὐτόν, πάντοτε παρεμπιπτόντως, ἐξῆλθεν ἄσπιλος, μὲ τὴν φιλοπατρίαν καθαρὰν καὶ στίλβουσαν, διατηρήσας τὴν πρᾳότητα καὶ τὴν μετριοφροσύνην τοῦ ἤθους μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς[1].

Προϊόντα τῆς ἰδιαιτέρας ταύτης φιλελληνικῆς ἐμπνεύσεως προχείρως δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ἑπόμενα: Ἐν Γαλλίᾳ τὸ δρᾶμα

---

[1] Ἐλέχθη ὅτι εἰς τὴν φήμην τοῦ Κανάρη παρὰ τοῖς ξένοις συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον καὶ τὸ ὄνομά του, ὡς ἁρμονικὸν καὶ εὐπρόφερτον. Δόσις τις ἀληθείας, ἀλλὰ πολὺ περιωρισμένη, ἐνυπάρχει ἴσως ἐν τῷ ἰσχυρισμῷ τούτῳ· ἐπειδὴ βεβαίως εὐκολώτερον ἀπαθανατίζεται ὄνομα εὔηχον, ὡς τὸ τοῦ Κανάρη, εὐαρμοστοῦν εἰς τὸν στίχον καὶ τὴν ὁμοιοκαταληξίαν τῶν ξένων γλωσσῶν, παρά τινα ἄλλα μακρά, δυσπρόφερτα καὶ ἀχρησιμοσύνητα διὰ τὸ μῆκος καὶ τὴν σκολιότητα αὐτῶν. Σημειωτέον ἐν τούτοις ὅτι ἡ δημοσιογραφία τῆς ἐποχῆς τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀκουσίως αὐτῆς βεβαίως, ἐπροσπάθησε ν' ἀφαιρέσῃ καὶ αὐτὸ τὸ πλεονέκτημα ἀπὸ τὸν Κανάρην καὶ εἷς τινας τῶν τότε ἐφημερίδων ὁ ἔνδοξος πυρπολητὴς καλεῖται Κανάριος, διότι τῷ ὄντι εἰς τὰ Ψαρὰ ἀρχικῶς οὕτως ἐλέγετο τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομα τοῦ ἐνδόξου ναυάρχου.

«Ἡ ἅλωσις τοῦ Μεσολογγίου» τοῦ γνωστοῦ μυθιστορογράφου Αἰμιλίου Σουβὲστρ (Souvestre), ἐγράφη εὐθὺς μετὰ τὸ συμβάν· καὶ ἐγένετο μὲν δεκτὸν εἰς τὸ θέατρον τῆς Γαλλικῆς Κωμῳδίας, ἀλλ' ἠμποδίσθη ὑπὸ τῆς λογοκρισίας ἡ παράστασίς του. Ἕτερον δρᾶμα τοῦ Δ' Ὀζανὼ (D'Osaneaux) ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ τελευταία ἡμέρα τοῦ Μεσολογγίου» ἔτυχε τῆς ἀδείας τῆς παραστάσεως ἐν τῷ ἐν Παρισίοις θεάτρῳ τοῦ Ὠδείου τὴν 10 Ἀπριλίου 1828. Τινὰ τῶν χορικῶν αὐτοῦ ἐμελοποίησεν ὁ περίφημος μουσουργὸς Ἑρὸλ (Hérold), ὁ δὲ μετέπειτα διαπρέψας ἀοιδὸς Δυπρὲ (Duprez) ἔψαλε κατὰ τὴν παράστασιν τὸ ᾄσμα ἑνὸς μαχητοῦ. Εἰς δὲ τὰς εἰκαστικὰς τέχνας ὑπάρχουν ὁ πίναξ «Μεσολόγγιον» τοῦ Ἀρὺ Σέφφερ (Ary Scheffer), ὁ ἐκτεθεὶς τὸ πρῶτον εἰς τὴν Καλλιτεχνικὴν ἐν Παρισίοις ἔκθεσιν τὸ 1826. Παριστᾷ οὗτος πολεμιστὴν Ἕλληνα μεταδίδοντα τὸ πῦρ εἰς τὴν θρυαλλίδα ὑπονόμου, ἐνῷ ἱερεύς τις ἀνυψοῖ τὸν Σταυρόν, εὐλογῶν τοὺς τελευταίους ἥρωας τῆς ἀνεξαρτησίας. Πρὸς τὰ δεξιὰ γυνή τις σφίγγει σπασμωδικῶς τὸ τέκνον της εἰς τὸν κόλπον της, νεᾶνις δὲ ἡμίγυμνος ῥίπτεται εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς μητρός της· πρὸς τ' ἀριστερὰ δέ τινες Φιλέλληνες ἐναγκαλίζονται ἀλλήλους καὶ εἰς τὸ βάθος φαίνεται ὁ ὀθωμανικὸς στρατός.

Ὁ περίφημος ζωγράφος Δελακροὰ (Delacroix) ἔγραψε πίνακα, εὑρισκόμενον νῦν ἐν τῷ μουσείῳ τοῦ Βορδῶ, παριστάνοντα τὴν Ἑλλάδα θνήσκουσαν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ Μεσολογγίου. Ὁ ζωγράφος Περινιὼν (Pérignon) ἐξέθηκε πίνακα παριστάνοντα ἐπεισόδιον τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου εἰς τὴν Καλλιτεχνικὴν ἔκθεσιν τοῦ 1833, μετά τινα δ' ἔτη, τὸ 1849 ἕτερον πίνακα ὑπὸ τὸν τίτλον: «Τὸ τέλος τοῦ Μεσολογγίου». Ὁ γλύπτης Σαπονιὲρ (Chaponnière) ἐπίσης κατὰ τὸ ἔτος 1833 ἐξέθηκε γύψινον πρόπλασμα, παριστῶν αἰχμάλωτον γυναῖκα ἐκ Μεσολογγίου ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Βύρωνος. Ὁ δὲ διάσημος Δαβὶδ (David d'Angers) ὑπέβαλεν εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ 1827 τὸ περίφημον αὐτοῦ ἔργον «Νεαρὰ Ἑλληνὶς ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Βότσαρη», τὸ διατηρούμενον ἐνταῦθα ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας. Αἴσθημα τρυφερὸν τυχαίας ἐρωτικῆς συμπαθείας λέγεται ὅτι συνδέεται μὲ τὴν ἔμπνευσιν καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἐξόχως πλαστικοῦ τούτου ἔργου, ὅπερ ὁ καλλιτέχνης ἔγλυψεν ἐπὶ μαρμάρου βραδύτερον, κατὰ τὸ ἔτος 1834, καὶ κατόπιν ἀπέστειλεν αὐτὸ εἰς Ἑλλάδα, ὅπως ἀποτεθῇ ἐπὶ τοῦ ἐν Μεσολογγίῳ τάφου τοῦ Μάρκου Βότσαρη. Αὐτόθι ὅμως δυστυχῶς χεῖρες βέβηλοι καὶ ἀγροῖκοι τὸ ἠκρωτηρίασαν, ὅτε δὲ ὁ γλύπτης μετά τινα χρόνον κατελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα χάριν περιηγήσεως, μετέβη εἰς Μεσολόγ-

γιον, διὰ νὰ ἐπισκεφθῇ τὸ πεφιλημένον ἔργον του, ἐθλίβη τόσον ἐπὶ τῇ φθορᾷ του, ὥστε ἐδάκρυσε. Τὸ ἔργον ἐπέμφθη ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἐν Παρισίοις ἐν ἔτει 1861, ὅπου τὰ ἠκρωτηριασμένα μέλη αὐτοῦ ἐπεσκευάσθησαν παρὰ τοῦ γλύπτου καὶ προσφιλοῦς μαθητοῦ τοῦ Δαβίδ, ὅστις εἶχεν ἤδη τελευτήσει κατὰ τὸ 1856, Ἀρμάνδου Τουσσαὶν (Toussaint). Εὑρίσκετο δ' ἔκτοτε ἀποτεθειμένον ἐν τῷ Ἡρῴῳ τοῦ Μεσολογγίου, ὅτε χάριν τῆς γενομένης ἐν ἔτει 1884 Ἐκθέσεως τῶν Μνημείων τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος μετεκομίσθη εἰς Ἀθήνας, ἐκρίθη δὲ καλὸν νὰ μείνῃ διαρκῶς ἀποτεθειμένον εἰς τὸ τότε ἱδρυθὲν Μουσεῖον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας ὡς ἱστορικὸν μνημεῖον. Ἱστορίαν τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου ἔξέδωκεν ἐν Παρισίοις κατὰ τὸ 1827 ὁ συγγραφεὺς καὶ ποιητὴς Αὔγουστος Φὰμπρ (Fabre).

Ἐν Γερμανίᾳ δὲ ἐδημοσιεύθησαν κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἓν δρᾶμα τοῦ κ. Δάνιελς (Daniels) ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον «Εἷς φίλος τῶν ἡρωϊκῶν Ἑλλήνων» καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ ἔφοδος τοῦ Μεσολογγίου», τὸ ὁποῖον εἶχε δύο ἐκδόσεις, καὶ ἓν διήγημα τοῦ Φὸν Τρομλτὶτζ (Von Tromltitz) ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Βιτζλεμπεν (Witzleben) καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἡ πτῶσις τοῦ Μεσολογγίου». Λυρικὰ δὲ ποιήματα ἔγραψαν καὶ ἐδημοσίευσαν ὁ Βάλτερ (Walter) τὴν «Πτῶσιν τοῦ Μεσολογγίου», ὁ Φριδ. Μπυλάου (Bülaw) τὸ «Μεσολόγγι» ὁ Ὄθ. Δέμπεν (Deben) «Μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Μεσολογγίου», ὁ Φραΐλιγκραθ (Freiligrath), τὸν «Ἰβραὴμ πρὸ τοῦ Μεσολογγίου», ὁ ἀκάματος καὶ φλογερὸς ψάλτης τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος Γουλιέλμος Μύλλερ (Mûller), ὁ ἀποκαλούμενος Ἕλλην Μύλλερ, οὗτινος ἡ πτῶσις τοῦ Μεσολογγίου ἔξῆψεν ἔτι μᾶλλον τὸν ἐνθουσιασμὸν καὶ ἐκράτυνε τὰς ἐλπίδας, καὶ ἄλλοι.

Ἐννοεῖται ὅτι παραλείπομεν ἐν τῇ προχείρῳ ταύτῃ ἀπαριθμήσει πλεῖστα ἄλλα πεζὰ καὶ ποιητικὰ ἔργα, ὡς παγκοίνως γνωστά. Εἰς τὴν ἐνταῦθα βιβλιοθήκην τῆς Βουλῆς ὑπάρχει συλλογή, πενιχρὰ δυστυχῶς καὶ ἐλλιπής, ἀλλ' ὁπωσδήποτε παρέχουσα ἰδέαν τινὰ περὶ τοῦ ποιοῦ, φυλλαδίων, ποιήσεων, διθυράμβων, ἐπιστολῶν, ἐπικλήσεων καὶ ἄλλων παραπλησίων δημοσιευμάτων, ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὸ πλεῖστον ἰδόντων τὸ φῶς, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, πάντων σχετικῶν πρὸς αὐτήν, πάντων ἐννοεῖται συνηγορούντων ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀγῶνος, τῶν πλείστων δὲ καὶ πωλουμένων τότε πρὸς ὄφελος τῶν Ἑλλήνων. Ἡ λεπτομερὴς ἐξέτασις τῆς τοιαύτης φιλελληνικῆς ἐν τῇ φιλολογίᾳ τῆς Ἑσπερίας παραγωγῆς, ἀπαιτοῦσα εἰδικὴν ἔρευναν εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τῆς ἐποχῆς, θὰ ἠδύνατο ν' ἀποτελέσῃ

τὸ θέμα ἰδιαιτέρας καὶ αὐτοτελοῦς μελέτης. Διὰ τὴν ἐν Γερμανίᾳ παραγωγὴν πολύτιμον ὑπάρχει βοήθημα τὸ πρό τινων ἐτῶν ἐκδοθὲν βιβλίον τοῦ Δ^ος Ἄρνολδ περὶ τοῦ ἐν Γερμανίᾳ Φιλελληνισμοῦ, παντοίας περιέχον πληροφορίας περὶ τῆς ἐν γένει κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην φιλελληνικῆς κινήσεως, ἐν παρόδῳ δὲ καὶ περὶ τῆς ἐν Ἑλβετίᾳ, ἔνθα ποιηταὶ καὶ ποιήτριαι, ὡς ὁ Βὶσς (Wiss) καὶ ἡ Σοφία Ρίχαρδ, (Richard), ἐξέδιδον ποιήματα πρὸς ὄφελος «τοῦ ἡρωϊκοῦ λαοῦ τῆς Ἑλλάδος».

Ἀλλὰ καὶ ἐν Ἑλλάδι δὲν ὑστέρησεν ἡ φιλόπατρις φιλολογικὴ παραγωγή, κατὰ σύμπτωσιν δὲ ἀξιοπαρατήρητον, ἡ ποιητικὴ ἔμπνευσις καὶ αὐτόθι τὰ αὐτὰ οἷα καὶ ἐν τῇ Δύσει ἐξέλεξε κατὰ προτίμησιν θέματα. Ἐπρωτοστάτησαν δὲ ἐν τῇ φιλολογικῇ δράσει αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου· καὶ ἐν μὲν τῇ Ἄνδρῳ ἡ ἀδελφὴ τοῦ σοφοῦ καὶ περιφήμου διδασκάλου Θεοφίλου Καΐρη, ἡ εὐπαίδευτος Εὐανθία Καΐρη, συνέθετο δρᾶμα, τὸν «Νικήρατον», θέμα ἔχον τὴν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου, οὗ ἀνάλυσιν ἐδημοσίευσεν ὁ Ἀλέξανδος Σοῦτσος ἐν τῷ ἐν Ὕδρᾳ ἐκδιδομένῳ «Φίλῳ τοῦ Νόμου» εἰς τὸ φύλλον τῆς 7 Φεβρουαρίου 1827· ἐν δὲ τῇ Τήνῳ ἤδη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1825 παρεστάθησαν δημοσίᾳ δύο τραγῳδίαι, ὧν ἡ μὲν ἐτιτλοφορεῖτο «Μάρκος Μπότσαρης», ἡ δὲ «Μεγακλῆς», ἀμφότεραι δὲ ἀγνώστου συγγραφέως.

Εἶναι αὕτη ἡ πρώτη ἐν Ἑλλάδι ἔνδειξις παραστάσεως ἑλληνικοῦ δραματικοῦ ἔργου, ἡ πρώτη δειλὴ ἀπόπειρα ἱδρύσεως Ἑλληνικῆς σκηνῆς Διὰ τοῦτο ἄξιον εἶναι καὶ δίκαιον νὰ περισωθοῦν ἐκ τῆς τῆς λήθης τοῦ χρόνου τὰ ὀνόματα τῶν ἐρασιτεχνῶν, οἵτινες πρῶτοι παρέστησαν ἑλληνικὸν ἔργον ἐν ἐλευθέρᾳ ἑλληνικῇ γῇ.

Ἰδοὺ αὐτά: Ἀντώνιος Πέτρου Πόμερ, Δρόσος Σιγάλας, Δημήτριος Πόμερ, Ἰάκωβος Παξιμάδης, Αἰκατερίνη Πόμερ, Ἥριννα Βαρλαὰμ καὶ Βιολέτα Πόμερ.

Ἐν σχέσει πρὸς ταῦτα, ἃς σημειώσωμεν ὅτι ἡ πρώτη ἔκδοσις τοῦ Ὕμνου πρὸς τὴν Ἐλευθερίαν τοῦ Σολωμοῦ, περὶ οὗ ἔγραψεν ἐνθουσιώδη κρίσιν ὁ Σπυρίδων Τρικούπης, ἐγένετο ἐν Μεσολογγίῳ, ὁπόθεν ἐπέμφθησαν περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1825 ἱκανὰ ἀντίτυπα εἰς Ναύπλιον πρὸς διάδοσιν. Ἐκ τούτων τινὰ μὲν διενεμήθησαν δωρεὰν πρὸς τοὺς ἀπορωτέρους, τὰ δὲ λοιπὰ ἐπωλοῦντο ἀντὶ 100 παράδων ὑπὲρ τοῦ ἐν Ναυπλίῳ νοσοκομείου.

ΙϚ΄

Δρᾶσις συστηματική. — Οἱ τακτικοί, οἱ ἄτακτοι καὶ ἡ ὑπεροχὴ τῶν Γύφτων. — Ἀνασύστασις τοῦ Τακτικοῦ Σώματος. — Κυβερνητικὴ ἀκηδία. — Ἡ ἔχθρα τῶν ἀτάκτων. — Οἱ ἀνεψιοί. — Σχηματισμὸς τῶν πρώτων λόχων. — Οἱ πρῶτοι Εὔζωνοι. — Γυμνάσια καὶ διδασκαλία. — Ὁ πρῶτος στρατολογικὸς νόμος. — Προθυμία Αἰγαιοπελαγιτῶν. — Οἱ καλόγηροι τῆς Ἄνδρου. — Οἱ πυροβοληταὶ εἰς Ναυαρῖνον. — Πνιγμὸς Φιλέλληνος. — Ὁ Ἰβραὴμ καὶ ἡ μικρὰ Ἀγγλία. — Ἡ ἐν Ναυπλίῳ ἐντύπωσις. — Ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης καὶ ἡ ὑπεράσπισις τῶν Μύλων. — Οἱ Τακτικοὶ εἰς τὴν μάχην. — Τὸ ρούμιον τοῦ ναυάρχου καὶ τὰ ἐπινίκια. — Ἄγνωστοι Φιλέλληνες. — Ἡ ὀχύρωσις τῶν Μύλων.

Ἡ δρᾶσις τῶν Φιλελλήνων ἐν Ἑλλάδι καὶ ἡ προσωπικὴ αὐτῶν συμμετοχὴ εἰς τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα, μεμονωμένη καὶ σποραδικὴ οὕτως εἰπεῖν μέχρι τοῦδε, ἀπὸ τῆς εἰς Ἤπειρον ἐκστρατείας καὶ τῆς ἐν Πέτᾳ φθορᾶς, λαμβάνει χαρακτῆρα συστηματικώτερον καὶ ἐντονώτερον, ἀφότου ἀρχίζει ἡ ἐν Ἑλλάδι δρᾶσις τοῦ Φαβιέρου.

Εἴδομεν ὅτι τὸ τακτικὸν σῶμα εἶχε τελείως διαλυθῆ ὡς ἐκ τῆς κυβερνητικῆς ἀδιαφορίας καὶ ἀδρανείας. Ἀλλὰ ταχέως κατενοήθη τὸ σφάλμα καὶ ἐγένετο αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ. Τὴν ὑπεροχὴν τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ καὶ τὴν χρησιμότητα αὐτοῦ συνῃσθάνθησαν οἱ Ἕλληνες ἰδίως μετὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Ἰβραὴμ καὶ τοὺς θριάμβους τῶν τακτικῶν Αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων κατὰ τῶν ἀτάκτων Ἑλληνικῶν σωμάτων. Ὁ ἔπαρχος Ἀθηνῶν, προτρέπων τοὺς κατοίκους Ἀττικῆς νὰ κατατάσσωνται καὶ νὰ παρέχουν πᾶσαν συνδρομὴν εἰς τὴν πρόοδον τοῦ τακτικοῦ σώματος, ἔγραφεν εἰς τὴν ἀπὸ 6 Ὀκτωβρίου 1825 προκήρυξίν του: «Περιττὴν δ' ὅλως νομίζω τὴν ἀπόδειξιν τοῦ τακτικοῦ ὁποῖόν τι εἶναι, διότι οἱ ἀγενέστεροι ἄνθρωποι τοῦ κόσμου, οἱ Γύφτοι (ἐννοεῖ τοὺς Αἰγυπτίους) μᾶς τὸ ἀπέδειξαν καὶ μᾶς τὸ ἀποδείχνουν καθ' ἑκάστην. Ἐντροπὴ εἶναι καὶ ἐντροπὴ μεγάλη τὸ νὰ νικῶνται οἱ Ἕλληνες ἀπὸ Γύφτους. Διατί νικῶνται οἱ Ἕλληνες; διότι εἶναι ἄτακτοι».

Ἤδη ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1824 ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, ἐπὶ τῆς προεδρείας τοῦ Γεωργίου Κουντουριώτη, ἐξέδωκε διάταγμα περὶ ἀνασυστάσεως τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ. Ὁ πυρὴν αὐτοῦ ἐσχηματίσθη ἐκ τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν βαθμοφόρων τοῦ διαλυθέντος σώματος, ἀνετέθη δὲ ἡ διοίκησις εἰς τὸν συνταγματάρχην Ρόδιον, ὅστις προσέλαβεν ὡς προγυμναστὴν τῶν νεοσυλλέκτων τὸν φιλέλληνα

λοχαγὸν Ἀμπάτην, προϋπηρετήσαντα εἰς τὰ διαλυθέντα τακτικὰ σώματα. Τοῦ νέου τακτικοῦ σώματος ὁ ἱματισμὸς συνίστατο εἰς ἓν ἱματίδιον σαγιάκινον, μίαν φουστανέλλαν κοντὴν καὶ ἓν φέσιον, παρείχοντο δὲ καὶ ἀσπρόρρουχα καὶ ὑποδήματα· ὁ μισθὸς συνίστατο εἰς ἓν περίπου ἱσπανικὸν τάλληρον δι' ἕκαστον ὁπλίτην κατὰ μῆνα, καὶ τὸ σιτηρέσιον εἰς δώδεκα λεπτὰ τὴν ἡμέραν καὶ τριακόσια δράμια ἄρτου.

Ἀλλ' ἡ κυβερνητικὴ ἀκηδία ὑπῆρξεν ἀείποτε ἀσθένεια χρονία ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἐν ᾧ ἀπερροφῶντο καὶ κατεσπαταλῶντο αἱ δημόσιαι

ΟΙ ΝΑΥΑΡΧΟΙ ΤΟΥ ΝΑΥΑΡΙΝΟΥ
Ο ΑΓΓΛΟΣ ΝΑΥΑΡΧΟΣ ΚΟΔΡΙΓΚΤΩΝ

πρόσοδοι καὶ τὰ ἐκ τῶν δανείων χρήματα, ὁ μισθὸς καὶ τὸ σιτηρέσιον τῶν τακτικῶν ὁτὲ μὲν παρείχετο ἀτάκτως, ὁτὲ δὲ καὶ καθυστερεῖτο ἐντελῶς, ἐξ οὗ προήρχετο παραλυσία καὶ ἀπείθεια εἰς τὰς τάξεις τοῦ σώματος καὶ στάσις ἐνίοτε, ἀπειλοῦσα τὴν ὁριστικὴν αὐτοῦ διάλυσιν. Εἰς τοὺς κινδύνους τούτους προσετίθετο καὶ ἡ φανερὰ πλέον ζηλοτυπία τῶν ὁπλαρχηγῶν καὶ ἡ σκανδαλώδης καὶ ἀγροῖκος ἐκ μέρους αὐτῶν ἀντενέργεια. Οἱ ἐν Ναυπλίῳ ἀτίθασσοι αὐτῶν ὁπλοφόροι, διδόντων τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν τὸ σύνθημα, ἐπεριφρόνουν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

καὶ σκαιῶς προσεφέροντο πρὸς τοὺς τακτικούς, ἀδιακόπως ἐπιτιθέμενοι καὶ κακοποιοῦντες αὐτοὺς καὶ προκαλοῦντες ἐπὶ πάσῃ ἀφορμῇ αἱματηρὰς ῥήξεις.

Οἱ μόνοι πρὸς τὸ τακτικὸν σῶμα εὐμενῶς διακείμενοι ἦσαν ὁ Κουντουριώτης, ὁ Μαυροκορδᾶτος, ὁ Κωλέτης, ὁ Μεταξᾶς καί τινες ἄλλοι, ἀποτελοῦντες τὴν νοήμονα καὶ μεμορφωμένην τάξιν τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς. Τινὲς μάλιστα τούτων, πρὸς ἠθικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ τακτικοῦ σώματος, κατέταξαν εἰς αὐτὸ συγγενεῖς των, οἷον ὁ Κουντουριώτης ἕνα ἀνεψιόν του, ἀποσυρθέντα κατόπιν, καὶ ὁ Μαυροκορδᾶτος τὸν ἀνεψιόν του ὡσαύτως Γ. Καρατζᾶν, τὸν ἀποθανόντα πρό τινων ἐτῶν ἐν γήρᾳ ὑποστράτηγον τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Οἱ λοιποὶ ὅμως συστηματικῶς ἀπεῖχον καὶ παρεκώλυον τὴν κατάταξιν ἐθελοντῶν, ὥστε τὰ μόνα στοιχεῖα ἐξ ὧν ἐπληθύνοντο αἱ τάξεις τοῦ τακτικοῦ σώματος ἦσαν ὁ λαός τινων ἐπαρχιῶν, ἰδίως τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, τῶν μὴ ὑπαγομένων ὑπὸ τὴν ἄμεσον δεσποτείαν τῶν ὁπλαρχηγῶν, καπεταναίων καὶ ἐξεχόντων πολιτικῶν, οἱ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρχόμενοι ἀνεπτυγμένοι ὁμογενεῖς, καὶ οἱ Φιλέλληνες.

Ἐν τούτοις, ὑπερνικῶν πάντα ταῦτα τὰ ἐμπόδια, ὁ νέος τοῦ σώματος διοικητής, ἤρχισε νὰ διοργανώνῃ καὶ νὰ ἐκγυμνάζῃ αὐτὸ δραστηρίως. Εὐθὺς ὡς ἐσχηματίσθη ὁ πρῶτος λόχος αὐτοῦ, ἐξ 80 μόλις ἀνδρῶν συγκείμενος, διωρίσθη λοχαγὸς αὐτοῦ ὁ φιλέλλην Φραγκίσκος Δωζουρδουΐ (Daujourdhui), ἐξ Ὠβόνης (Aubonne) τῆς Ἑλβετίας, ὑπηρετήσας ὡς ἀξιωματικὸς εἰς τὸν στρατὸν τοῦ μεγάλου δουκάτου τῆς Βάδης, διαπρέψας κατόπιν κατὰ τὴν ἐν Χαϊδαρίῳ μάχην καὶ σχὼν ἔνδοξον θάνατον εἰς τὴν μάχην τῆς Κωλιάδος Ἄκρας. Οἱ λοιποὶ ἀξιωματικοὶ τοῦ πρώτου σχηματισθέντος λόχου ἦσαν ὁ Εὐστράτιος Πίσας, ὑπολοχαγὸς καὶ ὁ Κάρπος Παπαδόπουλος, ἀνθυπολοχαγός, ὅστις μετὰ τοῦ Ὀδυσσέως συμπολεμήσας καὶ κεκτημένος τὸν βαθμὸν ὑποχιλιάρχου, κατετάχθη ἀξιεπαίνως ὡς ἁπλοῦς στρατιώτης ἐν ἀρχῇ εἰς τὸ ἀνασυσταθὲν τακτικόν, προβιβασθεὶς δὲ κατόπιν εἰς ἀνθυπολοχαγὸν καὶ γενόμενος ὕστερον λοχαγός, ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν ἑνὸς τῶν μετέπειτα σχηματισθέντων τριῶν ἔτι λόχων τοῦ πεζικοῦ, ὃν ὠνόμασε λόχον τῶν Εὐζώνων· ἔκτοτε δὲ ἡ ὀνομασία αὕτη παρέμεινεν εἰς τὸν ἑλληνικὸν στρατόν[1]. Τῶν ἑτέρων λόχων λοχαγοὶ ἐγέ-

[1] Οὗτος ἦτο ἀνὴρ ἀρκούντως μορφωμένος καὶ ἱκανὰς κεκτημένος στρατιωτικὰς γνώσεις, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ φυλλαδίου τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσεν ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 1837 ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀνασκευὴ τῶν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν ἀναφερομένων περὶ τοῦ στρατηγοῦ Ὀδυσσέως Ἀνδρούτσου, τοῦ Ἑλληνικοῦ τακτικοῦ καὶ τοῦ ἀντισυνταγματάρχου Καρόλου Φαβιέρου».

νοντο προβιβασθέντες ὁ Στέφανος, Ζακύνθιος, ὁ Ἰωάννης Φωτεινός, Χῖος καὶ ὁ Εὐστράτιος Πίσας, Κυδωνιεύς. Οὕτω δ' ἐσχηματίσθη τάγμα πλῆρες, εἰς ὃ ἐδόθη ἡ σημαία τοῦ διαλυθέντος πρότερον πρώτου τάγματος. Κατόπιν προσετέθη καὶ λόχος πυροβολικοῦ, οὗ πρῶτος διοργανωτὴς ἐγένετο ὁ Γάλλος συνταγματάρχης Βουτιέ, καὶ ὅστις συνίστατο ἐξ 150 ἀνδρῶν μετὰ τεσσάρων ὀρεινῶν τηλεβόλων, ἔχων ὡς ἀξιωματικοὺς τὸν Βαλλιάνον καὶ τὸν Ἐμμ. Καλέργην.

Τὰς λεπτομερείας ταύτας ἀναφέρομεν, διότι τὸ ἀνασυσταθὲν τοῦτο τακτικὸν σῶμα ἐχρημάτισεν ἡ πρώτη βάσις τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ὁ ῥέκτης αὐτοῦ διοικητὴς πολὺ ἐκοπίασεν εἰς τὴν ἐξάσκησιν αὐτοῦ, καταρτίζων αὐτὸ ὁσημέραι τελειότερον διὰ τακτικῶν καθ' ἑκάστην γυμνασίων, δι' ὁπλασκίας καὶ διὰ θεωρητικῆς διδασκαλίας, μεταφράσας ἐπίτηδες τὸν ὀργανισμὸν τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ μετὰ πολλῶν τροποποιήσεων, καταλλήλων διὰ τὸν τόπον καὶ τὰς συνηθείας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐξ ὧν τινας ἠρύσθη ἐκ τῆς μελέτης ἀρχαίων συγγραφέων [1], οἱ ὅροι δὲ οὓς εἰσήγαγε παραμένουν ἕκτοτε εἰς τὴν στρατιωτικὴν παρ' ἡμῖν ὑπηρεσίαν.

Ἐνθαρρυνθεῖσα ἐκ τῆς προόδου ταύτης ἡ Κυβέρνησις, ἠθέλησε νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἀριθμητικὴν δύναμιν τακτικοῦ σώματος διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου περὶ στρατολογίας, ψηφισθέντος τὴν 10 Μαΐου 1825. Κατὰ τὸν πρῶτον τοῦτον στρατολογικὸν νόμον τῆς Ἑλλάδος, ὑπήγοντο εἰς στράτευσιν πάντες οἱ ἄγοντες ἡλικίαν ἀπὸ 18 μέχρι 30 ἐτῶν, ἐξαιρουμένων τῶν μονογενῶν καὶ τῶν πασχόντων, κατ' ἀναλογίαν ἑνὸς ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν ἐπὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν διαφόρων πόλεων, κωμοπόλεων ἢ χωρίων. Ἐπετρέπετο ἡ ἀντικατάστασις, κατ' ἔτος δὲ ἀνενεοῦτο διὰ κλήρου τὸ τρίτον μέρος τῶν ἐξ ἑκάστης τῶν ἐπαρχιῶν ὑπηρετούντων ἀνδρῶν. Οἱ ἀξιωματικοὶ ὑπεχρεοῦντο εἰς τριετῆ συνεχῆ θητείαν, ἀποσυρόμενοι δέ, διετήρουν τὸν βαθμόν των καὶ ἐλάμβανον τὸ τρίτον τοῦ μισθοῦ των ὡς σύνταξιν. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι οὗτοι, οἱ καὶ σήμερον χωλαίνοντες, στρατολογικοὶ νόμοι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθοῦν εἰς χώραν ἀσύντακτον ἔτι καὶ ἀκατάρτιστον, τὸ δὲ χείριστον, διατελοῦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἐχθροῦ· πρὸς τούτοις ἡ ἐφαρμογὴ ἐδυσχεραίνετο καὶ ἐκ τῆς ἀντιπράξεως τῶν ὁπλαρχηγῶν καὶ τῶν κατὰ τόπους προὐχόντων. Οὕτω δὲ ἡ στρατολογία ἔσχεν ἀξιόλογα ἀποτελέσματα μόνον εἰς τὰς νήσους τρῦ Αἰγαίου, καθὰ προείπομεν. Ἐκ σημειώσεως, δημοσιευθείσης τότε περίπου εἰς

[1] Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ ὁ Κοραῆς μετέφρασε τότε περίπου τὸν Ὀνήσανδρον.

τὴν «Γενικὴν Ἐφημερίδα τῆς Ἑλλάδος», μανθάνομεν ὅτι κατὰ τὴν πρώτην γενομένην στρατολογίαν κατετάχθησαν εἰς τὸν τακτικὸν στρατὸν ἐκ τῆς Νάξου στρατιῶται 105, ἐκ τῆς Πάρου 50, ἐκ τῆς Σύρου, ἔκ τε τῶν ἐγκατοίκων καὶ τῶν μετοίκων, 180, καὶ ἐκ τῆς Ἄνδρου 203. Τὸ δὲ μᾶλλον ἀξιοπερίεργον εἶναι ὅτι μεταξὺ τῶν τελευταίων τούτων ἐξ Ἄνδρου στρατιωτῶν ἦσαν καὶ πολλοὶ μοναχοί, ἑκουσίως παραιτήσαντες τὴν καλογηρικὴν ὀκνηρίαν καὶ ἀποβαλόντες τὸ ράσον, διὰ νὰ λάβουν εἰς χεῖρας τὰ ὅπλα καὶ ἀγωνισθοῦν ὑπὲρ τῆς πατρίδος.

Ἐν τοσούτῳ τὸ τοιουτοτρόπως καταρτιζομένον τακτικὸν σῶμα δὲν ἐβράδυνε νὰ παράσχῃ ἐμπράκτους ἀποδείξεις τῶν σπουδαίων ἐκδουλεύσεων, δι' ὧν ἠδύνατο, ἔτι μᾶλλον ἐνισχυόμενον καὶ τελειοποιούμενον, νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὸ κινδυνεῦον ἔθνος. Ἤδη ὁ Ἰβραήμ, ἀποβιβασθεὶς εἰς Μεσσηνίαν, ἐνέσπειρε τὸν τρόμον, κατατροπώσας δὲ καὶ διασκορπίσας τ' ἀντιταχθέντα εἰς αὐτὸν ἑλληνικὰ στρατεύματα, ἐπολιόρκει τὸ Ναυαρῖνον. Μέρος τοῦ λόχου τῶν πυροβολητῶν τοῦ τακτικοῦ σώματος ἐξ ὀγδοήκοντα ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Ἐμ. Καλέργην ἔσπευσε πρὸς βοήθειαν τῶν πολιορκουμένων, μετὰ θαυμαστῆς δὲ ὄντως γενναιότητος κατώρθωσεν ἡ δρὰξ αὕτη τῶν ἀνδρείων νὰ διασχίσῃ τὰς τάξεις τῶν πολιορκητῶν καὶ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ φρούριον, ὅπου πολὺ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀντίστασιν διὰ τοῦ ἐπιτηδείου χειρισμοῦ τῶν τηλεβόλων. Ἀλλ' ἡ ἐπὶ πλέον ἄμυνα ἀπέβαινεν ἀδύνατος ὡς ἐκ τῶν ὑπερτέρων δυνάμεων τοῦ ἐχθροῦ· τὸ Ναυαρῖνον ἔπεσε καὶ οἱ τακτικοὶ πυροβοληταί, οἰκτρῶς ἀποδεκατισθέντες καὶ κακουχηθέντες, ἐξῆλθον μετὰ τῆς λοιπῆς συνθηκολογησάσης φρουρᾶς καὶ ἐπέστρεψαν εἰς Ναύπλιον, κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1825. Κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἀπωλέσθη πνιγεὶς ἐν Ναυαρίνῳ ὁ συμμετασχὼν τῆς ἐκστρατείας ὑπὸ τὸν Καλέργην φιλέλλην Γάλλος Δελὸν (Delon), πρώην ἀξιωματικὸς τοῦ πυροβολικοῦ εἰς τὴν πατρίδα του.

Πολὺ ἀποτελεσματικωτέρα καὶ ἐνδοξοτέρα ὑπῆρξεν ἡ δρᾶσις τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν παρὰ τοὺς Μύλους τοῦ Ναυπλίου γενομένην μάχην, ἔνθα, χάρις εἰς τὴν ἡρωϊκὴν εὐστάθειαν ἰδίως τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου, περιφανῶς ἐτιμήθησαν τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα. Δηῶν καὶ καταστρέφων ὁ Ἰβραήμ, προέβη θρασέως ἀπὸ τῆς Τριπόλεως πρὸς τὴν Ἀργολίδα, ὁπόθεν ἀγερώχως ἠπείλησε διὰ τοῦ δακτύλου τὴν ἐν τῷ κόλπῳ μακρὰν φαινομένην νῆσον τῆς Ὕδρας, τὴν «μικρὰν Ἀγγλίαν», ὡς τὴν ἀπεκάλεσε τότε αὐτός, ὁ Αἰγύπτιος Βοναπάρτης!

Φόβος καὶ τρόμος κατέλαβε τότε τοὺς ἐν Ναυπλίῳ φιλέριδας καὶ ἀβελτέρους πολιτικούς, οἵτινες, κατὰ τὸ εἰωθός, οὔτε περὶ ὀχυρώσεως

τῆς πόλεως, οὔτε περὶ τροφοδοσίας αὐτῆς ἐν περιπτώσει πολιορκίας εἶχον ἕως τότε φροντίσει. Καταληφθέντες ἐξ ἀπροόπτου ὑπὸ τοῦ κινδύνου, συνεταράχθησαν, ὑπώπτευσαν προδοσίας, κατηγόρησαν τὸν Κωλέτην ὡς συνεννοούμενον μετὰ τῶν ἐχθρῶν διά τινος Γεωργίου Ὀρφανίδου, καὶ παρῳδοῦντες τὴν Συμβατικὴν Συνέλευσιν τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, συνέστησαν ἐπιτροπὰς ἐπὶ τῆς Κοινῆς Σωτηρίας, τῇ προτάσει δὲ τούτων 200 τακτικοὶ ὑπὸ τὸν Ρόδιον κατέλαβον τὸ Παλαμήδιον. Πρακτικώτερος ὁ ἰδιωτεύων αὐτόθι Δημήτριος Ὑψηλάντης, μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου Μαυρομιχάλη καὶ τοῦ Μακρυγιάννη, παρέλαβεν ὅσους ἠδυνήθη ἄνδρας, 300 περίπου, καὶ μεταβὰς κατέλαβε τοὺς Μύλους, παρὰ τὸ παραθαλάσσιον τῆς Λέρνης ἕλος, ὅπως ἐξασφαλίσῃ ἐκεῖθεν τὴν τροφοδοσίαν καὶ τὴν ὕδρευσιν τῆς πόλεως τοῦ Ναυπλίου διὰ θαλάσσης, ἐν περιπτώσει πολιορκίας. Ἡ μικρὰ αὕτη δύναμις, προχείρως ὀχυρωθεῖσα εἰς τὰ ἐν Μύλοις οἰκήματα καὶ ἀποθήκας καὶ ἐντὸς τοιχοφράκτου κήπου, δὲν ἦτο βεβαίως ἱκανὴ ν' ἀντισταθῇ ἐπὶ πολὺ εἰς τὸν ἐχθρόν, εἰ καὶ ὑπεστηρίζετο καὶ ἐκ θαλάσσης ὑπό τινων πολεμικῶν πλοίων, μυστίκων, εἰς ἓν τῶν ὁποίων εὑρίσκετο καὶ ὁ Γάλλος φιλέλλην Δεδρὸζ (De Droze), ὅστις ὡς πλοίαρχος γολέττας ἑλληνικῆς ὑπηρετῶν, προσέφερεν ἀξιολόγους ἐκδουλεύσεις κατὰ τὸν Ἀγῶνα, καταδιώκων εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ συλλαμβάνων τὰ ὕποπτα ἐπὶ συνεννοήσει μετὰ τοῦ ἐχθροῦ ξένα πλοῖα. Ἀλλ' ὑπὸ τὸ ἀσθενικὸν καὶ προώρως γηράσαν σῶμα τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου ἐκρύπτετο ψυχὴ ἀδάμαστος. Ὅτε ὁ φιλέλλην Γάλλος ὑποναύαρχος Δεριγνύ, ὁ τὴν γαλλικὴν μοῖραν διοικῶν κατόπιν ἐν τῇ ναυμαχίᾳ τοῦ Ναυαρίνου, ναυλοχῶν τότε μετὰ τῆς φρεγάτας του ἀπέναντι τῶν Μύλων, καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ αὐτοῦ, συνομιλοῦντες μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου, παρέστησαν αὐτῷ τὸ ἐπικίνδυνον τῆς θέσεώς του καὶ ἐπρότειναν εἰς αὐτὸν νὰ τὸν μεταφέρουν μετὰ τῶν ἀνδρῶν του διὰ θαλάσσης εἰς Ναύπλιον, οὗτος ἀπήντησε μεγαλοφρόνως:

—Ἐδῶ θὰ μείνωμεν, καὶ ἢ θὰ νικήσωμεν, ἢ θ' ἀποθάνωμεν!

Ἡ ἐπίθεσις τοῦ ἐχθροῦ τὴν 13 Ἰουνίου, ὑπῆρξε σφοδρά, εἰ καὶ παρημποδίζετο ὑπὸ τοῦ ἑλώδους ἐδάφους καὶ τοῦ πυρὸς τῶν ἑλληνικῶν πλοίων. Πρὸς στιγμὴν οἱ Ἄραβες, διαρρήξαντες τὸν τοῖχον τοῦ κήπου, εἰσήρχοντο εἰς αὐτόν, ὅτε ὁ Μακρυγιάννης μετ' ὀλίγων ἄλλων, ἐν οἷς καί τινες Φιλέλληνες, ἐξορμήσαντες ξιφήρεις, τοὺς ἀπεδίωξαν. Ὁπωσδήποτε ὅμως ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ καταβληθοῦν οἱ γενναῖοι ἀλλ' εὐάριθμοι τῶν Μύλων πρόμαχοι, ὅτε εὐτυχῶς προσῆλθεν ἔγκαιρος ἐκ Ναυπλίου ἐπικουρία, ὁ ὑπὸ τὸν Κάρπον Παπαδόπουλον λόχος τῶν εὐζώνων· οἱ τακτικοὶ ὑπὸ τὸν κρότον τῶν τυμπάνων ἐπετέθησαν

διὰ τῆς λόγχης κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, βοηθούμενοι δὲ καὶ ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἐνθαρρυνθέντων Ἑλλήνων, ἔτρεψαν αὐτὸν εἰς φυγήν, ἀφέντα πολλοὺς νεκροὺς καὶ τραυματίας ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης. Ταύτην παρακολουθήσας ἀπὸ τοῦ πλοίου του ὁ Δεριγνύ, τόσον ἐνεθουσιάσθη διὰ τὴν ἀνδρείαν τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν, ὥστε ἔπεμψεν εἰς αὐτοὺς ὡς δῶρον τεσσαράκοντα φιάλας ρουμίου, διέταξε δὲ τὴν μουσικὴν τοῦ πλοίου του μετὰ τὴν μάχην ν' ἀνακρούῃ θριαμβευτικὰ ἐμβατήρια ὡς ἐπινίκια.

Πόσοι καὶ τίνες ἦσαν οἱ συναγωνισθέντες μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου Φιλέλληνες κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, εἶναι ἄγνωστον δυστυχῶς, ὅπως εἶναι ἄγνωστον καὶ τὸ ὄνομα τοῦ μετὰ τῶν ὀλιγίστων φονευθέντων Ἑλλήνων πεσόντος ἐνταῦθα Φιλέλληνος, τοῦ ἀναφερομένου ὑπὸ τοῦ Τρικούπη. Ἦτο ἆρά γε ὁ ἐν τῷ καταλόγῳ ἀναφερόμενος Γάλλος Μπαλλὼ (Ballot), περὶ οὗ ἀναγράφεται μόνον ὅτι ἀπέθανεν ἐν Ναυπλίῳ, χωρὶς νὰ μνημονεύεται οὔτε ὁ χρόνος, οὔτε ὁ τρόπος τοῦ θανάτου του; Ἦτο ἄλλος τις, προσφάτως ἐλθὼν καὶ μὴ προφθάσας νὰ καταστῇ γνωστὸς εἰς πολλούς, ὥστε νὰ περισωθῇ τὸ ὄνομά του; Ἄδηλον.

Τοὺς Μύλους μετ' ὀλίγον χρόνον ὠχύρωσε κατὰ διαταγὴν τοῦ Φαβιέρου, κατιδόντος τὴν στρατηγικὴν τῆς θέσεώς των σπουδαιότητα, ὁ Ἰταλὸς φιλέλλην Μοντανέλλης (Montanelli), ἐκ Βρεσκίας, μηχανικός, σπουδάσας ἐν Παρισίοις, ὅστις νοσήσας, ἐτελεύτησε κατὰ Σεπτέμβριον αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ ἔτους 1825 ἐν Ναυπλίῳ.

ΙΖ΄

Ἡ πρόοδος τῶν τακτικῶν καὶ τὸ πάθημα τῶν ἀτάκτων.—Ὁ μαχητὴς τοῦ Μοσχόβα.—Ἡ πρότασίς του.—Ἡ Ἀγγλικὴ προστασία.—Διαμαρτύρησις ἀπεσταλμένων.—Μνηστῆρες τοῦ Ἑλληνικοῦ θρόνου.—Τὸ οἰκτρὸν τέλος τοῦ Οὐασιγκτῶνος.—Διακήρυξις τῆς Πολεμικῆς Ἐπιτροπῆς.—Ἡ ἐγκατάστασις τοῦ νέου ἀρχηγοῦ.—Νέος διοργανισμός.—Πυροβολικὸν καὶ ἱππικόν.—Ἡ ἐπιμέλεια.—Τὸ ὁπλοστάσιον.—Ὁ θάνατος ἑνὸς στρατηγοῦ.—Μέσα συντηρήσεως.—Τὰ χρήματα τῶν Τούρκων.

Τοῦ τακτικοῦ σώματος ἡ ὑπόληψις ἤρχισε νὰ παγιοῦται περισσότερον μετὰ τὸ ἀνδραγάθημα τοῦτο. Οἱ τακτικοὶ ἐγένοντο εὐθαρσέστεροι καὶ ἀπέναντι αὐτῶν τῶν κομπαστῶν ἀτάκτων, οἵτινες ὑποβλέποντες αὐτούς, δὲν ἔπαυον ἀπὸ τοῦ νὰ τοὺς παρενοχλοῦν· μιᾷ δὲ τῶν ἡμερῶν, καθ' ἣν αἱ ἐνοχλήσεις των εἶχον καταστῇ ἀφόρητοι, ὁ

διοικητὴς διέταξε τὸ τάγμα τὰ λάβῃ τὰ ὅπλα καὶ νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν ταραξιῶν, ἐξ ὧν ἐφονεύθησαν δύο κατὰ τὴν σύγκρουσιν ταύτην. Ἔκτοτε τ᾽ ἄτακτα στρατεύματα περιώρισαν τὰς ἐναντίον τῶν τακτικῶν ἐπιθέσεις των, κατανοήσαντα ὅτι ἡ ὑπεροχὴ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ ἀπέναντι αὐτῶν εἶναι πραγματικὴ καὶ ἥκιστα ἀξιοκαταφρόνητος. Ἄλλως τε περὶ τούτου ἔμελλον νὰ λάβουν πληρεστεραν, ἀλλὰ καὶ αἱματηροτέραν πεῖραν μετὰ τέσσαρα ἔτη ἐν Ἄργει, ὅπου ἀφρόνως

ΟΙ ΝΑΥΑΡΧΟΙ ΤΟΥ ΝΑΥΑΡΙΝΟΥ
Ο ΓΑΛΛΟΣ ΝΑΥΑΡΧΟΣ ΔΕΡΙΓΝΥ

ἐπροκάλεσαν τὴν μετὰ τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ ῥῆξιν. Ἡ Κυβέρνησις ἀπεφάσισε νὰ θέσῃ εἰς ἐνέργειαν, ὡς εἴδομεν, τὸν περὶ στρατολογίας νόμον· διανοουμένη δὲ νὰ δώσῃ ἐν γένει ὤθησιν μεγαλειτέραν εἰς τὴν σύνταξιν καὶ τὴν ἐνέργειαν τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ καὶ νὰ βασίσῃ κυρίως ἐπ᾽ αὐτοῦ τὴν πολεμικὴν δρᾶσιν, ἐσκέφθη ὀρθῶς νὰ θέσῃ αὐτὸν ὑπὸ τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν ξένου ἀξιωματικοῦ, ἀνεγνωρισμένης πολεμικῆς ἐμπειρίας καὶ ἱκανότητος, καὶ ὡς τοιοῦτον ἐξέλεξε τὸν Φαβιέρον.

Ὁ τότε συνταγματάρχης καὶ στρατηγὸς κατόπιν γενόμενος ἐν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Γαλλίᾳ καὶ ὁμότιμος, βαρῶνος Κάρολος Φαβιὲ (Fabvier), γεννηθεὶς ἐν Πὸν Μουσσὸν τῆς Γαλλίας καὶ ἡλικίας τότε τεσσαράκοντα δύο ἐτῶν, εἶχε διακριθῆ κατὰ τοὺς ναπολεοντικοὺς πολέμους ὑπηρετῶν ὑπὸ τὸν στρατάρχην Μαρμόν. Πεμφθεὶς ἐξ Ἱσπανίας, ἔνθα εὑρίσκετο, ὡς ἀγγελιαφόρος εἰς Ῥωσσίαν, ἔνθα ἦτο τότε ὁ Αὐτοκράτωρ μετὰ τῆς Γαλλικῆς στρατιᾶς, ἔφθασεν εἰς τὸ γαλλικὸν στρατηγεῖον τὴν ἡμέραν τῆς περιφήμου μάχης τοῦ Μοσχόβα ἢ τοῦ Βοροδίνου, καὶ ἀμέσως μετέσχεν αὐτῆς, ἀνδρείως πολεμήσας καὶ τραυματισθείς. Κατελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐν ἀρχῇ παρέμεινεν ἄγνωστος, περιερχόμενος ὑπὸ ψευδώνυμον εἰς διάφορα μέρη, παρευρεθεὶς καὶ κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Κορώνης, ὅπου ἐλλείψει τῶν μέσων δὲν ἠδυνήθη νὰ παράσχῃ ἀποτελεσματικὴν συνδρομὴν εἰς τοὺς πολιορκοῦντας αὐτὴν Ἕλληνας. Ἐν Ναυπλίῳ εὑρίσκετο πρὸ ὀλίγου, ἐκεῖ δὲ ἰδὼν τὰς προόδους τοῦ τακτικοῦ, ἐσκέφθη νὰ διοργανώσῃ αὐτὸ καταλληλότερον, ὅπως τὸ καταστήσῃ ἱκανὸν πρὸς μεγάλα ἔργα. Τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀνεκοίνωσε εἰς τὸν Κωλέτην καὶ Μεταξᾶν, μεθ' ὧν ἐσχετίσθη, οὗτοι δὲ προθύμως ἐπιδοκιμάσαντες αὐτόν, ἐνήργησαν παρὰ τῇ Κυβερνήσει, ἥτις τὸν περιέβαλε μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῶν τακτικῶν στρατευμάτων.

Εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην προέβη ἡ Κυβέρνησις, εἰλικρινῶς ποθοῦσα τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν προαγωγὴν τῶν τακτικῶν δυνάμεων, αἵτινες καὶ ἀποτελεσματικωτέραν θὰ ἦσαν ἱκαναὶ νὰ παράσχουν ἐκδούλευσιν εἰς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα, ὡς ἐπανειλημμένως κατεφάνη, καὶ ἀπαθέστεραι θὰ ἦσαν, καὶ μᾶλλον ἀφωσιωμέναι εἰς αὐτήν, παρὰ τὰ ἄτακτα στίφη τῶν ὀργίλων καὶ ἀγερώχων ὁπλαρχηγῶν. Ἡ Κυβέρνησις ὑπὸ τοσοῦτο σπουδαίαν ἔποψιν εἶχε λάβει τὸ ζήτημα τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, ὥστε διενοεῖτο ἤδη νὰ συνάψῃ εἰδικὸν ἐν Λονδίνῳ δάνειον ἐκ 500 χιλιάδων λιρῶν πρὸς πλήρη καταρτισμὸν αὐτοῦ καὶ νὰ στρατολογήσῃ πρὸς τοῦτο τετρακισχιλίους ξένους μισθοφόρους. Ὅθεν βεβαίως εὐχαρίστως ἐδράττετο τῆς εὐκαιρίας νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰς ἐκδουλεύσεις τοῦ διακεκριμένου ξένου στρατιωτικοῦ.

Ἀλλ' ἴσως ὑπελάνθανε καὶ πολιτικός τις σκοπὸς εἰς τὸ μέτρον τοῦτο. Ἕνεκα τῆς μὴ παρακωλυθείσης ἀποβάσεως καὶ τῆς προόδου τῶν Αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων, τινὲς ἐκ τῶν ἐν Ναυπλίῳ, καταπτοηθέντες ἐκ τοῦ κινδύνου καὶ ἐντελῶς ἀποθαρρυνθέντες, συνέλαβον τὴν ἰδέαν ν' ἀποταθοῦν πρὸς τὰς ἐν Ἑπτανήσῳ Ἀγγλικὰς ἀρχὰς καὶ νὰ ἐπιζητήσουν τὴν προστασίαν τῆς Ἀγγλίας. Ἡ φήμη μάλιστα αὕτη τοσοῦτον εἶχεν ἐπιταθῆ κατόπιν, ὥστε ἔκριναν ἐπάναγκες τότε νὰ διαμαρτυρηθοῦν καὶ δημοσίᾳ κατὰ πάσης τοιαύτης ἀποπείρας οἱ ἐν

Ναυπλίῳ διαμένοντες στρατηγοὶ Ρὸς (Roche), ὡς ἀντιπρόσωποι τοῦ τοῦ ἐν Παρισίοις Φιλελληνικοῦ Κομιτάτου καὶ ὁ Ἀμερικανὸς Οὐάσιγκτων, ἀντιπρόσωπος τῶν Κομιτάτων τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν. Ὁ πρῶτος τούτων, ὑπὸ τὴν φανερὰν ταύτην ἰδιότητα ὑπέκρυπτε καὶ ἑτέραν ἀποστολήν, τοῦ νὰ παρασκευάσῃ δηλαδὴ τὸ ἔδαφος ἐν Ἑλλάδι καὶ καλλιεργήσῃ τὴν ὑποψηφιότητα ἑνὸς τῶν υἱῶν τοῦ δουκὸς τῆς Αὐρηλίας, τοῦ μετ' ὀλίγον ἀνελθόντος εἰς τὸν γαλλικὸν θρόνον ὑπὸ τὸ ὄνομα «Λουδοβῖκος Φίλιππος», ὡς βασιλέως τῆς Ἑλλάδος. Διότι ἔκτοτε ἐθηρεύοντο οἱ μνηστῆρες τοῦ μέλλοντος νὰ ἱδρυθῇ Ἑλληνικοῦ θρόνου, ἐψιθυρίζετο δ' ἤδη, ὡς ὑποψηφίου, τὸ ὄνομα τοῦ Μιχαὴλ τῆς Πορτογαλλίας, καθὼς καὶ ἄλλων πριγκίπων. Ὁ δεύτερος δέ, οὗ τὰ ὀνόματα ἤδη καὶ ἐν ἄλλῳ κεφαλαίῳ προανεφέραμεν, ἀπεφάσισε καὶ ν' ἀπέλθῃ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐδημοσίευσε πρὸ τούτου διαμαρτυρίαν πρὸς τὰ μέλη τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος, ἐν ᾗ περιείχοντο σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ ἑξῆς: «Ἤλπιζα νὰ ἔμβω εἰς τὴν στρατιωτικὴν δούλευσιν τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως, καὶ νὰ μεταχειρισθῶ ὅλην μου τὴν πολεμικὴν ἐμπειρίαν εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ εἰς τὸν πολιτισμόν της· ὅμως ἂν ἡ Ἑλλὰς μέλλῃ νὰ καταντήσῃ μία ἐπαρχία ξένη, ἐγὼ δὲν ἠμπορῶ πλέον, ἀφοῦ παρόμοιον ἀποτέλεσμα λάβῃ τόπον, νὰ μένω ἐδῶ, χωρὶς νὰ χαλάσω τὰς πολιτικάς μου ἀρχὰς καὶ εἰς τὸν ἴδιον καιρὸν μὲ μεγάλην μου θλῖψιν θὰ παραιτήσω τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ καλλίτερά μου αἰσθήματα μὲ εἶχον προσκολλημένον». Καὶ ἀναφέρουν μὲν αἱ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς, ὅτι μετὰ τοῦτο ἀπῆλθεν εἰς Σμύρνην, ὅπως ἐπιβιβασθῇ εἰς τ' αὐτόθι ναυλοχοῦντα πλοῖα τοῦ ἀμερικανικοῦ στόλου· ἀλλ' εἴτε διότι δὲν ἐπραγματοποίησε τὸ σχέδιόν του καὶ δὲν ἀνεχώρησε πραγματικῶς ἐξ Ἑλλάδος, εἴτε, ἀναχωρήσας προσκαίρως, ἐπέστρεψε παλιν, εὑρέθη μετὰ δύο ἔτη ἐν Ναυπλίῳ καὶ αὐτόθι ἔσχεν οἰκτρὸν τυχαῖον θάνατον, ὡς ἀλλαχοῦ ἀφηγήθημεν. Ὥστε ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, ἀναθέτουσα εἰς Γάλλον ἀξιωματικὸν τὴν ἀνωτάτην ἀρχηγίαν τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, ἠθέλησεν ἴσως νὰ κολακεύσῃ τοὺς ἐν Γαλλίᾳ φίλους τῆς Ἑλλάδος καὶ αὐτὴν τὴν Γαλλικὴν Κυβέρνησιν, ἥτις πιθανὸν ν' ἀνησύχησεν ἐκ τῆς ἐκδηλωθείσης πρὸς τὴν Ἀγγλίαν προτιμήσεως.

Τὸν διορισμὸν τοῦ Φαβιέρου ἀνεκοίνωσεν ἡ Κυβέρνησις διὰ διακηρύξεώς της ἐν Ναυπλίῳ ἀπὸ 25 Ἰουνίου 1825, ὑπογεγραμμένης ὑπὸ τῶν Ἀνδρέου Μεταξᾶ καὶ Ἀδὰμ Δούκα, μελῶν τῆς ἐπὶ τῶν πολεμικῶν Ἐπιτροπῆς:

«Τὴν σύστασιν τοῦ τακτικοῦ σώματος, ἔλεγεν ἡ διακήρυξις αὕτη,

λογισαμένη ἡ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος ὡς ἓν τῶν ἱερῶν χρεῶν της, ἔσπευσεν εἰς τὴν πρώτην περίοδον νὰ σχηματίσῃ αὐτό· ἀλλ' ἡ ἀστασία τῶν πραγμάτων καὶ ἡ βάσκανος τύχη ἠμπόδισαν τὴν πρόοδον αὐτοῦ ἄχρι τῆς τρίτης περιόδου, καθ' ἣν ἤρχισε πάλιν ν' ἀναζητῆται ἐκ τῶν ἰδίων πραγμάτων τοῦ πολέμου ἡ ἔναρξίς του. Ἤδη δὲ δραξαμένη εὐκαιρίαν καὶ ἐπιτυχοῦσα ἄνδρα ἄξιον καὶ εἰδήμονα τοῦ τοιούτου ἔργου, τὸν κύριον Φαβιέρ, ἔδωσε πρὸς αὐτὸν τὴν ἄδειαν καὶ πᾶν βοηθητικὸν μέσον, συντεῖνον εἰς τὴν ταχεῖαν σύστασιν τοῦ τακτικοῦ σώματος. Τοῦτο τὸ ἱερὸν καὶ σωτήριον ἔργον τῆς Διοικήσεως σπεύδει τὸ ὑπουργεῖον τοῦ Πολέμου νὰ διακηρύξῃ διὰ τῆς παρούσης πρὸς ἅπασαν τὴν ἐλευθέραν ἐπικράτειαν τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἀφορῶν εἰς τὴν τελείαν ἐλευθερίαν αὐτῆς καὶ εὐδαιμονίαν τοῦ λαοῦ της. Ὅστις λοιπὸν εἶναι Ἕλλην (ἢ Φιλέλλην), εἶναι γνήσιον τέκνον τῆς Ἑλλάδος, ἐπιθυμεῖ τὴν ἐλευθερίαν του, ἐπιθυμεῖ τὴν ὕπαρξίν του, ἀγαπᾷ τὴν δόξαν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν του, ἂς τρέξῃ νὰ ἔλθῃ πρὸς τὴν Διοίκησιν, ἥτις μὲ ἀνοικτὰς ἀγκάλας δέχεται εὐμενῶς ὅλους ἐξ ἴσου, διὰ νὰ καταταχθῇ εἰς τὸ νεοσυστημένον τακτικὸν σῶμα παρὰ τοῦ ἀνωτέρω ἐμπειροπολέμου κυρίου Φαβιὲρ διὰ τῆς Διοικήσεως, ὅπου θέλει λαμβάνει καὶ τὸν μισθὸν τοῦ τακτικοῦ καὶ τ' ἀναγκαῖα ἐνδύματα καὶ τροφήν του ἐν ἀφθονίᾳ».

Τὴν ἑπομένην ἐγένετο ἐν Ναυπλίῳ ἡ ἐγκατάστασις τοῦ νέου ἀρχηγοῦ τοῦ τακτικοῦ. Τὴν περιγραφὴν τῆς ἐν μεγάλῃ πομπῇ γενομένης ἐγκαταστάσεως ταύτης ἐρανιζόμεθα ἐκ τῆς δημοσιευθείσης εἰς τὸν «Φίλον τοῦ Νόμου» ἀνταποκρίσεως. Ἰδοὺ αὕτη:

«Περὶ τὴν 9 καὶ μισὴν ὥραν οἱ τακτικοὶ στρατιῶται ἐσυνάχθησαν ἔνοπλοι εἰς τὸ στρατιωτικὸν γυμνάσιον· περὶ δὲ τὴν 10 ὁ πρῶτος λόχος τῶν Γρεναδιέρων ἐπῆγε νὰ φέρῃ τὰς σημαίας καὶ τὴν 10 καὶ ἓν τέταρτον τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα, μία πρεσβεία τοῦ Βουλευτικοῦ, ὅλοι οἱ Ὑπουργοί, ὁ στρατηγὸς Ρόσχης καὶ ὁ συνταγματάρχης Φαβιέρος, ἐνδεδυμένος τὴν στρατιωτικήν του στολήν, ἔφθασαν ἐκεῖ, μετ' ὀλίγον δὲ ἦλθε καὶ ὁ ἀρχιερεὺς μετὰ τοῦ κλήρου εἰς τὸ αὐτό. Ἐν τοσούτῳ δὲ οἱ στρατιῶται ἐπρόσφεραν τὰ ὅπλα (γρ. ἐπαρουσίασαν) καὶ ἡ μουσικὴ ἔπαιζε μέλη ἀνάλογα εἰς τελετὴν τῷ ὄντι σεβασμίαν καὶ διὰ τὴν θρησκευτικὴν καὶ διὰ τὴν στρατιωτικὴν παρασκευήν. Ἀφοῦ δὲ ἡ μουσικὴ ἔπαυσεν, ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας κ. Α. Μαυροκορδᾶτος καὶ ὁ ὑπουργὸς τοῦ Πολέμου κ. Ἀνδ. Μεταξᾶς ἐλάλησαν κατὰ διαδοχὴν πρὸς τοὺς στρατιώτας, παρασταίνοντες τὸ πόσον ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἐμμένωσιν εἰς τὰ χρέη των καὶ νὰ ἔχωσιν εὐπείθειαν, ὡς τὸν μόνον τρόπον νὰ συντελέσωσιν εἰς

τὸν ἱερὸν ἀγῶνα τῆς πατρίδος καὶ νὰ γείνωσι τὸ πρώτιστον τάγμα ἐναντίον τῶν τακτικῶν στρατευμάτων, τῶν σταλμένων νὰ ὑποτάξωσι πάλιν τοὺς Ἕλληνας εἰς τὸν αἰσχρὸν ζυγὸν τῶν ἰδίων τυράννων. Διεξῆλθον οἱ δημηγοροῦντες καὶ τὰς στρατηγικὰς ἀρετὰς τοῦ συνταγματάρχου Φαβιέρου, τοῦ διωρισμένου ἀπὸ τὴν Διοίκησιν νὰ τοὺς διοικῇ. Ὕστερον δὲ προσῆλθον αἱ σημαῖαι καὶ ὁ συνταγματάρχης Φαβιέρος ἔκαμεν εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τὸν ὅρκον κατὰ τὸ πολιτικὸν Σύνταγμα. Τότε ὁ κ. Μεταξᾶς ἐπρόσταξε τοὺς στρατιώτας εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Νόμου νὰ γνωρίζουν ἀρχηγόν των τὸν συνταγματάρχην Φαβιέρον καὶ νὰ τὸν ὑπακούουν εἰς ὅσα τοὺς προστάξῃ πρὸς σωτηρίαν τῆς πατρίδος. Καὶ οἱ στρατιῶτοι ὅλοι ἐφώναξαν μὲ ἐνθουσιασμόν: «Ὁρκιζόμεθα νὰ ὑπακούωμεν εἰς τοῦτο!». Ἡ μουσικὴ ἔπαιζεν, ἐνῷ ὁ συνταγματάρχης Φαβιέρος συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν πρῴην συνταγματάρχην κ. Ρόδιον καί τινας ἀξιωματικούς, ἔκαμε τὴν ἐξέτασιν τοῦ συντάγματός του. Οἱ στρατιῶται ἔπειτα διέβησαν εὐτάκτως ἔμπροσθεν τοῦ νέου των συνταγματάρχου καὶ πλήθους πολλοῦ πάσης τάξεως, συντρέξαντος νὰ ἴδωσι τοιαύτην τελετήν.

»Τὸ γενναῖον τοῦτο Σύνταγμα ἐζήτησεν ὁμοθυμαδὸν νὰ ἐκστρατεύσῃ εὐθὺς κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ὑπόσχεται μάλιστα νὰ χαρίσῃ τὸν μισθόν του».

Ὁ Φαβιέρος ἐπεδόθη μετὰ ζήλου εἰς τὸν ἐντελῆ καταρτισμὸν τοῦ ὑπ' αὐτὸν σώματος, συστήσας τὰς διαφόρους ἐν αὐτῷ ὑπηρεσίας, κατὰ τὸ ἐν ἰσχύϊ εἰς τὸν γαλλικὸν στρατὸν σύστημα. Διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ στρατολογικοῦ, ἢ περὶ ἀπογραφῆς, ὡς ἐλέγετο τότε, νόμου ηὔξανεν ὁσημέραι ἡ δύναμις τοῦ σώματος, κατετάσσοντο δ' εἰς αὐτὸ προθύμως νέοι Ἕλληνες ἀνεπτυγμένοι, καὶ εἰς καλὰς ἀνήκοντες οἰκογενείας, καθὼς καὶ οἱ ἀθρόοι ὁλονὲν καταφθάνοντες κυρίως ἐκ Γαλλίας καὶ Γερμανίας, φιλέλληνες στρατιωτικοί, δι' οὓς εἶχε ληφθῇ τὸ μέτρον, ὅπως κατατάσσωνται μὲ ἕνα βαθμὸν ἀνώτερον ἐκείνου, ὃν εἶχον ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ στρατοῦ τῆς ἑαυτῶν πατρίδος. Τὸ πυροβολικόν, ὅπερ ἦτο πρότερον σῶμα ἀνεξάρτητον, ἐτέθη ὑπὸ τὴν γενικὴν αὐτοῦ ἀρχηγίαν, διοικούμενον ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ Ἐμμ. Καλέργη, πολλαὶ δὲ βελτιώσεις εἰσήχθησαν καὶ εἰς τὸ σῶμα τοῦτο. Ἐφρόντισε τότε καὶ περὶ σχηματισμοῦ τακτικοῦ ἱππικοῦ διὰ τῆς ἀγορᾶς μερικῶν ἵππων, τὴν διεύθυνσιν δε αὐτοῦ ἀνέθηκεν εἰς τὸντότε ἀφικόμενον ἀξιωματικὸν τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ Ρενιὼ δὲ Σαὶν Ζὰν δ' Ἀνζελύ. Ὡσαύτως ἐμερίμνησε καὶ περὶ τακτικῆς τοῦ στρατοῦ ἐπιμελητείας, ἐνεπιστεύθη δὲ τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην εἰς τὸν Ἰταλὸν κόμητα Πόρρον (Porro) εὐγενῆ καὶ διακεκριμένον ἄνδρα, χρηστοῦ καὶ ἀμέμπτου χαρακτῆρος,

ὅστις θῦμα τῆς αὐστριακῆς ἐν τῇ βορείῳ Ἰταλίᾳ τυραννίας, φίλος καὶ σύντροφος τοῦ Σιλβίου Πελλίκου καὶ τοῦ Γκονφαλονιέρη, ἐξόριστος ἐκ τῆς πατρίδος του, ἦλθεν εἰς Ἑλλάδα ἐν ἔτει 1825 καὶ ἀνέλαβε τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ ὑπηρεσίαν ταύτην, ἣν ἐξετέλεσεν ἀείποτε μετὰ παραδειγματικῆς τιμιότητος. Ὁ Φαβιέρος εὐγενῶς φερόμενος, παρεκάλεσε καὶ τὸν τέως διοικητὴν τοῦ σώματος Ρόδιον νὰ ἐξακολουθήσῃ παρέχων αὐτῷ τὴν συνδρομήν του εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀναδιοργανώσεως

ΟΙ ΝΑΥΑΡΧΟΙ ΤΟΥ ΝΑΥΑΡΙΝΟΥ
Ο ΡΩΣΣΟΣ ΝΑΥΑΡΧΟΣ ΧΕΫΔΕΝ

τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ· ἀλλ' ὁ Ρόδιος διὰ λόγους προσωπικῆς φιλοτιμίας ἀπεποιήθη.

Τὴν εἴδησιν τῆς συστάσεως τακτικοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ὑπὸ ἔμπειρον ἀρχηγὸν ἤκουσαν μετὰ χαρᾶς οἱ ἅπανταχοῦ Φιλέλληνες. Ὑπὸ τοῦ Φιλελληνικοῦ Κομιτάτου τῶν Παρισίων ἐστάλη ἐπίτηδες εἰς Ναύπλιον κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1825 ὁ Γάλλος συνταγματάρχης Ἀρνὼ (Arnaud), μετά τινων εἰδικῶν τεχνιτῶν, ὅστις ἀνέλαβε νὰ ἱδρύσῃ ἐν Ναυπλίῳ ὁπλοστάσιον, πρὸς κατασκευὴν τηλεβόλων,

ὅπλων, βομβῶν, ξιφῶν, λογχῶν καὶ ἄλλου πολεμικοῦ ὑλικοῦ. Κατ' αὐτὴν δὲ τὴν ἐποχὴν ἦλθεν εἰς Ναύπλιον καὶ ὁ ἐν ἄλλῳ χώρῳ τῆς παρούσης πραγματείας μνημονευθεὶς ἐκ Νεαπόλεως στρατηγὸς Ροζαρόλλ, ὅστις κυρίως προὐτίθετο νὰ διοργανώσῃ τὸ ἱππικόν. Ἱσπανικῆς ἴσως καταγωγῆς ὢν ὁ διακεκριμένος οὗτος ἀνώτερος ἀξιωματικός, ἀνήκων εἰς εὐγενῆ στρατιωτικὴν οἰκογένειαν, υἱὸς καὶ ἔγγονος συνταγματάρχου, ὑπηρετήσας δὲ ὑπὸ τὸν βασιλέα τῆς Νεαπόλεως Ἰωακεὶμ Μυρά, ἔσχεν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὸ φιλελεύθερον ἐν Νεαπόλει κίνημα.[1]. Ἀφοῦ ὅμως αἱ αὐστριακαὶ λόγχαι ἀποκατέστησαν ἐπὶ τοῦ θρόνου του τὸν ἐπίορκον Βουρβῶνον Φερδινάνδον, ὁ Ροζαρὸλλ δραπετεύσας, ἀφοῦ περιεπλανήθη ἐπί τινα χρόνον εἰς τὴν Εὐρώπην, μετέβη εἰς Ζάκυνθον τὸ 1825, συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν υἱῶν του, τοῦ ὑπασπιστοῦ του Ἰωσὴφ Σκάρπα (Scarpa) καί τινων ὁπαδῶν του. Αὐτόθεν, ἀφοῦ μετ' ἀγανακτήσεως ἀπέκρουσε τὰς γενομένας αὐτῷ προτάσεις, παρά τινων Ἰταλῶν, διατελούντων εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἐν Πελοποννήσῳ ἤδη εὑρισκομένου Ἰβραήμ, ὅπως καὶ αὐτὸς προσφέρῃ τὰς ἐκδουλεύσεις του εἰς τὸν Αἰγύπτιον στρατάρχην, ἀπελθὼν ἀπεβιβάσθη εἰς Γαστούνην, ὅπου τὸν περιεποιήθη μετὰ πολλῶν τιμῶν ὁ μέγα ἰσχύων ἐν Ἤλιδι πρόκριτος Σισίνης, πέμψας πρὸς ὑποδοχὴν αὐτοῦ καὶ τὸν υἱόν του Χρύσανθον. Ἐκεῖ παρέμεινεν ἐπί τινα χρόνον, ὑποσχεθεὶς νὰ διδάξῃ τὴν πολεμικὴν τέχνην καὶ νὰ καταρτίσῃ ἰδίως σῶμα ἱππικόν, διὰ τὸ ὁποῖον ἐζήτησε νὰ παραγγείλῃ καὶ τὴν κατασκευὴν 500 δοράτων. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον βραδύτερον μετέβη εἰς Ναύπλιον, ὅπου ὅμως νοσήσας ἐτελεύτησε πεντηκοντούτης μόλις τὴν 21 Νοεμβρίου 1825. Μεγάλην θλῖψιν προὐξένησε τοῖς πᾶσιν ὁ θάνατος τοῦ εὐγενοῦς τούτου Φιλέλληνος, ὅστις ἐκηδεύθη καὶ ἐτάφη ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως τῆς πόλεως καὶ τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου[2].

---

[1] Τὸ πλῆρες ὄνομά του ἦτο: Ὑποστράτηγος βαρῶνος τοῦ Ροζαρὸλλ Σκόρτζα, ἐκ τῶν κομήτων Λαβάνια.

[2] Περὶ τοῦ Ροζαρὸλλ τούτου, πολλὰ τὰ περίεργα γράφει εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του ὁ Φώτιος Χρυσανθόπουλος ἢ Φωτάκος, ὑπασπιστὴς τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, ὅστις ἐγνώρισε προσωπικῶς τὸν φιλέλληνα τοῦτον, τὸν ὁποῖον ἀποκαλεῖ Ροζαλὼφ καὶ τιτλοφορεῖ βαρῶνον. Τὰς ἀρκετὰ ἐκτενεῖς, ἀλλὰ καὶ λίαν ἐνδιαφερούσας πληροφορίας ταύτας παραθέτομεν ἐνταῦθα:

«Κατὰ τὰ μέσα τοῦ ἔτους 1825 ἐκ τῆς νήσου Ζακύνθου ἐπέρασεν εἰς τὴν Πελοπόννησον, καὶ ἰδίως τὴν ἐπαρχίαν τῆς Γαστούνης, ὁ Βαρὼν Ροζαλὼφ ὀνομαζόμενος. Οὗτος ἦτο τὸ μὲν γένος Ἰταλὸς καὶ ἀνεγνωρισμένος ὡς ἕνας τῶν στρατηγῶν τοῦ Ναπολέοντος, ἀλλ' ἕνεκα τῶν ἐλευθέρων πολιτικῶν φρονημάτων του ἦτο ἀποκηρυγμένος ὑπὸ τῆς λεγομένης Ἱερᾶς Συμμαχίας, καὶ δὲν ἐγίνετο δεκτὸς εἰς κανένα ἄλλο κράτος ἐκτὸς τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς νέας

Τὰ μέσα πρὸς συντήρησιν καὶ βελτίωσιν τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ δὲν ἦσαν ἄφθονα, διότι ἡ νωθρὰ Κυβέρνησις πολλὰ μὲν ὑπέσχετο,

---

Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἀνεγεννήθη ὡς ἐκ θαύματος, καὶ εἰς τὸ πολίτευμά της ἐσυγχώρει νὰ ἔρχωνται καὶ μένωσιν εἰς αὐτὴν ἐλεύθεροι καὶ ἀκαταδίωκτοι ὅλοι οἱ πολιτικοὶ πρόσφυγες τῶν ἄλλων ἐθνῶν.

»Φθάσας δὲ εἰς Γαστούνην μετὰ τῶν πέντε υἱῶν του, οἵτινες ἠκολούθουν αὐτόν, καὶ μετὰ ἑνὸς μηχανικοῦ, καταγωγῆς καὶ αὐτοῦ ἰταλικῆς, καλουμένου, ὡς ἐνθυμοῦμαι, Σκάρπα, καὶ φυγάδος ἐκ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Ἰμβραήμ, διότι δὲν ἤθελε νὰ πολεμῇ τοὺς Ἕλληνας Χριστιανούς, ὁ στρατηγὸς εἰσηκούσθη μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως καὶ τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Πελοποννήσου, νεωστὶ ἀποφυλακισθέντος ἀπὸ τὴν Ὕδραν, καὶ ἐδήλωσεν ὅτι ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ χύσῃ ὑπὲρ αὐτῆς τὸ αἷμά του. Εἶχε δὲ καὶ γράμματα συστατικὰ ἀπὸ πολλοὺς Φιλέλληνας καὶ Ἕλληνας καὶ ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴν τῆς Ζακύνθου. Ἀλλ' ὁ Γεώργιος Σισίνης ἐκράτησεν αὐτὸν ἐκεῖ εἰς τὴν Γαστούνην, διὰ νὰ γυμνάσῃ καὶ σχηματίσῃ ἱππικόν· διότι ἦτο διδάσκαλος τῆς ἱππικῆς καὶ τοῦ πυροβολικοῦ, καὶ ἄριστος ξιφομάχος, καὶ προσέτι συγγραφεὺς στρατιωτικός, διότι εἶχεν ἐκδώσει καὶ ἕνα-δύο συγγράμματα περὶ πολεμικῆς τέχνης ὀχυρωματικῆς. Πολλὰ τότε ἐλέγοντο περὶ τοῦ στρατηγοῦ τούτου καὶ ὁ Φαβιέρος, ὅταν ἔμαθε τὴν ἔλευσίν του, δυσηρεστήθη, διότι δὲν τὸν ἤθελεν. Ἂν καὶ οἱ ἐλθόντες εἰς τὴν Ἑλλάδα Φιλέλληνες ἦσαν ὀλίγοι, ὅμως καὶ αὐτοὶ εἶχαν μεταξύ των ἀντιζηλίαν καὶ ἐφιλοτιμοῦντο ποῖος νὰ φανῇ καλλίτερος τοῦ ἄλλου ...

»Μείνας λοιπὸν εἰς τὴν Γαστούνην ὁ Ροζαλιὼφ (sic), ἄρχισε νὰ σχηματίζῃ ἱππικόν, γυμνάζων τοὺς ἄνδρας τοῦ τόπου νὰ ἱππεύουν πολεμικῶς, ἐδίδαξε καὶ διώρισε καὶ ἀξιωματικοὺς τοῦ ἱππικοῦ, ἕνας ἐκ τῶν ὁποίων εἶνε καὶ ὁ Ν. Σισίνης, ταγματάρχης τῆς Φάλαγγος.

»Οἱ κάτοικοι τῆς Γαστούνης ἐφιλοτιμήθησαν καὶ διὰ τῆς ἐπιμελείας τοῦ στρατηγοῦ τούτου καὶ τῆς συνδρομῆς τοῦ Γεωργίου Σισίνη, τὸ πρᾶγμα ἐπροχώρησε καλῶς καὶ ἤθελε σχηματισθῇ σῶμα ἱππικὸν ἄριστον, διότι καὶ ἵπποι καλοὶ ὑπῆρχαν ἐκεῖ, καὶ οἱ ἄνθρωποι εἶχαν κλίσιν πολλὴν εἰς τὴν ἱππασίαν καὶ γενναιότητα περισσοτέραν τῶν ἄλλων Πελοποννησίων· ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου εἰσέβαλαν τὰ στρατεύματα τοῦ Ἰμβραὴμ ἐλεηλάτησαν τὴν Ἀγουλινίτσαν καὶ τὸν Νοέμβριον ἐξεστράτευσεν ὁ ἴδιος ὁ Πασᾶς εἰς τὰς πεδιάδας τοῦ Πύργου, τῆς Γαστούνης καὶ τῶν Πατρῶν, ἐσκέπασε τὸν τόπον ὅλον μὲ τὸν πεζὸν στρατόν του καὶ τὸ ἱππικόν, καὶ ἕνεκα τούτου διελύθη τὸ κατὰ νοῦν καὶ χθεσινὸν ἱππικὸν τοῦ Ροζαλώφ, καὶ κατόπιν καὶ αὐτὸς ἔφυγεν ἐκεῖθεν μετὰ τοῦ Γεωργίου Σισίνη καὶ λοιπῶν κατοίκων τοῦ τόπου, τοῦ ἰατροῦ Φωτεινοῦ, τοῦ ἀρχιερέως πρώην Λαρίσης καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Γκίκα, καὶ μετὰ δύο ἡμέρας ἔφθασαν εἰς τὴν Δίβρην· ἐκεῖθεν δὲ διὰ τῶν Καλαβρύτων, τοῦ Φενεοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου κατέβησαν εἰς τὸ Ναύπλιον. Ἐκεῖ δὲ εὐτυχῶς εὑρέθη ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης, διότι, ἂν καὶ ἦτο ἕτοιμος νὰ περάσῃ εἰς τὴν Ὕδραν, ἐπειδὴ εἶχαν διαλυθῇ τὰ ἐκεῖ πρότερον σταλέντα στρατεύματα, δὲν εἶχεν ἀναχωρήσῃ· καὶ τοιουτοτρόπως αὐτὸς ἐδέχθη καὶ ἐξένισε τὸν στρατηγὸν εἰς τὴν οἰκίαν του.

»Ἀλλὰ καὶ ἡ Διοίκησις τὸν ὑπεδέχθη ὡς ἔπρεπε καὶ ἐχορήγησεν εἰς αὐτὸν

ὀλίγα δὲ ἐξετέλει. Ἀλλ' ὁ ἀκάματος αὐτοῦ ἀρχηγὸς ἐξηκολούθει μετὰ ζήλου τὸ ἔργον τῆς ἀνασυντάξεως, δαπανῶν ὅσα ἠδύνατο νὰ

ὅλα τὰ καθ' ἡμέραν χρήσιμα τοῦ βίου του, καὶ εἶχε σκοπὸν νὰ τὸν διορίσῃ ἀρχηγὸν τοῦ ἱππικοῦ, διότι εὑρέθη σύμφωνος μὲ τοὺς ἀνωτέρους καὶ δύναμιν ἔχοντας Πελοποννησίους καὶ μὲ τὴν γνώμην προσέτι τοῦ Π. Γ. Ροδίου, καὶ μὲ αὐτὰ τὰ πράγματα τοῦ τόπου, ὡς εἶχαν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν τὸν ἔπιασεν ἡ ἐπικρατοῦσα τότε ἀρρώστια τοῦ τύφου καὶ ἀπέθανεν, ἀφήσας λύπην πολλὴν εἰς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι τὸν ἐγνώρισαν. Ἡ Διοίκησις, τὰ παιδιά του καὶ πολλοὶ φίλοι του ἀκόμη, πολλοὺς κόπους καὶ προσπαθείας κατέβαλον· καὶ ἰατροὺς πολλοὺς ἔφεραν, καὶ τὸν περίφημον γάλλον ἰατρὸν Μπαλῆν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ τὸν σώσουν.

»Τὴν δὲ ὥραν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐψυχορραγοῦσεν ἤμουν παρὼν καὶ ἐγὼ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐκ τῶν γνωρίμων του. Ἐγνώρισε δὲ τὸν θάνατόν του καὶ εἶχε πολλὴν ἀδημονίαν· καὶ μᾶς ἔλεγεν ὅτι δὲν λυπεῖται, διότι ἀποθνήσκει, ἐπειδὴ ἐγεννήθη διὰ ν' ἀποθάνῃ, ἀλλὰ λυπεῖται, διότι ἀφίνει τὴν πατρίδα του ὑπὸ τὴν τυραννίαν. Μᾶς εἶπεν ἀκόμη ὅτι ἐπεθύμει νὰ ἴδῃ τὴν Ἑλλάδα ἐλευθερωμένην, καὶ πρὸς τοῦτο ν' ἀγωνισθῇ καὶ αὐτὸς καὶ τὰ παιδιά του, καὶ ἔπειτα νὰ ὑπάγῃ μὲ τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν πατρίδα του νὰ πολεμήσῃ τὸν τύραννον. Ἔπειτα ἐφώναξε νὰ ἔλθουν τὰ παιδιά του, τὰ ὁποῖα ἦλθον ὅλα καὶ ἐστάθησαν ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐζήτησε καὶ τοῦ ἔφεραν ἕνα μικρὸν κιβώτιον, τὸ ὁποῖον ἄνοιξε καὶ ἔβγαλε ἐξ αὐτοῦ λωρίδας, ὡσὰν τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν σκυτάλην, καὶ εἰσέτι ἄλλα πράγματα ἄγνωστα, τὰ ὁποῖα ἔρριψεν ὁ ἴδιος ἐπάνω του καὶ ἡτοιμάσθη νὰ ***λειτουργήσῃ*** (!) Ὕστερον δὲ ἔβγαλε καὶ μαχαιράκια μικρὰ μαυρομάνικα, τὰ ὁποῖα εἶχαν ἕνα μικρὸν διαμαντάκι εἰς τὸ τέλος τῆς λαβῆς των, καὶ ἀφοῦ ἐδιάβαζεν ἕνα ἕνα παιδί του, ἔπειτα ἔδιδε τὴν εὐχήν του, καὶ ἕνα ἀπὸ τὰ μαχαιράκια, τὸ ὁποῖον πρότερον ἀσπάζετο, καὶ τὸ παιδὶ λαμβάνον αὐτό, τοῦ ἐφίλει τὸ χέρι. Ἐγχειρίζων δὲ τὰ μαχαιράκια, ἔλεγεν εἰς ἕνα ἕκαστον τῶν υἱῶν του νὰ ἐμπήξῃ, αὐτὸ εἰς τὴν καρδίαν τοῦ τυράννου τῆς πατρίδος των. Ἔπειτα στραφεὶς κάτι εἶπε πρὸς τὸν μηχανικὸν Σκάρπαν καὶ μετὰ ταῦτα ἐφώναξε δυνατά: «Χόρτασε, τύραννε τῆς Νεαπόλεως ἀπὸ τὰ αἵματα τῶν Ἰταλῶν! Μάθε ὅτι πεθαίνω καὶ χαῖρε!» Καὶ ταῦτα εἰπών, ἐξεψύχησεν.

Ἡ διοίκησις διέταξε καὶ ἐγένετο ἡ κηδεία του μεγαλοπρεπεστάτη καὶ μὲ ὅλας τὰς στρατιωτικὰς τιμάς, δαπάναις τοῦ Ἔθνους. Ὅλοι δὲ οἱ εὑρεθέντες ἐκεῖ ἀρχιερεῖς καὶ ὁ λοιπὸς κλῆρος, ὡς καὶ ὅλος ὁ κόσμος ἀκολούθησαν τὴν κηδείαν του. Ὁ δὲ τάφος του ἀνοίχθη ἔξω τοῦ Ναυπλίου, εἰς τὸ περιβόλι τὸ ὁποῖον σήμερον λέγεται τὸ Καφενεῖον τοῦ Κυβερνήτη, ἢ περιβόλι τοῦ Ἀξιώτη.

»Μετὰ ταῦτα ἡ Διοίκησις ἔδωκεν ἄφθονα τὰ ἔξοδα εἰς τὰ παιδιά του, τὰ ὁποῖα ἔφυγαν διὰ τὴν Ζάκυνθον, ὅπου ἔμενεν ἡ μητέρα των· ὁ δὲ μικρότερος τῶν υἱῶν του ἦτο ἡλικίας περίπου δεκατριῶν ἐτῶν· ἐφόρει στολὴν ἱσπανικὴν καὶ εἶχε παρευρεθῇ καὶ εἷς τινα μάχην, Σκιπίων δὲ ὠνομάζετο.

»Ὁ Ροζαλὼφ εἶχε γράψει πρὸς τὸν γάλλον Σεβὲ (τὸν Sève) ἐξωμότην τῆς θρησκείας του καὶ γενόμενον Τοῦρκον, μετονομασθέντα δὲ Σουλεϊμὰν μπέην, καθὼς ἀνωτέρω εἴπαμεν, καὶ ἀρχηγὸν ὄντα τοῦ ἀραβικοῦ τακτικοῦ, τὸν ὁποῖον ἐγνώριζεν, ὡς ἔλεγε, νὰ προσδιορίσῃ τὸ ὅπλον καὶ τὸν τόπον, διὰ νὰ

ἀποσπάσῃ ἐκ τοῦ ἀείποτε ἐξηντλημένου δημοσίου ταμείου, καὶ τὰ βοηθήματα, ὅσα ἀπ' εὐθείας πρὸς αὐτὸν ἔπεμπον τὰ Κομιτᾶτα. Χαρα-

---

ἔλθουν εἰς μονομαχίαν. Τὸν ἀπεκάλει ἄτιμον, ἂν μείνῃ μὲ τοὺς Τούρκους καὶ πολεμῇ τοὺς Χριστιανούς, καὶ ἂν τύχῃ καὶ τὸν εὕρῃ πουθενά, θὰ τὸν περάσῃ ἀπὸ τὴν ***Σάντα-Κατερίναν***· οὕτως ὠνόμαζε τὴν σπάθην του. Αὐτὰ ἔγραφε πρὸς τὸν Σουλεϊμὰν-μπέην. Κατὰ δὲ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου του ἐνθυμήθη τὴν πρόσκλησιν, καὶ ἐρώτησε νὰ μάθῃ ἂν ἦλθεν ἀπόκρισις εἰς τὸ γράμμα του ἀπὸ τὴν Τριπολιτσάν. Ἐὰν ἔζη, θὰ εἴχομεν σκηνὰς μεγάλας, διότι ἦτο ἀνὴρ τολμηρὸς καὶ ἀποφασιστικός. Ἐξ αὐτοῦ δὲ θὰ ἐγινόμεθα ὅλοι οἱ Ἕλληνες τακτικοὶ στρατιῶται, διότι εἶχε τρόπον ἑλκυστικὸν καὶ ἐσυμμορφοῦτο μὲ τοὺς Ἕλληνας καὶ μὲ τὰς περιστάσεις εὐκόλως, καὶ καθὼς ἐφάνη, δὲν εἶχε κανένα κρυμμένον δόλιον σκοπόν. Εἶχε δὲ ἀποφασίσει νὰ παρακολουθῇ τὸν γενικὸν Ἀρχηγὸν τῆς Πελοποννήσου, καὶ νὰ εὑρίσκεται μαζί του εἰς τὰ στρατόπεδα, καὶ ἔλεγεν ὅτι ὀλίγας ἡμέρας οἱ Ἕλληνες θὰ κάμουν γυμνάσιον, ἕως νὰ συνηθίσουν νὰ γεμίζουν τὸ ὅπλον ἐλεύθερα καὶ συγχρόνως, καὶ ἔπειτα νὰ ἔρχωνται εἰς τὸ στρατόπεδον, νὰ πολεμοῦν ἔμπροσθεν τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ καὶ αὐτοῦ, νὰ παραδειγματίζωνται οἱ ἄτακτοι ἀπὸ τοὺς τακτικούς, καὶ νὰ ἀμιλλῶνται μεταξύ των. Αὐτὸς μάλιστα ἔλεγεν, ὅτι τώρα ἔχομεν πόλεμον καὶ δὲν πρέπει νὰ ἐπιμένωμεν, ὥστε νὰ γυμνασθῶσιν οἱ στρατιῶται εἰς τοὺς ἐλιγμούς, οἵτινες πρέπει νὰ γίνωνται, ὅταν ἡσυχάζουν τὰ στρατεύματα. Τὸ θέατρον τοῦ πολέμου εἶνε ἤδη ἀνοικτὸν καὶ ἂς γίνωνται ἀσκήσεις καὶ δοκιμασίαι ἀληθιναὶ τῶν στρατιωτῶν. Ὁ δὲ Γενικὸς Ἀρχηγός, καὶ αὐτὸς καὶ ἐξ ὀνόματος τοῦ Ἀνδρέου Ζαΐμη καὶ πολλῶν ἄλλων ἐπισήμων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν τῆς Πελοποννήσου, ἔγραψε πρὸς τὴν Διοίκησιν καὶ ἐγνωμοδότησεν ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς τοῦ σχεδίου τοῦ Ροζαλώφ· ἀλλ' οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἔθνους κατερραδιούργησαν τὸ τοιοῦτο σχέδιον ὡς βλαβερόν· μάλιστα δὲ ὁ Μαυροκορδάτος εἶπε καὶ ἔπεισε τὸν Γ. Κουντουριώτην καὶ τοὺς φίλους του, ὅτι ἂν τὸ σχέδιον τοῦτο πραγματοποιηθῇ καὶ ἀπὸ τοὺς ἀτάκτους σχηματισθῇ στρατὸς τακτικός, ὅλη πλέον ἡ δύναμις θὰ ὑπάρχῃ εἰς τοῦτο, καὶ αὐτοὶ εἰς τὸ ἑξῆς δὲν θὰ σημαίνωσι τίποτε ἀπέναντι ἐκείνων.

»Τοιουτοτρόπως ἀπέθανε καὶ ἐτάφη ὁ Ροζαλώφ. Ἀφοῦ δὲ τὰ παιδιά του ἀνεχώρησαν εἰς τὴν Ζάκυνθον, ὕστερα ἐμάθαμεν ὅτι δύο ἐξ αὐτῶν μεταβάντα εἰς Νεάπολιν, ἀπεπειράθησαν νὰ δολοφονήσουν τὸν τότε βασιλέα, ἀλλὰ συνελήφθησαν ».

Ὁ Ροζαρόλλ, ὡς ἐξάγεται καὶ ἐκ τῆς ἀνωτέρω εἰς τὰς σημειώσεις τοῦ Φωτάκου ἀναφερομένης περιέργου μυστηριώδους τελετῆς τῶν ἐγχειριδίων, τῆς λαβούσης χώραν κατὰ τὰς τελευταίας του στιγμάς, ἀνῆκεν εἰς τὴν ἑταιρείαν τῶν Καρβονάρων, κατέχων μάλιστα καὶ ἀνώτερον ἐν αὐτῇ ἀξίωμα. Ἡ περίφημος αὕτη μυστικὴ Ἑταιρεία, πολλὰ τὰ κοινὰ ἔχουσα μετὰ τοῦ Τεκτονισμοῦ καὶ ἀρχαίας τὰς ῥίζας, ἤκμασε κυρίως ἐν Ἰταλίᾳ, ἰδίᾳ δὲ ἐν Νεαπόλει καὶ τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ, διεδόθη δὲ καταπληκτικῶς καὶ εἰς ἄλλας χώρας, ἰδίως κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ παρελθόντος ΙΘ' αἰῶνος, ἔφθασε δὲ νὰ ἀριθμῇ ἐν μόνῃ τῇ Γαλλίᾳ περὶ τὰ εἰκοσακισχίλια μέλη. Ὁ σκοπός της ἦτο κυρίως πολιτικός, ἀποβλέπων εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῶν φιλελευθέρων ἀρχῶν,

κτηριστικὸν τῆς ἀκραδάντου πεποιθήσεώς του εἶναι τὸ ἑξῆς ὑπὸ τοῦ Παπαδοπούλου ἀναφερόμενον ἀνέκδοτον: «Μίαν ἡμέραν, γράφει οὗτος, ἐνῷ συνωμιλούσαμεν περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ τακτικοῦ, εἶπον πρὸς αὐτόν: «Τὸ ταμεῖόν μας ἀπορεῖ». Αὐτὸς ἀπεκρίθη: «—Ὅταν ἔχωμεν ὅπλα οἱ Τοῦρκοι ἔχουν δι' ἡμᾶς χρήματα». Ἐκ τῆς ἰδέας δὲ ταύτης ἀγόμενος ἐπεχείρησε τὰς τολμηρὰς ἐκστρατείας του.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ

Ἡ δρᾶσις τῶν Φιλλελήνων, πάντοτε γενναία καὶ ἡρωϊκή, ἐξηκολούθησε καὶ εἰς τὰ κατόπιν στάδια τοῦ σκληροτάτου ἐκείνου ἀγῶνος, καὶ ἰδίως κατὰ τὰς πολεμικὰς ἐν Εὐβοίᾳ, Χίῳ καὶ Ἀττικῇ ἐπιχειρήσεις καὶ τὰς γενομένας ἀποπείρας πρὸς λύσιν τῆς πολιορκίας τῆς Ἀκροπόλεως. Κατὰ τὰς ἐν τῷ Φαληρικῷ ἁλιπέδῳ πρὸ πάντων καὶ τὰ περίχωρα τῶν Ἀθηνῶν γενομένας μάχας καὶ συμπλοκάς, — καὶ μάλιστα μετὰ τὴν συμφορὰν τοῦ θανάτου τοῦ Καραϊσκάκη — νέαι καὶ ἀλγεινόταται ἐσημειώθησαν ἑκατόμβαι εὐγενῶν ξένων, θυσιασθέντων ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς ἐλευθερίας. Συνεχίζεται δέ, οὕτως εἰπεῖν, καὶ ἐπισήμως ἡ φιλελληνικὴ ἐνέργεια. διὰ τῶν τηλεβόλων τῶν συμμαχικῶν στόλων τοῦ Ναυαρίνου καὶ διὰ τῆς ἐκκαθαρίσεως τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τῶν Ἀράβων τοῦ Ἰβραήμ, διὰ τῶν λογχῶν τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων τοῦ Μαιζόν.

Ἀλλὰ καιρικαὶ περιστάσεις, καὶ πρὸ πάντων ἡ ἔλλειψις τῶν πηγῶν καὶ ἡ σπάνις ἀξίων λόγου καὶ ἀξίων πίστεως στοιχείων καὶ πληροφοριῶν, δὲν μοῦ ἐπέτρεψαν νὰ παρακολουθήσω καὶ νὰ ἐξακριβώσω, ὅσον ἦτο δυνατόν, τὴν μεμονωμένην δρᾶσιν τῶν ἀτόμων κατὰ τὰ τελευταῖα τοῦ Ἀγῶνος στάδια. Ἄλλως τε καὶ ὁ ἀριθμὸς καὶ τὰ ὀνόματα πάντων τῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα κατελθόντων ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ ἀγωνισθέντων ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῆς ξένων δὲν εἶνε ἐπακριβῶς γνωστά. Καὶ ἡ κατάστασις τῆς χώρας κατ' ἐκείνους τοὺς καιρούς, καὶ αἱ περιστάσεις καὶ οἱ ὅροι ὑφ' οὓς διεξήχθη ὁ μακρὸς καὶ τραχὺς καὶ δραματικώτατος ἀγὼν δὲν ἐπέτρεψαν, ὥστε νὰ καταρτισθῇ ἐγκαίρως ὁ ἀκριβὴς κατάλογος τῶν

ἀπηνῶς δὲ κατεδίωκε τὴν τυραννίαν. Αἱ συνεδριάσεις της ἦσαν εἰς ἄκρον μυστικαὶ καὶ διεξήγοντο μετὰ πολλῶν συμβολικῶν τελετῶν, τὰ μέλη των δὲ συνεννοοῦντο διὰ συνθηματικῆς γλώσσης.

εὐγενῶν αὐτῶν καὶ ἀειμνήστων μαχητῶν τῆς Ἐλευθερίας. Ὅθεν ἴσως μερικοὶ ἐξ αὐτῶν, ἐπὶ βραχὺ διάστημα διατρίψαντες ἐν Ἑλλάδι καὶ λησμονηθέντες, εἴτε ἐνωρὶς ἐξαφανισθέντες κατὰ τὴν δίνην τοῦ πολέμου, ἠγνοήθησαν καὶ δὲν ἔτυχον κατόπιν τῆς ὀφειλομένης μνείας.

Ὁπωσδήποτε ὁ μόνος ὑπάρχων σχετικῶς ἀκριβὴς κατάλογος — καὶ τὸ μόνον δυστυχῶς συνολικὸν μνημεῖον τῶν ἀγωνισθέντων ἐν Ἑλλάδι ἀλλοεθνῶν, τῶν τε πεσόντων ἐν ταῖς μάχαις, καὶ τῶν ἀποθανόντων κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ἀγῶνος καὶ μετέπειτα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους — ὑπάρχει εἰς τὸν μνημονευθέντα πίνακα τὸν καταρτισθέντα παρ' ἑνὸς τῶν συναδέλφων καὶ συμπολεμιστῶν αὐτῶν, τοῦ Γάλλου ἀντισυνταγματάρχου Τουρέ, περὶ οὗ ἐν ἐκτάσει γράφομεν περαιτέρω εἰς τὴν πραγματείαν ἡμῶν «Αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὸ 1850. Δύο Γάλλοι περιηγηταὶ ἐν Ἀθήναις». Τὸ πενιχρὸν αὐτὸ κενοτάφιον, τοῦ ὁποίου ἡ ἀπεικόνισις εὑρίσκεται εἰς τὸ ἐνταῦθα Ἱστορικὸν καὶ Ἐθνολογικὸν Μουσεῖον, εἶνε μία στήλη ξυλίνη — μνημεῖον ἐξ ξύλου εἰς τὴν χώραν τοῦ μαρμάρου! ἔγραψε κάποτε εἰρωνικῶς περὶ αὐτοῦ κάποιος ξένος — στηθεῖσα ἐντὸς τοῦ ἐν Ναυπλίῳ Καθολικοῦ ναοῦ τῆς Μεταμορφώσεως, φέρουσα δὲ τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν: «Τὸ παρὸν προσωρινόν (!) » μνημεῖον ἱδρύθη τῇ εὐδοκίᾳ (sous les auspices) τῆς Α. Μ. τοῦ » βασιλέως Ὄθωνος καὶ τῆς Α. Μ. τῆς βασιλίσσης Ἀμαλίας ἐν τῷ » Καθολικῷ ναῷ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Ναυπλίου τὴν 8/20 Μαΐου » 1841, ἐπιμελείᾳ τοῦ ἀντισυνταγματάρχου Α. Η. Touret, Γάλλου » Φιλέλληνος, ἱππότου διαφόρων Ταγμάτων κλπ. κλπ.».

Τὸ περίεργον αὐτὸ ἀναθηματικὸν μνημεῖον ἔχει τὸ σχῆμα προσόψεως ἀρχαίου ναοῦ. Εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ἀετώματος εἰκονίζεται ὁ θυρεὸς καὶ τὸ στέμμα τῆς πρώτης βασιλείας, κάτωθεν τοῦ ὁποίου ἐξαρτᾶται ὁ Σταυρὸς τῶν Ἀγωνιστῶν, μετὰ τῶν ἑξῆς γαλλιστὶ γεγραμμένων ἐπιγραφῶν:

Εἰς τὴν μετόπην:

«Εἰς τοὺς ἡρωϊκοὺς προμάχους τῆς πατρίδος».

κάτωθεν αὐτοῦ:

«Εἰς μνήμην τῶν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας θανόντων Φιλελλήνων».

«Ἕλληνες, ὑπήρξαμεν καὶ εἴμεθα μαζί σας».

Εἰς τὴν μίαν τῶν πλευρῶν:

«Ἡ Ἑλλάς, ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ συστρατιῶται αὐτῶν εὐγνωμονοῦντες».

Ὁ παρὼν πίναξ εἶνε εὐλαβὲς ἀφιέρωμα τῶν ἱδρυτῶν πρὸς τὰς οἰκογενείας τῶν θανόντων, 1845.

Παρὰ τὰ κιονόκρανα τῶν στηλῶν:

Δεξιόθεν: Τρόπαιον ἐκ σημαιῶν, σταυρὸς μὲ τὴν ἑξῆς ἐπιγραφὴν γαλλιστί: Avec leurs voeux, par Mesdames Delcambre Jenny Eléonore, Adèle, Marie, Alexandrine.

Ἀριστερόθεν: Σημαῖαι, σύμπλεγμα σταυροῦ, πυρσοῦ καὶ ξίφους μὲ τὴν ἑξῆς γερμανικὴν ἐπιγραφὴν ἐπὶ ταινίας: Tapfer fürs Recht, für Freiheit und treu und einig mit Gott.

Εἰς τὰ βάθρα:

1ον Σύμπλεγμα πλοίων εἰς τὸ μέσον 25 Mars.

2ον Σύμπλεγμα σημαιῶν τῶν τριῶν Προστατίδων Δυνάμεων: μὲ τὴν ἐπιγραφήν: Français Anglais et Russes, tombés au combat naval en rade de Navarin, le 20 Octobre 1827.

3ον Σύμπλεγμα δύο σημαιῶν γαλλικῶν (τῆς τριχρώμου καὶ τῆς λευκῆς) μὲ τὴν ἐπιγραφήν: Aux soldats français du Corps d'Armée sous les ordres du Marechal Maison, debarqués en rade de Pétalidi le 30 Août 1828. Morts à Morée jusqu' au 14 Août 1833.

4ον Σύμπλεγμα καὶ τηλεβόλων καὶ ἐν τῷ μέσῳ: 1821.

Ἔνθεν καὶ ἔνθεν καὶ εἰς τὰ διάμεσα τῶν στηλῶν ἀναγράφονται αἱ διάφοροι κατηγορίαι τῶν Φιλελλήνων ὅσοι ἀπέθανον εἴτε μαχόμενοι, εἴτε διατελοῦντες ἐν τῇ δημοσίῳ ὑπηρεσίᾳ τῆς Ἑλλάδος ὡς ἑξῆς:

Κατὰ χρονολογίαν.

1821 2, 1822 88, 1823 25, 1824 13, 1825 14, 1826 20, 1827 48, 1828 10, 1829 10, 1830 7, 1831 1, 1832 2, 1833 2, 1834 1, 1835 1, 1836 2, 1837 2, 1838 2, 1839 2, 1840 1, 1841 2, 1842 2, 1843 2, 1844 1. 1845 1, 1846 1, 1847 1, 1848 1. Εἰς ἀπροσδιόριστον ἐποχὴν 47. Ἐν ὅλῳ 276.

Κατὰ ἐθνικότητα.

Ἐκ Γερμανίας (γενικῶς) 4, ἐξ Ἀμερικῆς 3, ἐξ Ἀγγλίας 16, ἐξ Αὐστρίας, 10, ἐκ Βάδης 16, ἐκ Βαυαρίας 11, ἐκ Βελγίου 12, ἐκ Βροῦνσβικ 3, ἐκ Δανίας 7, ἐξ Ἱσπανίας 2, ἐκ Γαλλίας 61, ἐκ Φραγκφούρτης 1, ἐξ Ἀμβούργου 7, ἐξ Ἀννοβέρου 4, ἐκ τοῦ Ἐκλεκτοράτου καὶ τοῦ Μ. Δουκάτου τῆς Ἔσσης 13, ἐξ Ὁλλανδίας 1, ἐξ Ἰταλίας (ἀπροσδιορίστως) 2, ἐκ Λυβέκης 1, ἐκ Μεκλεμβούργου 7, ἐκ Μοδένης 1, ἐκ τοῦ βασιλείου τῆς Νεαπόλεως (Δύο Σικελιῶν) 4, ἐκ Νασσάου 1, ἐκ Πάρμης 1, ἐκ Πολωνίας 7, ἐκ Πορτογαλλίας 1, ἐκ Πρωσσίας 32,

ἐκ Ρώμης (Παπικῆς Ἐπικρατείας) 2, ἐκ τοῦ βασιλείου τῆς Σαρδηνίας 24, ἐκ Σαξωνίας 7, ἐκ Σουηδίας καὶ Νορβηγίας 2. ἐξ Ἑλβετίας 11, ἐκ Τοσκάνης 1, ἐκ Βυρτεμβέργης 11. Ἐν ὅλῳ 276.

Κατ' ὄνομα καὶ κατὰ τόπον τοῦ θανάτου των.

Νῆσος Ἄνδρος, Delanoi. — ***Ἀνατολικόν,*** Broilia (Le comte), Seeger (jeune), Teisz. — ***Ἄρτα,*** Monaldi. — ***Ἄργος,*** Boldemann, Jarvès (Georges), Justin Jean Cyrille Alexandre, Spittler. — ***Ἄστρος,*** Donauer. — ***Ἀθῆναι,*** D' Armagnac, Bohemann, Clément (de) Jean Franç, Chardonnet, Dozio, Ernst, Forzano (Antoine), Hermann, Lanzano (Séraphin), Hane (Jean), Ledoux (Joseph Charles), Netzelbach (Jean), Parat (Pierre), Pisa (Vincent), Raffenel (Louis Claude), Rigal (Etienne Claude), Riveiro (Michel Ferdinande), Robert (François), Rival (Gabriel), Strahlendorf (de), Boirion (Blaise Hippolyte), Kiappe (Jean). — ***Χαϊδάρι,*** Pecorara (Le Chevalier Antoine), Schweiggart, — ***Κρήτη,*** Baleste, Urquehart (Claude Gordon). — ***Καλάβρυτα,*** Emerle. — ***Κάρυστος,*** Anton. — ***Κόρινθος,*** Voight Léonard. — ***Κρανίδι,*** Scarpa Joseph. — ***Δραγομέστι,*** Geddy, Kirkpatrick. — ***Αἴγινα,*** Fischer, Humphreys William. — ***Ἀχινός,*** Bentay (Jean Claude). — ***Γαστούνη,*** Murray (Lord, Charles, fils du Duc d'Athole). — ***Ὕδρα,*** Gysen, Thunst. — ***Ψαρά,*** Gillmann (Le baron de), Osenbruck. — ***Καματερόν,*** Bourbaki (Denis)[1], Gasc (de), Gibassié, Lebon. — ***Κομπότι,*** Bohn,

[1] Ἀναγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ Βούρβαχη εἰς τὸν κατάλογον τῶν Φιλελλήνων, διότι ἦτο ἀξιωματικὸς τοῦ Γαλλικοῦ στρατοῦ, στρατιώτης τοῦ Ναπολέοντος, διαπρέψας κατὰ τοὺς ναπολεοντικοὺς πολέμους, ἰδίως ἐν Ἱσπανίᾳ καὶ Γερμανίᾳ, ἀποστρατευθεὶς δὲ μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ συνταγματάρχου μετὰ τὴν Παλινόρθωσιν τῶν Βουρβώνων. Τὸ μητρῷόν του ἀνέγραφεν ὅτι ἔφερε: quatre blessures graves et trois citations à l'ordre, ἤτοι ὅτι εἶχε τραυματισθῆ τετράκις σοβαρῶς καὶ τρὶς ἀνεγράφη τὸ ὄνομά του εὐφήμως εἰς τὴν ἡμερησίαν διάταξιν τοῦ σώματος εἰς ὃ ἀνῆκεν. Ἦτο ὅμως πράγματι Ἕλλην, ἐκ Κεφαλληνίας ἕλκων τὸ γένος, ἔνθα διασῴζεται ἀκόμη ἡ οἰκογένειά του. Ὁ πατήρ του Κωνσταντῖνος—Σωτήριος Βούρβαχης, Κεφαλλήν, ἐγκατεστημένος εἰς Μασσαλίαν, ἦτο ναυτικὸς καὶ ἐμπορευόμενος, συνδεόμενος ὡς ἐκ τῆς ἐργασίας του μετὰ τοῦ Ἰωσὴφ Βοναπάρτου, τοῦ μετὰ ταῦτα βασιλέως τῆς Νεαπόλεως καὶ ἔπειτα τῆς Ἱσπανίας, ὅστις εἶχε νυμφευθῆ τὴν θυγατέρα τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἐν Μασσαλίᾳ ἐμπορικοῦ οἴκου Κλαρύ. Αὐτὸς δὲ ὡς ναυτικὸς ὑπῆρξεν ὁ ἀναλαβὼν τὴν κινδυνώδη ἐντολήν, ὅπως μεταβῇ εἰς Αἴγυπτον μετὰ τοῦ πλοίου του καὶ εἰδοποιήσῃ τὸν αὐτόθι διατρίβοντα τότε Ναπολέοντα, ἀποκεκλεισμένον ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου, περὶ τῶν διατρεχόντων ἐν Γαλλίᾳ,

Hobe (de) Otto. — ***Λαμία,*** Heinemann, Qualen (de). — ***Ναύπακτος,*** Priester. — ***Λουτράκι,*** Scandall Williams. — ***Μέθανα,*** Bertin (Alexandre), Jossé, Valette (Augustin). — ***Μῆλος,*** Amster. — ***Μεσολόγγιον,*** Belliet de Launoy, Beck (François), Beck (Jean),

---

κομίζων ἐμπιστευτικὴν ἐπιστολὴν τοῦ ἀδελφοῦ του, τὴν ὁποίαν κατώρθωσε τεχνηέντως ν' ἀποκρύψῃ, ὥστε νὰ μὴ ἀνευρεθῇ κατὰ τὴν ἔρευναν ὑπὸ τῶν συλλαβόντων αὐτὸν κατὰ τὸν πλοῦν Ἄγγλων. Συνέπεια δὲ τοῦ μηνύματος ἐκείνου ἦτο ἡ αἰφνίδιος ἀναχώρησις τοῦ Ναπολέοντος ἐξ Αἰγύπτου. Ἔκτοτε ὁ Ναπολέων καὶ ὁ ἀδελφός του Ἰωσὴφ ἐπροστάτευον τὴν οἰκογένειαν Βούρβαχη. Ἐκ τῶν δύο ἀρρένων τέκνων αὐτοῦ ὁ μὲν πρεσβύτερος, Διονύσιος, ἐκπαιδευθεὶς εἰς στρατιωτικὴν σχολήν, κατετάχθη εἰς τὸν στρατόν, ἠνδραγάθησε πολλάκις, κατῆλθε δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τοῦ Φαβιέρου, μεθ' οὗ στενῶς συνεδέετο καὶ ἐφονεύθη ἀνδρείως μαχόμενος παρὰ τὰς Ἀθήνας, εἰς τὴν μάχην τοῦ Καματεροῦ τὴν 26 Ἰανουαρίου 1826· ὁ δ' ἕτερος, Ἰωσὴφ ὀνόματι, ἀφοῦ ἠκολούθησεν ἐπ' ὀλίγον τὸ στρατιωτικὸν στάδιον, ἐπεδόθη κατόπιν εἰς τὸ διπλωματικόν, καὶ ἀπεβίωσε διατελῶν πρόξενος τῆς Γαλλίας ἐν Ἀγκῶνι τῆς Ἰταλίας. Υἱὸς τοῦ Διονυσίου Βούρβαχη ἦτο ὁ περίφημος στρατηγὸς Κάρολος Σωτήριος Βούρβαχης, ὁ διαπρέψας διὰ τὴν ἀνδρείαν του ἐν Ἀλγερίᾳ, ἐν Κριμαίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ, ἀκόμη δὲ καὶ κατὰ τὸν ἀτυχῆ πόλεμον τοῦ 1870, ἀποθανὼν ὑπέργηρως κατὰ τὸ 1900 ἐν Πῶ, ὅπου ὑπάρχει ἐστημένος καὶ ὁ ἀνδριάς του· θυγάτηρ δὲ τοῦ Διονυσίου ἦτο ἡ κυρία Λεμπρετόν, προσωπικὴ φίλη καὶ κυρία τῆς Τιμῆς τῆς Αὐτοκρατείρας Εὐγενίας, μεθ' ἧς αὕτη διεσώθη δραπετεύσασα ἐκ τῶν Ἀνακτόρων τοῦ Κεραμεικοῦ, ὅτε κατελύθη ἡ Αὐτοκρατορία ἐν Παρισίοις τὴν 4 Σεπτεμβρίου 1870. Αἱ δὲ θυγατέρες τοῦ Κωνσταντίνου Σωτηρίου Βούρβαχη, καὶ ἀδελφαὶ τοῦ Διονυσίου, τρεῖς τὸν ἀριθμόν, ἔμειναν ἐν Ἀργοστολίῳ τῆς Κεφαλληνίας, ὅπου ἐνυμφεύθησαν καὶ ἔζησαν ἕως τέλους. Καὶ ἡ μὲν μία ἐξ αὐτῶν, ὀνόματι Μαριέττα, ἐνυμφεύθη τὸν Ἀνδρέαν Μεταξᾶν, τὸν ἐπιφανῆ πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν ἄνδρα τοῦ Ἀγῶνος, χρηματίσαντα καὶ πρῶτον συνταγματικὸν πρωθυπουργὸν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸ 1843· ἡ δευτέρα, Κλαίρη τὸ ὄνομα, ὑπῆρξεν ἡ ἐκ πατρὸς μάμμη τοῦ συγγραφέως τοῦ παρόντος βιβλίου, νυμφευθεῖσα τὸν Δημήτριον Ἄννινον· ἡ τρίτη δέ, σύζυγος γενομένη τοῦ Ἀντωνίου Διακρούση, ἀπέθανεν ἄτεκνος.

Οἱ Γάλλοι βιογράφοι τοῦ στρατηγοῦ Βούρβαχη ἀναφέρουν τὰ ἑξῆς περὶ τῶν σχέσεων τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ μετὰ τῆς οἰκογενείας τοῦ Βοναπάρτου. Ὁ commandant Grandin εἰς τὸ βιβλίον αὐτοῦ Le général Bourbaki (Berger-Levrault et Cie, éditeurs, Paris 1898) γράφει τὰ ἑπόμενα ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ τοῦ ἔργου του: «Καιρὸς τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1798 φῆμαι ἀντιφατικαὶ διε[illegible]ροντο ἐν Εὐρώπῃ περὶ τῆς ἀνησυχητικῆς στάσεως τοῦ στρατηγοῦ Βοναπ[illegible]ου ἐν Αἰγύπτῳ· δυσχέρειαι ἀπρόβλεπτοι, δημιουργούμεναι διὰ τοῦ ἀγγλικοῦ χρυσίου, ἐπρόκυπτον πανταχοῦ. Τὸ ἐν Γαλλίᾳ Διευθυντήριον ἀνησυχεῖ. Ὁ δεύτερος κατὰ τῆς Γαλλίας ἐχθρικὸς συνασπισμὸς ἐθριάμβευε πανταχοῦ. Τὰ ρωσσικὰ καὶ αὐστριακὰ στρατεύματα εἶχον νικήσει τὸν Ζουρδὰν παρὰ τὸν Δούναβιν, τὸν Σερρὲρ παρὰ τὸν Ἄθεσιν, τὸν Μορὼ παρὰ τὸν Ἀδδούαν. Ἡ Παράλπειος Δημοκρατία εἶχε καταλυθῇ· ἡ Μάντουα ἐπολιορκεῖτο, ὁ δὲ Μασ-

Brumbacker, Byron (Lord), Carlino, Dittmar (de), Finstedt, Fels (aîné), Forti, Johansen, Johann, Klempe, Knoeffel, Koche, Lubtow (de), Meissel, Meyer, Normann (Comte Charles), Rasieri, Riedesel (Baron de), Rosner, Sassen (de), Schepphahn, Scheitz, Stizelberger, Spittler, Weigand, Winterholles. – ***Μύτικας (Ρού-***

σένας μόλις καὶ μετὰ κόπου ἀντεῖχεν παρὰ τοὺς βράχους τῆς Ἑλβετίας. Οἱ Ἰακωβῖνοι ἀνέκτων τὸ θράσος των, ἐνῷ ἡ Βανδέα ἐξηγείρετο.

«Ἡ οἰκογένεια τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου, ἔχουσα συγγενεῖς καὶ φίλους ἐν Γενούῃ, ἐν Λιβόρνῳ καὶ ἐν Κορσικῇ, διωργάνωσε εἰδικὴν ὑπηρεσίαν ἀνταποκρίσεων ὅπως ἐπικοινωνῇ μετὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου τοῦ ἐν Λιγύπτῳ στρατοῦ, καταστήσῃ δὲ αὐτὸν ἐνήμερον περὶ τῆς ἐν Γαλλίᾳ καταστάσεως καὶ τὸν πείσῃ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Παρισίους, ὅπως τακτοποιήσῃ τὰς ὑποθέσεις τοῦ Κράτους.

» Ἡ τοιαύτη ἀποστολὴ ἦτο καὶ δυσχερὴς καὶ καὶ ἐπικίνδυνος. Ἐχρειάζετο πρὸς τοῦτο ἔμπειρός τις ναυτικός, γνωρίζων καλῶς τὴν Μεσόγειον, ἱκανὸς ν' ἀποφεύγῃ τὰ περιπολοῦντα τουρκικὰ καὶ ἀγγλικὰ πλοῖα, ἐλλοχῶντα ἰδίως παρὰ τὸ Ταίναρον καὶ τὸν Μαλέαν, διὰ ν' ἀναλάβῃ τὸ κινδυνῶδες αὐτὸ ἔργον εὐσυνειδήτως καὶ νὰ διατρέξῃ τὸν κίνδυνον ἀμέσου ἀπαγχονισμοῦ.

» Ἐν τούτοις ὁ τοιοῦτος ἀνὴρ εὑρέθη ἐν Μασσαλίᾳ, ἥτις εἶχε καταστῆ τὸ κέντρον ζωηρᾶς μετὰ τῆς Ἀνατολῆς ἐμπορικῆς συγκοινωνίας. Ἦτο δὲ αὐτὸς Ἕλλην τις ναυτικός, ὀνόματι Σωτήριος Βούρβαχης, ὅστις χάρις εἰς τὰ συχνά του εἰς Μασαλίαν ταξείδια, εἶχε σχετισθῆ μετὰ τοῦ Ἰωσὴφ Βοναπάρτου, νυμφευθέντος τὴν 1 Αὐγούστου 1794 τὴν δεσποινίδα Μαρίαν Ἰουλίαν Κλαρύ, θυγατέρα πλουσίου μεγαλεμπόρου τῆς πρωτευούσης τοῦ νομοῦ τῶν Ἐκβολῶν τοῦ Ροδανοῦ.

» Ὁ θαρραλέος ναυτικὸς εἶχε γεννηθῆ εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Κεφαλληνίας (τὸ Ἀργοστόλιον), τῆς μεγαλειτέρας τῶν Ἰονίων Νήσων. Ἀπῆλθεν ἀδιστάκτως ἐπιβαίνων μικροῦ πλοίου, ἐπίτηδες ναυλωθέντος, ἀπεπλευσεν ὑπὸ οὐδετέραν σημαίαν, διευθυνόμενος εἰς Βηρυττόν, διὰ νὰ παραπλέῃ ἐκεῖ τὰ παράλια τῆς Ἀνατολικῆς Ἀσίας, ἕτοιμος ὢν νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸν πλησιέστερον λιμένα κατὰ τὴν ἀπουσίαν τῶν περιπολούντων ἀγγλικῶν πλοίων, καὶ ἕτοιμος ἐπίσης νὰ ρίψῃ εἰς τὴν θάλασσαν τὰ ἔγγραφα, τῶν ὁποίων ἦτο κομιστής, ἐσφραγισμένα καὶ κλεισμένα ἐντὸς περιτυλίγματος μολυβδίνου. Διέπλευσε τὴν Μεσόγειον καθ' ὅλον αὐτῆς τὸ μῆκος, ἐξέφυγε τοὺς στρατολογουμένους ὑπὸ τῶν Τούρκων πειρατάς, ἔφθασεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἀνεμποδίστως καὶ ηὐτύχησε νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἀποστολήν του μετὰ θάρρους, ψυχραιμίας καὶ δεξιότητος ἀξίων παντὸς ἐπαίνου.

» Ὁ ἀνὴρ αὐτὸς ἦτο ὁ πάππος τοῦ μέλλοντος ἀνωτάτου ἀρχηγοῦ τῆς Αὐτοκρατορικῆς Φρουρᾶς τῆς δευτέρας Αὐτοκρατορίας.

» Μετὰ τὴν λῆψιν τῆς ἐπιστολῆς δι' ἧς προσεκαλεῖτο ὁ ἀρχιστράτηγος τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ στρατοῦ νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς Γαλλίαν, ὁ Βοναπάρτης προέβη εἰς τὴν δέουσαν προετοιμασίαν, καὶ ἀναχωρήσας ἐξ Ἀλεξανδρείας τὴν 28 Ἰουλίου 1799, ἐπέστρεψεν εἰς Παρισίους τὴν 16 Ὀκτωβρίου.

» Μετὰ τρία ἔτη ὁ Ἰωσὴφ Βοναπάρτης ἔγραψε τὴν 1 Μαΐου 1802 πρὸς τὸν Ταλλεράνδον, συνιστῶν εἰς αὐτὸν «τὸν πολίτην Βούρβαχην» περὶ τοῦ ὁποίου

μελη), Goffy. — ***Ναύπλιον***, Albertini, Arullani André, Aymino (Vincent), Ballot, Belliard, Bonthron (Alexandre), Boyon, Brest (Edouard), Broon, Bruno, Conaglia, Daniel (Stanislas), Demangeot, Frix (Berardo) Firero (Louis), Gibellini (Jean), Giacomucci (Pascal), Gruben (de), Jebassen, Jenger (Henri), Kihl (Charles), Leshingk, Montanelli (Jean), Müller, Miller, M... (δυσανάγνωστον) (Georges Albert), O... (ἐπίσης), Odin (Antoine), Parzano, Piet de Chambelle (Antoine), Rosarolli (Joseph), Robet, Raltfuss (Gaspard), Ruppel (de, Conrad), Schöene (Jean), Schiouts, Sprecht (de), Schroeder (Jacob), Washington, With (David). — ***Ναυαρῖνον***, Delong, Kildermann, Maillet (Alexis). — ***Εὔβοια***, Koehle. — ***Ὄλυμπος (ὄρη)***, Linstedt. — ***Ὠρωπός***, Florance (Louis Joseph). — ***Παρνασσός***, Hésse (Gaspard), Linck (Guillaume). — ***Πατήσια***, Gambini (Pascal). — ***Πάτραι***, Bennigsen (Otto Gustave), Cavallo (Jean Baptiste), Knaupp, ... (δυσανάγνωστον) dit Koerring, Marchand (Alexandre), Marseillesi (Pierre Blaise), Puget (Théodore). — ***Παιδεμένη***, Bassetti. — ***Πέτα***, Battilani, Beyermann (Henry), Briffari, Chauvassaigne, Chevalier (Louis), Dania (André), Dombronowski, Deboussi, Descheffi, Diezelski (de), Doederlin, Eben, Eisen, Fels (jeune), Feldhahn, Felos, Fozio, Frélon, Guichard, Heyse, Huismanns (Rodolphe) Kaisemberg (Louis), Kouteshelesky, Koenig, Krusemark (de), Lusky, Lunai Ernst, Mamiot, Mannicke, Mignac, Merziewski, Milodowski, Miowilowitchi, Nagel, Oberst, Ohlemeger, Plena-

---

ἄκρως ἐνδιεφέρετο, καὶ τὸν ὁποῖον ὁ πρῶτος Ὕπατος εἶχεν ὑποσχεθῇ νὰ διορίσῃ προξενικὸν πράκτορα εἰς Κεφαλληνίαν. Προσέθετε δὲ ὅτι «ὁ πολίτης Βούρβαχης εἶχε χρηματίσει ἐν Αἰγύπτῳ πρὸ τριετίας ἀπεσταλμένος πλήρης ζήλου καὶ προθυμίας».

»Ἡ σύστασις ὑπῆρξε ματαία, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἕλλην ναυτικὸς ἠσθένησε σοβαρῶς. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐπιθανατίου κλίνης του ἐμνήσθη τῆς πρὸς αὐτὸν πάντοτε ἐπιδειχθείσης εὐμενείας παρὰ τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀναγορευθῇ αὐτοκράτωρ τῶν Γάλλων, καὶ ἔγραψεν εἰς αὐτόν, συνιστῶν νὰ προστατεύσῃ τὰ δύο ἄρρενα τέκνα του, ἅτινα κατελίμπανεν ἐντελῶς ἄ[illegible]ρα».

Περὶ τῆς οἰκογενείας τοῦ στρατηγοῦ Βούρβαχη οἱ βουλόμενοι δύνανται ν' ἀνατρέξουν, παρεκτὸς τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος βιβλίου, καὶ εἰς τὰ ἑξῆς: **D' Eichtal,** *Le général Bourbaki* par un de ses anciens officiers d' ordonnance καὶ **Léon Hennet** sous chef aux archives de la guerre, *Le général Bourbaki*, (Extrait du Journal des Sciences militaires Novembre 1897). Paris, Librairie Militaire de L. Bourdoin, 1897.

rio, Range, Rust, Sandmann, Sander, Schroeder, Schneider, Seguin, Seeger (aîné), Stael (de), Sussmilch, Schmidt (Henry), Tarella (Pierre), Teichmann, Tirelli, Torricella, Wetza, Werndli, Viel, Viviani, Volff. — ***Πιάδα,*** Diedrichs (Charles), Henneberg (Geoffroi), Stoebel (André), Wassermann Gottlieb (Théophile). — ***Πόρος,*** Bittersen, Fitz Gibbon, Hibbinson, Odworski, Prey (Théodore), Schilcher, Stephan (Fréderick), Wolguemouth. — ***Σαλαμίς,*** Loehr (Henry), Legracieux, Mevès (Georges) Resinilt (Geoffroy), Weigel (Guillaume). — ***Σάλωνα (Ἄμφισσα),*** Adnot (Charles), Bec (Fréderick), Deickmann (Fréderick), Knobelsdorf, (de, Ernst, Emile), Schweikhardt, Schoel. — ***Χίος,*** Ducrocq (Antoine), Lutjens Williams. — ***Σπέτσαι,*** Bonaparte (Paul) fils de Lucien, prince de Canino, Ducel. — ***Σφακτηρία,*** Santa Rosa (Le Comte). — ***Σύρος,*** Rivel (Philippe), Rousset (Pierre). — ***Τακτικόπολις,*** Gamba (le Comte Piérre), Lambert, Roccavilla (Michele). — ***Θερμιὰ (Κύθνος)...,*** dit Lamberti, (Jean). — ***Τρεῖς Πύργοι (Κωλιὰς Ἄκρα),*** Bolzanni (Joseph Marie), Bassano (Pascal), Becker (Charles) Bruckbacher (André), Doutier, Daujourdhui (François), Garel, Galdo, Lassberg (Frédérick), Lasso (Christophe), Lefebvre, Marscillesi (Joseph), Marc, Reynold (Théodore), Ritatori (Damien), Servert, Seiffarth, Zimmermann. — ***Τρίπολις,*** Andrietti (François), Ruchner, Nussbaum, Théobald, Wievig. — ***Βόνιτσα,*** Bormann, Dentzel (Le Baron). — ***Βραχώρι (Ἀγρίνιον),*** Vicarius. — ***Κέα,*** Barandier.

Ἄγνωστον ποῦ : Oscar.

Ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος : Ζάκυνθος, Hastings, συνεπείᾳ τῶν τραυμάτων του. — Gairess ***(Σκωτία)*** : Gordon (Sir Thomas). — ***Παρίσιοι:*** Bailly. ἰατρός, Blondeau ***(ὁμοίως).*** — Battalia: Almeida. Figueira (Antoine).

[1] Ἐν ὅλῳ 276.